

ISSN 2449-7320

CONSILIUM SPÓŁKA Z OGRANICZONĄ ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

Nº 5(24) 2017

European Cooperation

**Scientific Approaches and
Applied Technologies**

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

**Podejście Naukowe &
Zastosowane Technologie**

Warszawa 2017

RADA NAUKOWA

Przewodniczący Rady Naukowej:

Dr hab. (Ekonomia) **OLEKSANDR MELNYCHENKO**, Warszawa, Polska

Członkowie Rady Naukowej:

Dr (Inżynieria) **BESTOUN S. AHMED**, Erbil, Kurdistan, Irak

Dr (Inżynieria) **SALAWU ABDULRAHMAN ASIPITA**, Minna, Niger State, Nigeria

Dr hab. (Inżynieria), Prof. **ARTUR BARTOSIK**, Kielce, Polska

Dr hab. (Ekonomia), Prof. **LINO BRIGUGLIO**, Msida, Malta

Dr hab. (Ekonomia) **MAREK CHRZANOWSKI**, Warszawa, Polska

Dr hab. (Prawo) **OLEKSANDR DOWGAN**, Kijów, Ukraina

Dr hab. (Nauki polityczne), Prof. **ERNANDO FILGUEIRAS**, Belo Horizonte, Brazylia

Dr hab. (Nauki rolnicze), Prof. **VASYL FILON**, Charków, Ukraina

Dr (Ekonomia), Prof. **TSVETELINA**

ALEXANDROVA GANKOVA-IVANOVA, Sofia, Bułgaria

Dr (Ekonomia), Prof. **SHALVA GOGIASHVILI**, Tbilisi, Gruzja

Dr hab. (Ekonomia), Prof. **TETYANA KALNA-DUBINYUK**, Kijów, Ukraina

Dr (Inżynieria) **ROMAN KUBRIN**, Dübendorf, Szwajcaria

Dr (Ekonomia) **OLEKSII KVILINSKYI**, Poznań, Polska

Dr hab. (Ekonomia), Dr. h.c. mult., Prof.

FRANZ PETER LANG, Braunschweig, Niemcy

Dr hab. (Inżynieria), Prof. **KAZIMIERZ LEJDA**, Rzeszów, Polska

Dr hab. (Ekonomia), Prof. **IRENA MAČERINSKIENĖ**, Wilno, Litwa

Dr (Ekonomia), Prof. **ALEXANDER MASHARSKY**, Ryga, Łotwa

Dr hab. (Politologia), Prof. ndzw. **DONAT JERZY MIERZEJEWSKI**, Piła, Polska

Dr (Ekonomia) **RADOSŁAW MIŚKIEWICZ**, Łaziska Górne, Polska

Dr hab. (Ekonomia), Prof. **BORYS SAMORODOV**, Charków, Ukraina

Dr hab. (Inżynieria), Prof. **VADYM SAMORODOV**, Charków, Ukraina

Dr (Prawo) **TOMASZ SCHEFFLER**, Wrocław, Polska

Dr (Prawo) **OLEKSANDR SHAMARA**, Kijów, Ukraina

Dr (Ekonomia) **FRANKLIN SIMTOWE**, Nairobi, Kenia

Dr hab. (Ekonomia), Prof. **LAKHWINDER SINGH**, Patiala, Indie

Dr (Inżynieria) **ANDREY VOVK**, Magdeburg, Niemcy

Dr hab. (Ekonomia), **NADIYA YURKIV**, Kijów, Ukraina

Dr hab. (Inżynieria), Prof. **DMYTRO ZUBOV**, Ohrid, Republika Macedonii

Wydawca:

CONSILIUM SPÓŁKA Z
OGRANICZONĄ
ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

NR 5(24) 2017

Czasopismo jest zarejestrowane w Sądzie Okręgowym w Warszawie za numerem 19258

ISSN (PRINT) 2449-7320

Czasopismo naukowe WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA jest umieszczone i indeksowane w bazach danych naukometrycznych:

- ERIH PLUS
- Biblioteka Narodowa w Polsce
- Polska Bibliografia Naukowa (PBN)
- Index Copernicus
- Citefactor
- International Institute of Organized Research (I2OR)
- Google Scholar (GS)

Adres strony internetowej:

www.we.clmconsulting.pl

www.clmconsulting.pl

www.facebook.com/clmcstg

Adres do korespondencji:

Redakcja Czasopisma naukowego

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

Consilium Sp. z o.o.

ul. Marszałkowska 58

00-545 Warszawa, Polska

Redaktor naczelny –

Zbigniew Wąsik

redactor@clmconsulting.pl

Reklama w czasopiśmie:

office@clmconsulting.pl

SCIENTIFIC COUNCIL

Head of Scientific Council:

Dr. hab.-Econ. **OLEKSANDR MELNYCHENKO**,
Warsaw, Poland

Members of the Scientific Council:

Dr.-Ing. **BESTOUN S. AHMED**, Erbil, Kurdistan,
Iraq

Dr.-Ing. **SALAWU ABDULRAHMAN
ASIPITA**, Minna, Niger State, Nigeria

Dr. hab.-Ing., Prof. **ARTUR BARTOSIK**, Kielce,
Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **LINO BRIGUGLIO**,
Msida, Malta

Dr. hab.-Econ. **MAREK CHRZANOWSKI**,
Warsaw, Poland

Dr. hab.-Law **OLEKSANDR DOWGAN**, Kyiv,
Ukraine

Dr. hab.-Pol.Sci., Prof. **FERNANDO FILGUEIRAS**,
Belo Horizonte, Brazil

Dr. hab. (Agricultural Sciences), Prof. **VASYL
FILON**, Kharkiv, Ukraine

Dr.-Econ., Prof. **TSVETELINA ALEXANDROVA
GANKOVA-IVANOVA**, Sofia, Bulgaria

Dr.-Econ., Prof. **SHALVA GOGIASHVILI**, Tbilisi,
Georgia

Dr. hab.-Econ., Prof. **TETYANA KALNA-
DUBINYUK**, Kyiv, Ukraine

Dr.-Ing. **ROMAN KUBRIN**, Dübendorf, Switzerland

Dr.-Econ. **OLEKSII KVILINSKYI**, Poznan, Poland

Prof. Dr. habil. Dr. h.c. mult. **FRANZ PETER
LANG**, Braunschweig, Germany

Prof.dr hab.inż. **KAZIMIERZ LEJDA**, Rzeszow,
Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **IRENA MAČERINSKIENĖ**,
Vilnius, Lithuania

Dr.-Econ., prof. **ALEXANDER MASHARSKY**, Riga,
Latvia

Dr. hab.-Pol.Sci., Prof.ndzw. **DONAT JERZY
MIERZEJEWSKI**, Piła, Poland

Dr.-Econ. **RADOSŁAW MIŚKIEWICZ**, Łaziska
Górne, Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **BORYS SAMORODOV**,
Kharkiv, Ukraine

Dr. hab.-Ing, Prof. **VADYM SAMORODOV**,
Kharkiv, Ukraine

Dr.-Law **TOMASZ SCHEFFLER**, Wrocław, Poland

Dr.-Law **OLEKSANDR SHAMARA**, Kyiv, Ukraine

Dr.-Econ. **FRANKLIN SIMTOWE**, Nairobi, Kenya

Dr. hab.-Econ., Prof. **LAKHWINDER SINGH**,
Patiala, India

Dr.-Ing. **ANDREY VOVK**, Magdeburg, Germany

Dr. hab.-Econ., Honored Economist of

Ukraine **NADIYA YURKIV**, Kyiv, Ukraine

Dr. hab.-Ing., Prof. **DMYTRIO ZUBOV**, Ohrid,
Republic of Macedonia

Publisher:

CONSILIUM LIMITED
LIABILITY COMPANY

EUROPEAN COOPERATION Vol. 5(24) 2017
Collection of scientific proceedings is
registered in District Court in Warsaw for
the number 19258

ISSN (PRINT) 2449-7320

Collection of scientific proceedings
EUROPEAN COOPERATION is included and
indexed in the international informational
and scientometric data bases:

- ERIH PLUS
- National Library of Poland
- Polish Scholarly Bibliography (PBN)
- Index Copernicus
- Citefactor
- International Institute of Organized
Research (I2OR)
- Google Scholar (GS)

Web on:

www.we.clmconsulting.pl

www.clmconsulting.pl

www.facebook.com/clmctstg

Address for correspondence:

Editorial team of Collection
EUROPEAN COOPERATION
Consilium LLC

Marszałkowska str. 58
00-545 Warsaw, Poland

Chief editor of the Collection –
Zbigniew Wąsik

redactor@clmconsulting.pl

Advertising in the collection:

office@clmconsulting.pl

SPIS TREŚCI

Ekonomia, finanse, księgowość, audyt i analiza

DETERMINANTS OF REGIONAL POLICY – CONTEMPORARY PERSPECTIVE Marek Chrzanowski, Kazimierz Pająk (ENG)	9
KNOWLEDGE AS THE BASIS OF BUSINESS OPERATIONS Radosław Miśkiewicz (ENG)	21
МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО СТРАТЕГІЧНОГО АНАЛІЗУ МАКРОСЕРЕДОВИЩА ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ Irina Saukh (UKR)	30
ECONOMIC EFFICIENCY OF RESTRUCTURING PROCESSES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES ON THE EXAMPLE OF IRONWORKS IN POLAND (REVIEW) Radosław Miśkiewicz (ENG)	40
КАЗНАЧЕЙСЬКА СПРАВА (РЕЦЕНЗІЯ) Oleksii Kvilinskyi (UKR)	43

Společno-humanitarne studia

TRAINING OF SPECIALISTS IN THE FIELD OF CRISIS COMMUNICATIONS, AS A FACTOR OF EFFECTIVE PUBLIC SAFETY Andrii Kyrychok (ENG)	45
ЗАПРОВАДЖЕННЯ «НАУКОВОГО КОМУНІЗМУ» В СРСР ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ПОЛІТОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ І НАПРЯМУ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЛІТИКИ В КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ Vyacheslav Vilkov, Sergii Rudenko (UKR)	52

Zarządzanie i Marketing

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПІДХІД ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ
МЕНЕДЖЕРІВ-ЕКОНОМІСТІВ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ 74
Rostyslav Kostenko
(UKR)

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПІДХІД ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ
МЕНЕДЖЕРІВ-ЕКОНОМІСТІВ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ (РЕЦЕНЗІЯ) 84
Lubov Semiv
(UKR)

TABLE OF CONTENTS

Economics, Finances, Accounting, Analysis and Audit

DETERMINANTS OF REGIONAL POLICY – CONTEMPORARY PERSPECTIVE Marek Chrzanowski, Kazimierz Pająk (ENG)	9
KNOWLEDGE AS THE BASIS OF BUSINESS OPERATIONS Radosław Miśkiewicz (ENG)	21
METHODICAL APPROACH TO STRATEGIC ANALYSIS OF MACRO TOURISM ENTERPRISES Irina Saukh (UKR)	30
ECONOMIC EFFICIENCY OF RESTRUCTURING PROCESSES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES ON THE EXAMPLE OF IRONWORKS IN POLAND (REVIEW) Radosław Miśkiewicz (ENG)	40
TREASURY AFFAIR (REVIEW) Oleksii Kvilinskyi (UKR)	43

Humanities and Social Studies

TRAINING OF SPECIALISTS IN THE FIELD OF CRISIS COMMUNICATIONS, AS A FACTOR OF EFFECTIVE PUBLIC SAFETY Andrii Kyrychok (ENG)	45
THE INTRODUCTION OF “SCIENTIFIC COMMUNISM” IN THE SOVIET UNION AS A DETERMINING FACTOR OF CREATING A SYSTEM OF SPECIALIZED POLITICAL SCIENCE EDUCATION AND RESEARCH POLICY DIRECTLY AT KIEV UNIVERSITY Vyacheslav Vilkov, Sergii Rudenko (UKR)	52

Management and Marketing

THE INFORMATION APPROACH AND INFORMATION OF ECONOMIC
EDUCATION OF THE MANAGERS - ECONOMISTS AS THE FACTOR OF
INCREASE OF COMPETITIVENESS OF THE PERSONNEL OF
ORGANIZATION 74

Rostyslav Kostenko
(UKR)

THE INFORMATION APPROACH AND INFORMATION OF ECONOMIC
EDUCATION OF THE MANAGERS - ECONOMISTS AS THE FACTOR OF
INCREASE OF COMPETITIVENESS OF THE PERSONNEL OF
ORGANIZATION (REVIEW) 84

Lubov Semiv
(UKR)

Marek Chrzanowski

Doctor of Science (Economics),
SGH Warsaw School of Economics,
Adiunkt
Warsaw, Poland
mc23098@sgh.waw.pl

Kazimierz Pająk

Doctor of Science (Economics), Professor,
Poznań University of Economics and Business,
Professor
Poznań, Poland
kazimierz.pajak@ue.poznan.pl

DETERMINANTS OF REGIONAL POLICY – CONTEMPORARY PERSPECTIVE

Abstract. The contemporary concept of regional development has no clearly understood and accepted interpretation of meaning. In economic sciences, some researchers believe that the current concept of regional development applies to economic, social and cultural activity that has undergone significant changes in recent years. They concern, on the one hand, the assumptions on which the state's economic policy is based, and, on the other hand, the concept of sustainable development. Others argue that regional development is a complex process that depends on a specific set of factors that guarantee that development to varying degrees. These point out that the main causative force therefore consists of endogenous factors determining the development capacity of resources in its specific aspects. However, they do not discount the importance of exogenous factors, including changes in the macro-environment of the region.

Keywords: regional development determinants, regional policy, strategic management in regions, regional development measures, spatial management, regional space, financial potential of regions, creative region

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 67

JEL Classification: E62, R13, R58

Introduction. In the 21st century, knowledge, skills, innovation and creativity have become key individual resources (determinants) in the development of countries and regions. These factors shape a knowledge-based economy which develops under the influence of science, which leads to the emergence of new high-tech sectors of the economy and to introduction of innovation to the operations of the traditional manufacturing industries. Companies that are central to this concept play a key role. They create a new development paradigm.

The authors of this article, participating in the discourse seeking the determinants of regional development, wish to more comprehensively examine and popularise the meaning of such terms as regional development and its determinants, the creative region, and the economic and financial potential of the region.

1. Region and regionalism in contemporary development policy

Generally speaking, region and regional policy are not well defined. This

first concept refers to various spatial scales. It is often used to refer to areas as small as a municipality or to large regions perceived as a large geographical area e.g. Central and Eastern Europe. To avoid these misunderstandings, delimitations such as macro region, mesoregion, micro region, primary region, sub region, or region I or II are sometimes used to highlight the varying surface area of different regions [Kosiedowski 2005, p. Solorz 2011, p. 21-22].

In Poland, research on regions began late, and the first one to undertake a full and comprehensive examination of this subject was W. Nałkowski (1856-1911). The subject matter was further explored by, among others, J. Smoleński (1881-1940) and S. Łencewicz (1889-1944) [Berezowski 1988, pp. 16-18]. Types of landscape were the main criterion for the suggested regional divisions at that time. A little later, in the numerous academic discourses on economic regions in 1927 and 1928, S.Z. Rutkowski and W. Wakar contributed to the discourse [Berezowski 1988, pp. 42-44]. And thus for some scholars a region was ... "a defined fragment of the surface of the Earth, defined within the environment by means of a certain procedure on the basis of the assumed criteria" [Kosiedowski 2005, p. 11]. Others, including R. Domański, pointed out that regions may be defined in three different ways: "... according to one criterion (e.g. a region defined on the basis of population density), according to a number of criteria (e.g. region based on the value of industrial production and urban population), and finally, according to the content of a structure defined by the interdependent fields of human activity in the area under consideration" [Domański 2002, pp. 109-110; Gorzelak, Tucholska 2010, p. 25].

An interesting terminological reference has been proposed by Potoczek (2003, p. 11) who points out that the procedures and criteria for defining a region, due to the inevitable subjectivism in their formulation, will never be fully objective and can always raise a number of objections. Perception of what a region is will be different for a geographer, geologist, ethnographer, political scientist, sociologist, or economist. A similar view was expressed in 1927 by A. Hettner, considered to be a classic representative of the natural region concept [Strojny 2010, p. 7]. He suggested that nature-defined regions do not exist, because such categorisations always results from human determinants and economic activity, and not geographic determinants.

In the literature of the subject, region is most often defined as a "conventionally defined area, relatively homogeneous, distinct from neighbouring areas in natural or historically acquired features" [Matuszczak 2013, p. 18]. On the other hand, the basic characteristics defining regions include: geographical location and conditions, linguistic, religious and ethnic identities of the community that inhabits it.

According to K. Secomski [Secomski 1982, p. 27], the concept of a region mainly concerns the economic aspects, and a region is an area of a country manifesting a set of common socio-economic, physical and other features that have a centre radiating its influence throughout the whole region. This set of common features, mainly socio-economic, is the starting point for determining regional boundaries. Similarly, the economic aspect is highlighted by A. Klasik [Klasik 1971, p. 14], according to whom regions are a historically shaped whole units of geographical and socio-economic space, based on their own spatial economy.

From the point of view of economic science regions that are distinguished on the basis of economic criteria are of the most significance [Chądzyński, Nowakowska, Przygodzki 2007, p. 41]. This means that "an economic region is

an area of particular economic specialisation resulting from the utilisation of endo- and exogenous development factors" [Strzelecki 2008, p. 79]. It is also worth mentioning that, for example, A. Fajferek perceives economic regions as territorial production-service complexes, distinguished from their surrounding areas by specific forms of development. These are parts of a larger territory, have a specific manufacturing and service specialisation within a country, have at least one urban centre, and are spatially compact area [Fajferek 1966, p. 9].

B. Jałowiecki follows a similar line of reasoning, suggesting that, in most cases, an area defined as a region is an artificial construct "created by specialists to organise and classify reality." The multi-level grid of European regions, used for statistical and planning purposes by the European Commission in Brussels is an example of such a construct [Jałowiecki 1966, p. 41; Wojtaszczyk, Miedzińska, Mazurek 2013, p. 34f.].

Contemporary theoretical considerations taking into account Polish and EU legislation emphasize the importance of regions in the administrative sense. It is the administrative authorities of individual regions that manage regional policy instruments and are responsible for regional development [Act of 24.01.2014; Gorzelak, Kozak 2012, p. 117f.]. The greater the regions' autonomy in formulating their own policy the more important their role in determining the global directions of activity [Gorzelak 1989, p. 16; Przybyszewski, Atamańczuk 2011, p. 129f.].

2. Measures of economic development

Based on synthetic sources and literature studies and practical activities, it can be seen that the effects of regional development are primarily identified, with an increase in the relative importance of the region within the country system. This also applies to the efficiency of the economy, the improvement of the standard of living of the inhabitants, the broader process of eliminating intra- and interregional differences. Continuing improvement of regions' innovativeness and competitiveness is also important [Dźwigoł 2015; Strahl 2006, p. 26; Michalewska-Pawlak 2010, p. 120 and n.].

These general groups of regional development identifiers require a detailed elaboration in relation to respective voivodships and the correct selection of research methods and tools. There are no universally accepted universal solutions in this respect [Obrębalski 2002, p. 13; Szymański 2014]. The proper selection of measures should take into account substantive, spatial and temporal aspects of an assessment, and above all its purpose. Attempts to utilise a quantitative when approaching this phenomenon are particularly difficult. In the literature on the subject one can encounter several types of measures for the level of regional development. Different researchers propose different solutions, ranging from using as a few to several dozens of indicators. For example, Prandecka distinguishes around 60 basic measures of regional development. [Prandecka 1969, p. 51]. Opałło, on the other hand [Opałło 1972, p. 120], draws attention to two types of measures, i.e.:

- basic, measuring the absolute values of various economic and social variables and processes (e.g. population, employed in manufacturing numbers, etc.)
- and relative, expressing the relation of defined values to other selected economic values (e.g. the share of urban population in the total population, the number of people employed in manufacturing per 1000 population, etc.) [Opałło 1972, p. 120].

Defining the determinants of economic development is one of the most

important challenges facing modern economics. It is reflected in the rich ongoing discussion of methods and paths leading to optimal economic development. It is worth noting that for years the basis of the discussion on this topic was a concept based on the solutions stemming from Harrod-Domar's growth model [Harrod 1948; Domar 1957; Or Winiarski 2000, p. 449] or its development in the form of the neo-classical Solow-Swan growth model [Solow 1956; Swan 1956]. The characteristic feature of these solutions was approaching development from a linear perspective, associated with the appropriate quantitative programming of changes in basic economic policy instruments. However, the process of qualitative changes and their impact on the economy, i.e. a sociologically, institutionally and historically complex system, has been largely forgotten [Chrzanowski 2015, p. 20].

Another breakdown of economic development factors is related to their character. This classification distinguishes between synthetic measures (for different macroeconomic aggregates, e.g. national income, the net manufacturing output in regional systems) and detailed measures (including specific indicators for various economic and social phenomena) [Dźwigoł 2010; Dźwigoł 2016; Pająk 2011, p. 185; Payonk, Lyashenko, Kvilinskyi 2015].

Obrębalski proposes an interesting division of the determinants (metrics) of regional development into five basic groups from the point of view of their quantification:

- measurable in physical units (population, number of employed persons, number of unemployed persons, number of economic entities, etc.);
- expressible in financial terms (remuneration, value of fixed assets, value of investments, etc.);
- measurable in technical but without attributable monetary value (distance from the national border, noise intensity, level of pollution of water and air, etc.);
- unmeasurable but identifiable enough to clearly and objectively distinguish better and worse situations (e.g. from the point of view of the health of the population);
- unmeasurable and identifiable only on the basis of subjective feelings (e.g. aesthetic and landscape values) [Obrębalski 2002, p. 13-14].

In order to measure the significance of individual regions in the social, economic and spatial system of the country, empirical research uses tools of multi-domain region-regions-country comparative analysis. [Chrzanowski 2015, p. 21f.] The most universal and commonly accepted regional development identifier in this group is the per capita GDP. The gross domestic product reflects the final results of the activities of all economic entities in the region. Thus its value expresses both the importance of the region in the country, and the quality of the broadly understood regional economic environment. Of course, it is possible to adopt other measures to capture the importance of a region in a national system, such as the region's demographic potential, economic potential, and the importance of the services sector. In this case, the importance of the region can be defined for the chosen area of economy, specific industry, or selected regional development [Strahl 2006, p. 28; Słaby 2005, p. 36f.] indicator. These values are complemented by the valuable suggestions of Freeman (1987), Lundvall (2010), Pike et al. (2007).

The notion of economic development is not unequivocal in its definition. It is worth noting that economic growth is the process of creating and expanding the actual size of the social product. This means increasing the production of

goods and services produced, in a given country, in a given period of time, and it is synonymous with economic growth [Nazarczuk, Marks-Bielska 2013, p. 40]. Development in its territorial aspect is a broader concept than the notion of growth, which is understood as a strictly quantitative change. Thus development encompasses both quantitative and qualitative changes [Dźwigoł 2005; Dźwigoł 2013; Ziółkowski 2005, pp. 88–89; Nazarczuk 2013, p. 15f.]. This process, in addition to structural transformations, includes the accompanying changes in institutions and economic relations. They can be considered from either a process-based or teleological perspective [Klamut 2006, p. 196]. Process-based approach involves examining development as a set of dynamic processes that determine the character and the pace of change [Noworól 2007, p. 13]. A teleological approach means a sequence of changes aimed at achieving a particular, defined state. It most often manifest as improving the conditions and quality of life. It should be noted here, however, that some of these elements are non-measurable. Hull aptly summarises this issue [Hull 2007, p.52: "... what constitutes the content of development and defines its nature and forms is defined in different ways: some see it as the increase in the amount of material goods and services, increases in consumption, increased convenience of everyday life, growing freedom in the sphere of social life, while others emphasize the development of a new quality of life, the development of new forms and structures of social life, new forms of coexistence and relating in nature ...". For these reasons, the concepts of growth and development are often differentiated in the subject literature when discussing programming regional policy, economic growth and socio-economic development. These considerations should include the development of the concept of innovation systems [Lundvall 2010, Nelson, 1993]. Complemented by local and regional growth models, they emphasize the importance of the institutional context in mainstream development economics, allowing for the analysis of development as a multidimensional phenomenon [Pike et al. 2006, pp. 194-240].

The proponents of the separation of these two concepts include Blakely and Leigh [Blakely, Leigh 2010, p. 74] who write: "It is a great mistake to equate economic growth with economic development. The blind pursuit of economic growth can undermine the foundations for economic development." It can contribute to a widening of the already growing territorial inequalities, become one of the most important problems of the economy, and influence the shape of modern regional development policy [Krugman 2010, p. 11-12].

On the other hand, one often encounters the approach – today mainly in English literature – according to which the concepts of *growth* and *development* are used interchangeably in the description of economic processes to mean an increase in the basic macroeconomic indicators [Borys 1999; Kharazishvili, Lyashenko, Zaloznova, Kvilinskyi 2016; Lyashenko, Tolmachova, Kvilinskyi 2016; Milewska-Pawlak 2015, p. 90f.].

Various attempts are made to quantify the level of development of the various regions. In such attempts, linear sorting methods are of great use. Their task is to determine the order of objects (e.g. regions, districts, towns, municipalities) or object sets according to a certain measurement criterion. The basic tool used for linear sorting is a synthetic measure of the achieved level of development, which is a function that aggregates the partial data included in individual attributes (measures) comprising the assessment. The combination of partial (domain-specific) indicators of regional development allows for an overall (global) evaluation.

Such an attempt to assess the level of regional development is linked to the need for adequate statistical data. Public statistics services (GUS - Central Statistical Office, and other statistical offices), which systematically gather, process and publish statistical data facilitate and make possible - to varying degrees (depending on the domain) - the assessment of regional development [Strahl 2006, pp. 27-28; Wojtyna 2016, p. 9-25].

3. Contemporary development of regional policy in Poland

Poland's regional policy in the 1990's was defined by the activities of the government in individual voivodships, and had an interregional character. A centralised model dominated and the main actor responsible for the programming and implementation of this policy was the Minister for Infrastructure and Development. There was no partner on the other side, e.g. regional authorities authorised to make decisions within the voivodship. There was also a great deal of aversion to running active regional policy, which allegedly distorted competition in the market economy. Only a territorial review by the OECD in 1992 documented the complexity of the problems of regional development in Poland, and the difficulties and constraints affecting the implementation of active state policy in this domain. The formation of self-governed voivodships influenced the formulation of regional policy goals, principles and instruments. The concept of multi-level governance was to determine to what extent that regional policy model could be considered to be decentralized. It is worth mentioning that the model of interregional policy took into account the self-government activity of the voivodship in the process of shaping and utilizing endogenous potential specific to the region [Spider 2011, p. 74f.; Szlachta 2014, p. 65f.].

Economics scholars correctly stated that the first form of new regional policy in Poland was the state's intervention in areas threatened with high structural unemployment. Other developments were related to pre-accession measures Poland was undertaking, which were geared towards supporting regional development and building capacity for cohesion policies such as STRUDER, RAPID, or CROSSBORDER. An understanding of these processes is apparent in the suggestions made by task force for regional development in Poland concerning directions of development [Wojarska 2013, p. 15f.].

However, significant changes occurred after the Act of 24 July 1998 came into force. It initiated the construction of a model of the state's three-tiered territorial organization, complementary to its decentralisation and the establishment of powiats (townships and country districts) and voivodships. The Polish regions began to generally correspond to the NUTS level 2 of the European cohesion policy. The public administration system was born in which beside the representatives of the national government in the area - the staroste - elected local government bodies began to function. They were responsible for the financial policy of local government units and their budgets and took over many competences from the central level. As part of the decentralisation of state functions - public finance - the process of regional development management began to be constructed.

Further changes in regional policy were introduced by subsequent legislation. Significant legislative acts in this regard include: the Act of 12 May 2000 on the principles of supporting regional development; the Act of 12 December 2006 on development policy principles; the Act of 8 November 2008 on the amendment of certain acts in connection with the implementation of the Structural Funds and the Cohesion Fund, the National Strategy for Regional

Development 2010-2020 of 13 July 2010, or the Act of January 24 2014 on managing development policy. They introduced a modern understanding of development policy support, symbolically founded on regional competitiveness, territorial cohesion and counteracting marginalisation of problem areas. They also created the conditions for effective, efficient and partnership-based implementation of regionally-directed development measures.

The beginnings of the 21st century have brought further investigations of many theoretical aspects of regional policy. Interests were focused on, among other things, the structure of regional economies, the level of entrepreneurship and productivity, the capacity to create innovative regions, modern human and social capital, accessibility of business finance (bankability), environmental quality and technical infrastructure. The evolving process of globalization was supposed to determine how open the economy was, and its ability to cooperate in building corporate relationships by entities from a given region. It seems reasonable for contemporary regional policy, to consider, in addition to these endogenous factors, the exogenous factors: capital inflows, technological progress, globalization, the availability of EU funds, economic crises, increasing European integration, regulation at national and EU level (e.g. environmental protection, CO2 reduction and low-carbon economy, energy and location security, etc.). The model of regional policy applied at the time – aimed at increasing territorial cohesion – began to be replaced with another, the polarization-diffusion model in which the stimuli are directed at problem areas and those requiring strategic intervention [KSRR 2010, p. 85f.]. It was recognized that regional development was determined by economic (internal, external and technical-technological), socio-cultural and political, ecological, and spatial factors. To support the growth processes and increase society's wealth the key elements of regional development should include: resources (availability, allocation and productivity), and institutional factors – the categories that create developed, diverse and flexible regional economic structures. They include: human and social capital, knowledge and innovation, constant and financial capital, material (physical) resources of the region [NSRR 2010, p. 35].

The value of such modern programming of development policy is confirmed by the fact that in many developed European (and not only) countries, it has been implemented through top-down hierarchical solutions developed at the national level. It was assumed that its redistributive nature would generate incentives for relocation of lower-level businesses, and that the foundations of development would include subsidies, grants, and tax relief. It had a clear sectoral focus. The instruments those policies utilised were intended for use in the industries that are the most susceptible to stimuli that encourage relocation. It is therefore significant that the development of regional policy in the 21st century was influenced by two groups of factors that played an important role both in practice and in theory [Chrzanowski 2015, p. 38].

From the practical perspective, regional policy was shaped by the global economic crisis Europe and the world have been suffering from since 2008. This has led to a universal search for a new paradigm in economic science and in regional development. The assumptions of the Washington Consensus stating that development policy required little except deregulation and well-defined property rights became less important [McCann 2013, p. 345]. It follows from the above that the traditional understanding of regional policy did not stand the test of time, and the examples from different levels of planning and implementation, i.e.: community, national, sub-national (regional, metropolitan)

suggest that it could have entered a certain crisis [OECD Report of 31.03.2009].

From a theoretical perspective, based on many publications of well-known economists and research centres, the role of, and the justification for regional policy has been redefined. Utilising the achievements of development economics, efforts were made to create universal recommendations for regional policy at the beginning of the 21st century. And thus one of the results of that broad scholarly discourse was Barca's typology presented at the OECD forum.

Foundation principles of the new development policy included:

- an excellent institutional approach assuming that growth requires appropriate institutions of a universal nature (common good, good law, education), and that new public management should ensure these conditions and the distribution of public goods within the country/region;

- development as a result of concentration, where the agglomeration benefits should be the main driving force of development. Public administration removing barriers to concentration and ensuring unrestricted access to these areas;

- socially sensitive development taking into account social responsibility for the process (e.g. ISO 26000);

- a local approach which means that, in the period of growth/development, its social and economic dimensions must be taken into account. This is related to ensuring genuine subjectivity of local and regional governments;

- a place-oriented approach which means that both economic and social development can occur in almost every place by skilfully combining place-adapted institutions and public investment (local, regional, national, EU) [Chrzanowski 2015, p. 29].

This is supported by Szlachta and Žuber who stated that convergence or equalisation of opportunities was not paramount in the new models for regional development. More important were: an integrated approach of functional links, combining hard and soft measures, adding up regional potentials (financial, social, and human capital, innovation, etc.), and utilising their endogenous value in multi-stage development management [Szlachta 2014, p. 65f.; Žuber 2013]. This means that a new approach to regional development policy should result from the activities of all stakeholders and relate to: the development of ICT infrastructure and the integration of telecommunications networks and services, the development of regional growth centres and functional connections with the largest cities in the region, stimulating urban development in the outlying and less developed city areas, diversification of traditional directions of economic development, the implementation of innovative and novel solutions, and creating networks of public partners [KSRR 2010, p. 22].

For the economist, the most important thing is the analysis of regional development in terms of changes in the economy - an economic process consisting in the transformation of regional and local factors and resources (endo- and exogenous) into goods and services. The most important feature of development understood in this way is the economic growth of the region, i.e. the increase in the production of goods and services not only through quantitative increases in the utilised means of production but also through improvements in their efficiency. Quantitative changes should therefore be accompanied by qualitative and structural changes in production [Potoczek 2003, p. 15; Pająk 2016, p. 167]. The same factors (1993, p. 29) are emphasised by Nelson who defines regional development as: "changes in regional productivity measured by population size, employment,

income and value added production. Regional development also includes social development, understood in terms of health care, wealth, environmental quality, or creativity." The new model of regional policy in the current decade of the 21st century assumes that development opportunities exist in all types of regions, where development determinants are located in different territorial systems. Its purpose is to maximise growth at the national level by supporting and encouraging each voivodship to emphasise, strengthen and utilise its endogenous growth potential using internal or external resources. This means that the concept of development perceived in the spatial dimension should aim to affect the intangible environment, i.e. to stimulate relations between entities and institutions operating within regions and to create network links in voivodships, based on the specificity of the regional government community and the institutional environment.

The most important addressee of regional development policy are the residents - the population - of the region in question. It is their standard of living that is the ultimate focus of all the efforts made in regional development. Therefore, one of the most important aspects of regional development is social development, i.e. changes in the style, level and quality of life of the population [Strzelecki 2008, p. 79.]. It results from the economic growth, that is from the quantitative increases and qualitative improvements of goods and services produced. These are complemented by the process of social change, which encompasses many phenomena occurring in social relationships and in the social structure of the region. However, even if the scope of development was strictly limited to social and economic issues, it would remain a complex concept, as the processes involved, such as for example those concerning public needs, are extremely complex. This is because each area functions and develops as an integral part of a larger whole (national economy) and uses goods and services produced in other countries. It provides to others the products and services produced within its own territory - in the so-called spaces of work [Bartosik 2011, p. 229-250].

The labour market, in terms of employment and the quality of jobs offered, is one of the most important determinants of the standard of living of local and regional communities. This is reflected in the various definitions of development. And so Blakely [Dziemianowicz 1997, pp. 29-30] defines economic development as: "a process in which local authorities or (and) neighbourhood organisations engage in the stimulation or at least maintenance of economic activity or (and) employment. The main purpose of this activity is shaping local opportunities to maintain and create employment in areas beneficial to the local labour market of the local community. Local economic development processes utilise local natural, human and institutional resources." This definition, on the one hand, emphasises the role local and regional governments play in the process of regional development by stimulating changes that are beneficial for the region's community, and, on the other hand, demonstrates how important the development of the labour market is today [Kwiatkowski (et al.) 2014, p. 32f.].

References

- Adamiak, J., Kosiedowski, W., Potoczek, A., & Słowińska, B. (2001). *Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym. Problemy teorii i praktyki*. Toruń [Managing regional and local development].
- Bartosik, K. (2011). *Popyt na prace w Polsce w warunkach spowolnienia gospodarczego* [Labour demand in Poland in the conditions of economic slowdown]. Retrieved from http://www.inepan.pl/pliki/studia_ekonomiczne/Studia%202011%203%2001A.

- Bartosik.pdf.
- Berezowski, S. (1988). *Regionalizacja społeczno-gospodarcza [Socio-economic regionalisation]*. SGPiS, Warszawa.
- Blakely, E. J., & Leigh, N. G. (2010). *Planning Local Economic Development. Theory and Practice*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Borys T. (Red.). (1999). Wskaźniki ekorozwoju [Eco-development indicators]. *Ekonomia i Środowisko, Białystok*, s. 63- 95.
- Bourne, A. K. (2007). Regionalna Europa. W. M. Cini (Red.), G. Dąbkowski (Tłum.), *Unia Europejska - organizacja i funkcjonowanie [European Union - organisation and functioning]*. Warszawa.
- Brol, R. (2006). Rozwój regionalny - zakres pojęciowy. W D. Strahl (Red.), *Metody oceny rozwoju regionalnego [Regional development - conceptual range. IN: methods of assessing regional development]*. Wrocław
- Chądzyński, J., Nowakowska, A., & Przygodzki, Z. (2007). *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji [Regions and their development in globalisation conditions]*. Warszawa.
- Chrzanowski, M. (2015). *Polityka regionalna a system finansów publicznych [Regional policy and the public finance system]*. Warszawa
- Cyfert, Sz., & Krzakiewicz, K. (2013). *Teoretyczne problemy zarządzania organizacjami [Theoretical problems of managing organisations]*. Poznań.
- Domański, R. (2002). *Gospodarka przestrzenna [Spatial economy]*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Domański, R. (2005). *Geografia ekonomiczna. Ujęcie dynamiczne [Economic geography. Dynamic approach]*. Warszawa
- Dziemianowicz, W. (1997). *Kapitał zagraniczny a rozwój regionalny i lokalny w Polsce [Foreign capital and regional and local development in Poland]*. Warszawa.
- Dźwigoł, H. (2015). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2009). Model restrukturyzacji organizacyjnej przedsiębiorstwa górniczego. *Organizacja i Zarządzanie: Kwartalnik Naukowy*, 2(6), 25-43. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2016). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106.
- Dźwigoł, H. (2010). *Podejście systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2005). Projektowanie modelu organizacyjnego przedsiębiorstwa przyszłości. In J. Pyka (Ed.), *Nowoczesność przemysłu i usług. Współczesne koncepcje i metody zarządzania przedsiębiorstwami* (pp. 239-249). Katowice: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Fajferk, A. (1966). *Region ekonomiczny i metody analizy regionalnej [Economic regions and methods or regional analysis]*. Warszawa.
- Gorzelać, G. (2014). Wykorzystanie środków Unii Europejskiej dla rozwoju kraju - wstępne analizy [Using European Union funds for national development - preliminary analyses.]. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3/57. Warszawa
- Gorzelać, G., & Tucholska, A. (2010). *The regions of Poland /w/ Europe, Regions and European Regionalism*. R. Scully, I. R. Wyn Jones (red.). Basingstoke.
- Grzelać, A., & Pająk, K., (2010). *Nowe trendy w metodologii nauk ekonomicznych [New trends in methodology of economic sciences]*. Poznań
- Hettner, A. (1927). *Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden*. Breslau.
- Hołuj, D. (2015). *Samorząd Krakowa wobec wyzwań metropolitalności*. Kraków

- [Kraków government and the challenges of metropolitality.]
- Hull, Z. (2007). Czy idea sustainable development ukazuje nową wizję rozwoju cywilizacyjnego? [Does the idea of sustainable development presents a new vision for the development of civilisation?]. *Problemy Ekorozwoju: studia filozoficzno-socjologiczne, Vol. 2*(nr 1), 49–57.
- Jałowiecki, B. (Red.). (1996). *Oblicza polskich regionów [Facets of Polish regions]*. Warszawa.
- Kisiel, R., & Wojarska, M. (2013). *Wybrane aspekty rozwoju regionalnego [Select aspects of regional development]*. Olsztyn.
- Kharazishvili, Y., Lyashenko, V., Zaloznova, Y., & Kvilinskyi, O. (2016). Impact of Infrastructure Component on Socioeconomic Approach to Modernization of the Region. *European Cooperation, 8*(15), 108-119.
- Klamut, M. (2006). Poszukiwanie ścieżki trwałego wzrostu [Searching for a path of steady growth in: Economic policy.] /w/ W. B. Winiarski (Red.), *Polityka gospodarcza*. Warszawa.
- Klamut, M., & Szostak, E. (2010). Jaka polityka spójności po roku 2013? [Policy of cohesion after 2013?]. *Prace Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego, nr 95*.
- Klasik, A. (1971). *Analiza wzrostu i przemian strukturalnych gospodarki regionalnej*. Warszawa. [Analysis of growth and structural transformations of regional economy].
- Kosiedowski, W. (Red.). (2005). *Samorząd terytorialny w procesie rozwoju regionalnego i lokalnego*. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”. [Territorial government in the process of regional and local development].
- Krugman, P. (2010). Rewolucja rosnących przychodów w handlu i geografia. *„Gospodarka Narodowa”, no 11-12* [Revolution of growing trade revenues and geography.].
- Kwiatkowski, E., & Suhecki, B. (2014). Prognoza zatrudnienia w Polsce do 2020 roku. *Syntetyczne wyniki i wnioski, Studia i Monografie*, Warszawa [Employment forecast in Poland until 2020].
- Lyashenko, V., Tolmachova, A., & Kvilinskyi, O. (2016). Państwowa polityka rozwoju przedsiębiorczości w kontekście stabilności społecznoekonomicznej (na przykładzie Ukrainy), *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze, 4*, 155-164. [in Polish].
- McCann, P. (2013). *Modern Urban and Regional Economics*. Oxford.
- Matuszczak, A. (2013). *Zróżnicowanie rozwoju rolnictwa w regionach Unii Europejskiej w aspekcie jego zrównowżenia*. Warszawa. [Diversity of agricultural development in European Union regions in the sustainability aspect].
- Mikołajczyk, B., Kurczewska, A., & Fila, J., (2009). *Klasy na świecie. Studium przypadków*, Warszawa [Clusters worldwide. Case study.].
- Nazarczuk, J. M., & Marks-Bielska, R. (2013). Wzrost i rozwój gospodarczy. /w/ R. Kisiel R. Marks-Bielska (Red.), *Polityka gospodarcza: zagadnienia wybrane.*, Olsztyn. [Economic growth and development. In: Economic policy: selected issues.].
- Nazarczuk J. M. (2013). Potencjał rozwojowy a aktywność inwestycyjna województw i podregionów Polski. Olsztyn [Development potential and the investment activity of Polish voivodships and sub-regions.].
- Nelson, A. C. (1993). Theories of regional development. /w/ R. D. Bingham R. Mier (Red.), *Theories of Local Economic Development: Perspectives from Across the Disciplines* Newbury Park, Canada.
- Nowak, E. (1985). Dobór cech dla porównań wielokryterialnych. *Przegląd statystyczny*

- [*Selection of indicators for multi-criterial comparisons.*].
- Noworól, A. (2007). *Planowanie rozwoju terytorialnego w skali regionalnej i lokalnej*. Kraków. [Territorial development planning on local and regional scale.].
- Obrębalski, M. (2002). *Rozwój regionalny - identyfikacja, pomiar i ocena*. /w/ E. Sobczak (Red.), *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, Wrocław. [Regional development - identification, measurement, evaluation. In: Local economy in theory and practice.].
- Opałło, M. (1972). *Mierniki rozwoju regionów*. Warszawa. [Regional development measures.].
- Pająk, K. (2005). *Samorząd terytorialny w kształtowaniu rozwoju regionalnego i lokalnego*, Poznań [Territorial government in shaping regional and local development.].
- Pająk, K. (2010). *Rozwój lokalny jako nowa kategoria ekonomiczna*, Poznań [Local development as a new economics category.].
- Payonk, K., Lyashenko, V., & Kvilinskyi, O. (2015). Operation of a Business Entity in the Context of Globalization. *Economic Herald of the Donbas*, 4(42), 18-23.
- Potoczek, A. (2003). *Polityka regionalna i gospodarka przestrzenna*. Toruń. [Regional politics and spatial economy.].
- Pike, A., Rodriguez-Pose, A., & Tomaney, J. (2007). What kind of local and Regional Development end for whom? "Regional Studies" nr 9/41.
- Prandecka, B. K. (1969). *Wzrost gospodarczy Polski w układzie przestrzennym*. Warszawa. [Economic growth of Poland from the spatial perspective.].
- Secomski, K. (1982). *Ekonomika regionalna*. Warszawa. [Regional economics.].
- Słaby, T. (2005). *Kultura w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego państwa i regionu*, Kraków-Warszawa [Culture in the process of national and regional socio-economic development.].
- Strahl, D. (2006). *Metody oceny rozwoju regionalnego*. Wrocław. [Methods for evaluation of regional development].
- Strojny, J. (2010). *Region - polityka regionalna*. Rzeszów. [Region - regional policy.].
- Strzelecki, Z. (2008). *Gospodarka regionalna i lokalna*. Warszawa. [Local and regional economy.].
- Szlachta, J., & Zaucha, J. (2014). Dorobek z zakresu polityki regionalnej /w/ Gawlikowska-Hueckel K., Szlachta J. (red.) *Wrażliwość polskich regionów na wyzwania współczesnej gospodarki. Implikacje dla polityki rozwoju regionalnego* [Achievements of regional policy. In: Sensitivity of Polish regions to challenges of modern economy. Implications for regional development policy.].
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym*, Dz.U. 1998, nr 91, poz. 578 (1998). [Act of 5th June 1998 on powiat-level government].
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa*, Dz.U. 1998, nr 91, poz. 576 (1998). [Act of 5th of June 1998 on voivodship-level government].
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*, Dz.U. 1990, nr 16, poz. 95 (1990). [Act of 8th of March 1990 on municipality-level government.].
- Winiarski, B. (2006). *Polityka gospodarcza*. Warszawa. [Economic policy.].
- Ziółkowski, M. (2005). Zarządzanie strategiczne w polskim samorządzie terytorialnym /w/. W. A. Zalewski (Red.), *Nowe zarządzanie publiczne w polskim samorządzie terytorialnym*. Warszawa. [Strategic management in Polish territorial government. In: New public management in Polish territorial government.].
- Wyniki Narodowego programu FORESIGHT Polska 2020*. (2009). Warszawa [Results of the national FORESIGHT programme Poland 2020.].

Data przesłania artykułu do Redakcji: 08.05.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 10.05.2017

Radosław Miśkiewicz

PhD (Economics),
Luma Investment S.A.,
Chairman of the Supervisory Board
Łaziska Górne, Poland
radoslaw.miskiewicz@lumainvestment.eu

KNOWLEDGE AS THE BASIS OF BUSINESS OPERATIONS

Abstract. The new enterprise development paradigm is currently one of the major challenges facing enterprises. This is connected to the need to analyse the network structures in the organisation through the prism of the triumvirate of management roles consisting of the following archetypes: the entrepreneurial, leadership, and managerial role. This means the implementation of modern organisational, technological, market, and social innovation solutions. The purpose of process management is to standardise the organisation's activities in order to anticipate changes in production processes, services, and environmental variability. These processes are currently based on knowledge which can strengthen the financial, organisational, social, technical and technological efficiency of the enterprise. Its theoretical and practical application is included in this article.

Keywords: organisational network, knowledge, information technology, logistics in the acquisition process, intellectual capital, knowledge maps

Formulas: 0, fig.: 2, tabl.: 2, bibl.: 29

JEL Classification: O32, L16

Introduction. The globally compromised balance, which manifests itself in the disruption of the socio-economic order, is an important problem of the contemporary world. It is accompanied by a syndrome of increasing impermanence in the economy and its internal structures. These unfavourable phenomena are reflected in the economic and political restructuring of states, emerging crises, highly polarised wealth and poverty, labour market instability, unemployment as well as social, demographic, and ecological dysfunctions. This violation of the balance according to L.C. Thurow was caused by the movements of the so-called five economic tectonic plates relevant for global change [Mączyńska 2015].

Literature review and the problem statement. Economic operators were also subject to these processes. In the Polish enterprises of the late 20th and early 21st century, it was recognised that the crisis of the companies and the clear deterioration of their financial condition, the lack of reaction to the environment and the need to find new ways of development were the directions of enterprise development [Podczarski 2016]. The construction of a new market economy (knowledge, capital, land, production), in which knowledge and innovation play a key role, has become a challenge for states and enterprises seeking a high level of development and competitiveness. This new economy, i.e. digital or networking economy, has gained recognition among economists and practitioners of economic life [Toffler 2003].

It is also worth mentioning, as emphasised by B. Mikuła, A. Pietruszka-Ortyl, A. Potocka et al., that there occurred a clash of the industrial era with the post-industrial one, which influenced the transformation in the post-capitalist, digital economy, of the information society, the telematic society, the information

overload society, based on knowledge [Potocka 2001; Drucker 2009]. Thus, the knowledge and information based economy is the most competitive world economy directly based on the production, distribution and use of knowledge and information. The high technology industries play a special role as the carriers of knowledge in such an economy. Having new technologies and products and being supported by highly qualified labour force decide on the innovation of a given economy, and thus, its modernity and dynamics. But, as M. Porter rightly observes, the wealth of nations is created, rather than inherited. It does not grow out of the natural wealth of the country, its labour force, its interest rates or its currency, as classical economics maintains. The competitiveness of the nation depends on the ability of its industry to innovate and to raise its level [Porter 1992; Miśkiewicz 2017; Podczarski 2016].

Methodology. System and process approaches, methods of deduction, expert evaluations, economic and statistical analysis and others were used.

Research results. Knowledge is not only one of the enterprise's main resources, but is also the basis for defining its strategic elements in the management system, such as: mission, vision, goals, plans, and strategies. Proper management, using the latest methods and techniques, is designed to ensure that the enterprise is innovative and competitive [Kłak 2010].

The considerations of A. Polak referring to maps of knowledge are interesting in this regard. The lists of areas and elements of enterprise organisation knowledge identified by him can be used to assign specific elements of knowledge that is included in the resources of the enterprise to specific motives of merging the organisations. As a result, the actual motive of the merger may be determined. If there are a few of them (which is not uncommon), it is possible to determine the share of knowledge in individual partial motives. Detailed solutions are to be found in Table 1.

Table 1 – List of areas and elements of enterprise organisation knowledge

Areas of knowledge	Elements of knowledge
1	2
1. System and environment	1. Mission and goals of the company
	2. Organisational structure
	3. Environment (authorities)
	4. Suppliers and subcontractors
	5. Competitors
2. Threats	1. Quality threats
	2. Occupational safety threats
	3. Environmental threats
3. Resources	1. Human resources
	2. Material resources
	3. Immaterial resources
4. Technical preparation	1. Products (goods)
	2. Technical specifications
5. Processes	1. Management processes
	2. Manufacturing processes
	3. Supporting processes
6. Projects	1. Customer orders
	2. Order picking

End of table 1

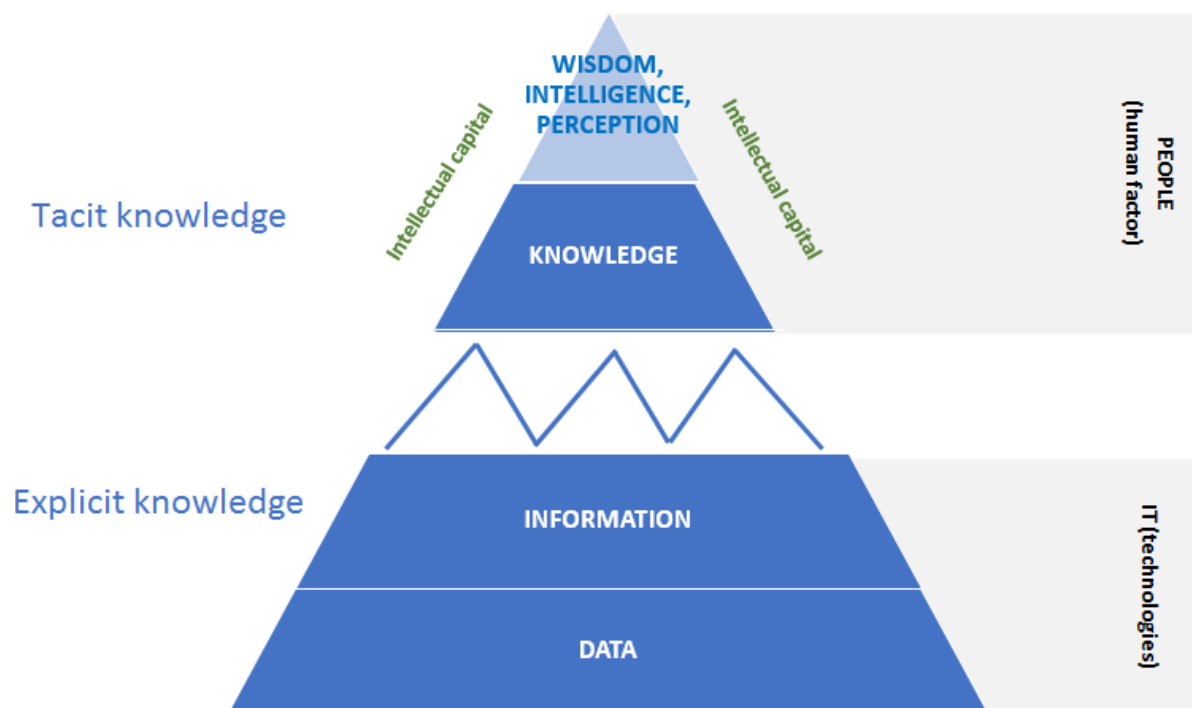
1	2
7. Logistics	1. Cargo flows
	2. Stocks
	3. Storage
	4. Transport
8. Planning	1. Production plans
	2. Management plans
	3. Supporting plans
9. Finances	1. Product cost estimates
	2. Financial settlements
10. Documentation	1. Document supervision
	2. Model documents
11. Indications for use	1. Literature and manuals
	2. Legal norms and regulations
	3. Requirements (market and customer)
12. Expressive content	1. Calculations, analyses, and syntheses
	2. Ideas, patents, innovations
	3. Changes in the organisation

Source: [Polak 2012]

The data contained in Table 1 requires an adaptation to the purpose and content of the conducted analysis. As regards areas of knowledge, there is no need to expand or reduce their number, except for removing point 10. (documentation), which falls entirely within the concept of formalisation, which is part of the basic features of the organisational structure (area no. 1). It is therefore desirable to introduce certain changes to the nomenclature in order to correctly and appropriately assign to the relevant type of activity the associated with it knowledge. Therefore, "and goods" was added to the name "Production Preparation." In point 6, "in the field of procurement" was added to the name "Projects," as there may exist various projects in different areas [Miśkiewicz 2017].

Literature indicates that the basis of knowledge is the data and information, which become knowledge only after they have been processed. [Brdulak 2005]. This is presented in detail in Figure 1.

For cognitive purposes, the elements of knowledge were subjected to change. There have been certain removals, additions, and changes to the names of the elements of knowledge. For example, it is difficult to consider the mission and goals of the company as separate elements. They fit perfectly in the "Organisational Structure", forming part of the formalisation. If one employs this reasoning, one could create any number of components, such as: enterprise statute, organisational scheme, staff duty register, documentation circulation. This, in turn, would not lead to the achievement of the objective, for instance due to the competition of the elements in attribution to a specific motive, and, consequently, would lead to a lack of clarity of the situation.

Figure 1 – Knowledge hierarchy

Source: [Skyrme 1999]

Area no. 4 should include the following elements: the product cost estimate, transferred from item 7 (Finances) and forming an integral part of production preparation, product documentation, and product technology. In the area of processes, the process of investment realisation, which was not included elsewhere, but is important due to the knowledge transfer, was added. In point 7, the superfluous element of knowledge (flows) was eliminated, as, if there is a separate point – transport – then the flows simply mirror it. At the same time, the flows cannot mean product flow in the production process, as it is discussed in the area of "Processes". In the area of "Planning" instead of "Management planning", which is unclear, "production cost and output plans" (balance sheet) was introduced. In the "Planning" area, instead of "Product cost estimates," "Cash Flow", which is typical for this business, and important for the role of knowledge, was introduced [Śnieżek, Wiatr 2014, p. 36 ff.]. Following these generalisations, it can be stated that the relevant areas and elements of knowledge are those contained in Table 2.

Table 2 – List of areas and elements of enterprise organisation knowledge

Areas of knowledge	Elements of knowledge
1	2
1. System and environment	1. Organisational structure
	2. Environment (authorities)
	3. Suppliers and subcontractors
	4. Competitors
2. Threats	1. Quality threats
	2. Occupational safety threats
	3. Environment threats

End of table 2

1	2
3. Resources	1. Human resources
	2. Material resources
	3. Immaterial resources
4. Technical preparation	1. Product cost estimates
	2. Production documentation
	3. Production technology
5. Processes	1. Management processes
	2. Manufacturing processes
	3. Supporting processes
	4. Investment realisation processes
6. Projects related to orders	1. Customer orders
	2. Order picking
7. Logistics	1. Stocks
	2. Storage
	3. Transport
8. Planning	1. Production plans
	2. Production cost and output plans
	3. Supporting plans
9. Finances	1. Cash flow
	2. Financial settlements
10. Indications for use	1. Literature and manuals
	2. Legal norms and regulations
	3. Requirements (market and customer)
11. Expressive content	1. Calculations, analyses, and syntheses
	2. Ideas, patents, innovations
	3. Changes in the organisation

Source: [Polak 2012; Miśkiewicz 2017]

Such a list of organisational knowledge areas and the basic elements that constitute them, does allow for an assignment of a corresponding, specific knowledge. However, it should be emphasized that, despite the considerable approximation, the areas and the aforementioned elements are not sufficiently operational to use them in the course of further analysis, aimed at attributing knowledge to a specific motive of a company merger. The presented list attempts to assign specific manifestations of knowledge to the elements of knowledge, generally occurring in the steel industry [Freese 2016].

The first element of knowledge in Table 2 details organisational structure. It is a medium of both practical knowledge (tacit) and, above all, explicit knowledge expressed in the formalisation of the company's activity [Miśkiewicz 2017]. Organisational structure, as a multidimensional object, is defined by many features, the number of which ranges from several to even several hundred. In practical activity, and especially in the case analysed herein, it is impossible to use a large number of features. Therefore, when considering the organisational structure as an element of knowledge, the author is closer to the features formulated by K. Mreła in his work on the analysis of the multidimensional organisational structure [Mreła 1988]. A similar range of features is also present in other studies. Examples include configuration,

centralisation (or decentralisation), specialisation, formalisation, and standardisation. These features bring a wealth of organisational knowledge that plays a significant role in the integration process of the merged enterprises [Pugh, Hickson, Hinnings, Turner].

As far as configuration is concerned, this knowledge is quite limited. It is reduced to the differences in the arrangement of organisational units and their interrelations, which are significant in the case of merging enterprises of different production scales and in a vertical merger, for instance in the combination of raw materials and processing units. However, in the steel industry, horizontal connections are predominant, and so the knowledge regarding configuration is only slightly varied. Nevertheless, knowing these differences can help with the integration in the organisational structure. In turn, dependant on the degree of centralisation is, among others: knowledge creation in the enterprise; a wide autonomy fosters the creation of technical and organisational ideas, allowing certain risks in the concerned undertakings. This particularly applies to knowledge as regards technology and production organisation, whose implementation depends to a certain extent on the freedom of operation of various level units. Decentralization is conducive to the emergence of virtual teams, called upon to solve emerging problems, as well. Knowledge in the area of the organisational structure within the scope of centralisation is mainly needed in these cases. As a result, the merger of a highly centralised company with a loose organisational structure may lead to the use of the experience (knowledge) that has so far been alien to a centralised enterprise [Grudzewski, Hejduk 2004; Miśkiewicz 2017].

Another aspect of knowledge is included in the specialisation of the company. It is very often precisely the desire to seize a specific technology or rare specialists in the labour market that is one of the major causes of mergers. The most important – from the point of view of knowledge transfer – characteristic of the organisational structure is formalisation. This is usually explicit knowledge. Companies that are merging often differ when it comes to details. Knowledge contained in organisational, analytical, financial and payroll documents, as well as knowledge resulting from valid systems, is extremely important to the acquirer, and allows for accurate and rational decisions. It should be noted that the employees of the acquired company have and follow the knowledge coded in their minds. Failure to consider their experiences can disrupt integration (primarily in the sphere of production). It is worth remembering that part of this knowledge may also be of value to the acquirer. It is therefore desirable that the transfer of knowledge progress in a two-way direction [Mikuła 2005; Sarvary 1999].

Organisational structures are also characterised by a wide degree of standardisation. It is a knowledge very specific and useful, both for cost, productivity and overall efficiency. It is well known that the level and type of products and other spheres of business activity varies. Therefore, the transfer of standards may be one of the hidden goals of the acquisition. It is worth stressing that the flow of knowledge contained in standards may also work in reverse, in different proportions. It can result in an added value in the acquired company. This is a clear example indicating that the goals included in the process of minimising costs and maximising sales are, in fact, the pursuit of knowledge acquisition [Świtalski 2005].

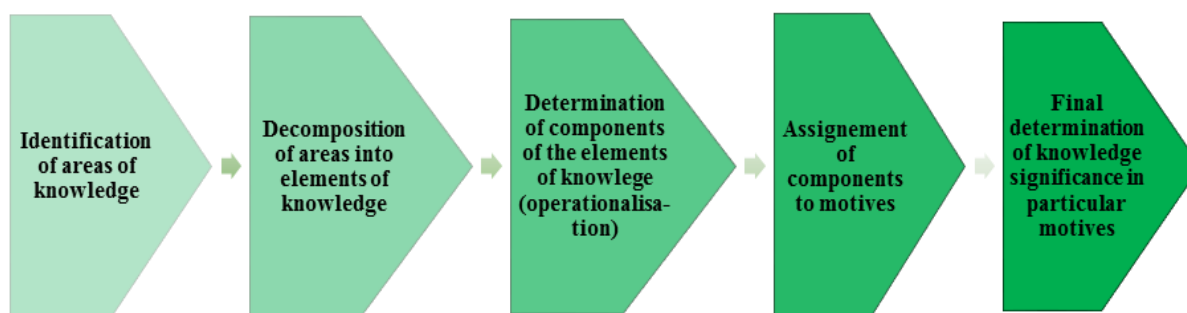
In the area of knowledge, the elements that are covered by the term "Suppliers and subcontractors" play a significant role. It is interesting that

knowledge is not only understood here as the knowledge of the most advantageous sources of supply and markets, but, above all, relationships established by the people employed in the organisational units that deal with it. The personal relationships of these people with their counterparts in sourcing and sales constitute a valuable knowledge useful in relations with the environment. It is very difficult, however, to acquire it along with the company, as it is a typical tacit knowledge, which is carried by individual employees. It is therefore important that during the integration process after the merger the company be protected against the outflow of employees. Also important is the knowledge of the competition, in terms of information gained and analyses carried out, but also the sources of information of the employees specialised in this area who have access to due to private connections. This latter knowledge is not written anywhere and is a typical tacit knowledge. In the area of "threats," the quality threats are the most important. Quality can be understood twofold: as a threat of being overtaken by competitors in terms of quality or as a decline in the quality of one's own products. In the first case, we are dealing with a similar situation as with the knowledge of competitors. It is therefore worth to have knowledge regarding the level of quality of the competition, the research and innovation processes that are being carried out by it or the attestations and prizes awarded to it, etc. This knowledge, rather tacit, allows the management of the company to signal threats. Its acquisition is often a matter of individual employees and its rapid obtaining will enable executives to take appropriate pre-emptive action. In the second case, the knowledge regarding quality is explicit, which does not diminish its value. Knowledge of this element of knowledge is relevant in terms of preventing losses due to deficiencies and complaints and in terms of "showing off" of the company on the market [Davenport 2007].

The nature of occupational safety knowledge is different. As a rule, it is explicit, written in regulations, post-accident protocols, analyses; although, there is also a margin of tacit knowledge: in the individual experience of employees and executives. Knowledge acquisition in the context of workplace hazards, however, is of specific importance when it comes to different knowledge in both merged companies, as potential higher work accident rates can affect the integration process negatively.

Environmental threats are of yet another nature. These are typically problems with gas emissions as well as land and water contamination. There are a number of publications, regulations, and institutions that prevent these phenomena. They may be different in the merged enterprises. A lack of transfer of this knowledge may cause, for example, the new authorities to be less vigilant in the area of environmental pollution, which not only means additional costs but also possible conflicts with local authorities and obstacles to continued business activity [Hausner, Primus 2013].

Conclusions. The share of knowledge in technology and infrastructure as well as sales maximisation covers 49.4% of the total motivation, which is significant as regards the shaping of the acquisition motives. The market and financial motives are strengthened by the value of the intellectual capital. Knowledge regarding customers, their needs, relationships with all stakeholders, and competences are related to the management of the organisation, the technological know-how, patents, etc., and are therefore important. The courses of action in this regard are presented in Figure 2.

Figure 2 – The way to determine the relationship between motives and their components

Source: [Miśkiewicz 2017]

References

- Brdulak, J. J. (2005). *Zarządzanie wiedzą a proces innowacji produktu. Budowanie przewagi konkurencyjnej firm*, Warszawa, 14 p.
- Davenport, T. H. (2007). *Zarządzanie pracownikami wiedzy*, Kraków, 24 p.
- Drucker, P. (1999). *Społeczeństwo po kapitalistyczne*, Warszawa.
- Drucker, P. (2009). *Menadżer skuteczny*, Warszawa, 13 p.
- Frese, B. (2016). *Cool: A human history*, New York, 31 p.
- Grudzewski, M. W., & Hejduk, J. (2004). *Zarządzanie wiedzą w przedsiębiorstwie*, Warszawa, 75 p.
- Hausner, J, & Primus A., *Próba synergii polityki ekologicznej i energetycznej w gminach*. Gliwice, 36p.
- Kłak, M. (2010). *Zarządzanie wiedzą we współczesnym przedsiębiorstwie*, Kielce, 15 p.
- Matusiak, K. B. (2010). *Budowa powiązań nauki z biznesem w gospodarce opartej na wiedzy. Rola uniwersytetu w procesach innowacyjnych*, Warszawa.
- Mączyńska, E. (2015). *Economics for the Future: Fundamental Issues in Economic Theory and Practice*, Warszawa, 23p.
- Mikuła, B. (2005). Geneza przesłanki i istota zarządzania wiedzą IN: Perechuda K. (Ed.), *Zarządzanie wiedzą w przedsiębiorstwie*, Warszawa, 16 p.
- Mikuła, B., Pietruszka-Ortyl, A., & Potocki, A. (2002). *Zarządzanie przedsiębiorstwem XXI wieku*, Warszawa.
- Miśkiewicz, R. (2017). *Transfer wiedzy w procesach fuzji i przejęć przedsiębiorstw w branży hutniczej*, Warszawa, 24p.; 26p.; 28 p.
- Mreła, K. (1988). *Struktury organizacyjne. Analiza wielowymiarowa*, Warszawa.
- Podczarski, S. (2016). *Efektywność ekonomiczna procesów restrukturyzacji przedsiębiorstw przemysłowych. Na przykładzie hut żelaza w Polsce*, Warszawa, 33 p.
- Polak, A. (2012). Nauczanie organizacji przedsiębiorstw za pomocą mapy wiedzy. „Przegląd Organizacji”, Nr 3, 10 p.
- Porter, M. E. (1992). *Strategia konkurencji. Metody analizy sektorów i konkurentów*, Warszawa, 36 p.
- Porter, M. E. (2001). *Porter o konkurencji*, Warszawa.
- Potocka, A. (2001). Wiedza – główny czynnik konkurencyjności przedsiębiorstwa. IN: *Zarządzanie wartością przedsiębiorstwa w warunkach globalizacji*, Szczecin, 686 p.
- Pugh, S., Hickson, D. J., Hinnings, G. R., & Turner, C. (1969). The context of

- Organizations Structure. *Administrative Science Quartaly*, No 14.
- Pyka, J. (2010). *Nowoczesność przemysłu i usług. Współczesne wyzwania i uwarunkowania rozwoju przemysłu i usług*, Katowice.
- Romanowska, M. (2015). *Planowanie strategiczne w przedsiębiorstwie*, Warszawa.
- Sarvary, M. (1999). Knowledge Management and Competition in the Consulting Industry, *California Management Review*, No 2, 95 p.
- Skyrme, D. J. (1999). *Knowledge Networking, Creating the Collaborative Enterprise*, Butterworth Heinemann, Oxford, 47 p.
- Szpunar, P. (2000). *Polityka pieniężna. Cele i warunki skuteczności*, Warszawa.
- Śnieżek, E., & Wiatr, M. (2014). *Przepływy pieniężne*, Warszawa, 32 p.
- Świtalski, W. (2005). *Innowacje i konkurencyjność*, Warszawa, 165 p.
- Toffler, A. (2003). *Zmiana władzy. Wiedza, bogactwo i przemoc progu XXI wieku*, Poznań, 72 p.
- Trzmielak, D. (2013). *Komercjalizacja wiedzy i technologii: determinanty i strategie*, Łódź.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 08.05.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 10.05.2017

Саух І.В.

к.е.н.,
Житомирський державний технологічний університет,
докторант
Житомир, Україна
irina_saukh@ukr.net

**МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО СТРАТЕГІЧНОГО АНАЛІЗУ
МАКРОСЕРЕДОВИЩА ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Анотація. Стаття містить методичний підхід до складання рейтингу туристичних підприємств Житомирської області за критеріями здатності використати переваги зовнішнього середовища та протистояти його загрозам для визначення в подальшому можливості розробки ефективного стратегічного прогнозу. Констатується невідповідність між складністю зовнішнього середовища, в якому функціонують туристичні підприємства, та простотою організаційно-правових форм, в якій існує більшість туристичних підприємств Житомирської області, що породжує конфлікт між уніфікацією (універсалізацією) методів стратегічного управління та їх унікальністю для кожного окремого підприємства. Ця невідповідність вирішується шляхом поєднання існуючих класичних методів оцінки зовнішнього галузевого середовища, детально розроблених західними науковцями, та простих інтуїтивних аналітичних методів, побудованих на основі врахування специфіки кожного окремого туристичного підприємства та позбавлених складних математичних розрахунків.

Ключові слова: стратегічний аналіз, макросередовище, туристичні підприємства, TOWS-аналіз, можливості, загрози
Формул: 1, рис.: 0, табл. 7, бібл.: 17

Irina Saukh

PhD (Economics),
Zhytomyr State Technological University,
Postdoctoral researcher
Zhytomyr, Ukraine
irina_saukh@ukr.net

**METHODICAL APPROACH TO STRATEGIC ANALYSIS OF
MACRO TOURISM ENTERPRISES**

Abstract. The article contains methodical approach to rank tourist enterprises of Zhytomyr region on the criteria of ability to take advantage of the environment and resist his threats to determine further opportunities to develop effective strategic forecast. It is noted the discrepancy between the complexity of the environment in which businesses operate tourist and simplicity of legal forms, where a majority of tourist companies of Zhytomyr region, generating conflict between unification (universalization) methods of strategic management and the uniqueness of each individual company. This discrepancy is solved by combining the existing classical methods for assessing external environment sector, elaborated by Western scientists, intuitive and simple analytical methods

that are based on consideration of the specifics of each individual tourism enterprises and without complex mathematical calculations.

Keywords: strategic analysis, macro, tourism enterprises, TOWS-Analysis, opportunities, threats

Formulas: 1, fig.: 0, tabl.: 7, bibl.: 17

JEL Classification: C81, L83, M41, O12, R10

Вступ. Дослідження тенденцій зміни економічних та політичних показників у їхньому взаємозв'язку дозволяє туристичному підприємству отримати комплексну статистичну характеристику економічних процесів, зробити обґрунтовані висновки про ефективність економічної політики та приймати своєчасні заходи для коригування економічної діяльності. В цьому контексті підприємству доцільно здійснювати стратегічний аналіз, тобто комплексне дослідження позитивних і негативних факторів, які можуть вплинути на фінансове становище підприємства у перспективі, а також шляхів досягнення стратегічних цілей підприємства [Редченко 2003].

Водночас результати анкетування туристичних підприємств Житомирської області щодо необхідності здійснення стратегічного аналізу на підприємстві розподілились таким чином. Близько 50% туристичних підприємств здійснюють аналіз лише частково, обмежуючись окремими напрямками стратегічного аналізу. Близько 40% респондентів відповіли, що стратегічний аналіз на підприємствах проводиться. На 10% охоплених анкетуванням підприємств стратегічний аналіз не здійснюється взагалі, а перевага надається оперативному аналізу. Таку позицію вважаємо помилковою, оскільки стратегічний аналіз, в першу чергу, спрямований на визначення можливих шансів і ризиків зовнішнього середовища, сильних і слабких сторін підприємства, для планування продуктів і програми продуктів з необхідним для їх виробництва потенціалом (матеріальним і людським). На відміну від стратегічного, оперативний аналіз (вартісний) спрямований на оцінку результатів діяльності підприємства [Анташов, Уварова 2006], тобто є ретроспективним. В межах оперативного аналізу відбувається нехтування оцінкою зовнішнього середовища, оскільки основний акцент – на внутрішньому середовищі та діяльності підприємства. В цілому стратегічний аналіз відрізняється від традиційного: можливістю врахування зовнішніх факторів; довгостроковим характером; використанням, поряд з традиційною, специфічної методології; орієнтацією на майбутнє; метою здійснення.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Розробці теоретико-методичних підходів щодо здійснення оперативного та стратегічного аналізу суб'єктів господарювання присвячено праці багатьох вітчизняних та закордонних науковців, зокрема: Д. Аакера [Аакер 2007], І. Білецької [Білецька 2009], Л. Гордієнко, Л. Дідковської, Н. Яшкіної [Гордієнко, Дідковська, Яшкіна 2009], Х. Джвігол [Dźwigoł 2013; Dźwigoł 2015a; Dźwigoł 2015b; Dźwigoł 2015c; Dźwigoł 2016], Г. Кіндрацької [Кіндрацька 2010], І. Лазаришиної [Лазаришина 2005], В. Ляшенка [Kharazishvili, Lyashenko, Zaloznova, Kvilinskyi 2016; Lyashenko, Tolmachova, Kvilinskyi 2016], Н. Пласкової [Пласкова 2007] та багатьох інших науковців. Однак проведена оцінка зазначених праць підтверджує відсутність єдиного методичного підходу до стратегічного аналізу зовнішнього середовища, що визначає актуальність статті та цільову спрямованість дослідження.

Метою статті є складання рейтингу туристичних підприємств Житомирської області за критеріями здатності використати можливості

зовнішнього середовища та протистояти його загрозам для визначення в подальшому можливості розробки ефективного стратегічного прогнозу.

Результати дослідження. Туризм як окрема система має такі особливості: висока чутливість до змін зовнішнього середовища; високий рівень конкуренції в галузі, динамічність, недоцільність застосування «далекоглядних» стратегій у чистому вигляді, недостатність інформаційного забезпечення для застосування традиційних західних моделей та матричних методів розробки стратегії; розрив у часі між придбанням послуги та її споживанням; значна кількість посередників; сезонні коливання попиту, неочікувана зміна зовнішнього середовища під впливом циклічності, глобалізації, політичних рішень окремих країн тощо. Це породжує невідповідність між складністю зовнішнього середовища, в якому функціонують туристичні підприємства, та простотою організаційно-правових форм, в якій існує більшість туристичних підприємств Житомирської області, що породжує невідповідність (конфлікт) між уніфікацією (універсалізацією) методів стратегічного управління та їх унікальністю для кожного окремо взятого підприємства. Ця невідповідність вирішується шляхом поєднання існуючих класичних методів оцінки зовнішнього галузевого середовища, детально розроблених західними науковцями, та простих інтуїтивних аналітичних методів, побудованих на основі врахування специфіки кожного окремого туристичного підприємства та позбавлених складних математичних розрахунків.

За даними статистики, чисельність туристичних підприємств Житомирської області станом на 01.01.2015 р. в розрізі організаційно-правової форми власності представлено в табл. 1.

Таблиця 1 – Чисельність туристичних підприємств в Житомирській області в залежності від організаційно-правової форми на 01.01.2015 р.

Організаційно-правові форми туристичних підприємств	Кількість	Питома вага, %
1. Товариство з обмеженою відповідальністю	9	24,324
2. Приватне підприємство	10	27,027
3. Фізичні особи-підприємці	13	35,135
4. Дочірні підприємства	3	8,108
5. Інші	2	5,405
Всього	37	100

Джерело: побудовано за [Офіційний сайт Головного управління статистики у Житомирській області]

Як свідчать дані опитування туристичних підприємств Житомирської області, більшість підприємств (70% охоплених анкетуванням) функціонують на ринку туристичних послуг більше 5 років. Тривалість діяльності 30% опитаних підприємств становить від 1 року до 3 (табл. 2).

Таблиця 2 – Тривалість функціонування туристичних підприємств Житомирської області, охоплених анкетуванням

Тривалість функціонування опитаних підприємств	% опитаних підприємств
Менше року	0
Від 1 до 3 років	30
Від 3 до 5 років	0
Більше 5 років	70
Разом	100

Джерело: узагальнено за даними анкетування туристичних підприємств Житомирської області

Складні економічні та політичні умови функціонування туристичних підприємств негативно вплинули на обсяг туристичних послуг та фінансовий результат від їх діяльності. Обсяг наданих туристичних послуг у опитаних підприємств зменшився. Це відповідним чином вплинуло на зменшення фінансового результату, що спостерігаємо у 90% опитаних. Водночас вартість підприємства у 50% туристичних підприємств залишилась без змін, а у 50% – скоротилась, що є негативним фактором. У 50% туристичних підприємств Житомирської області збільшилися операційні витрати. Відповідно у 10% підприємств цей показник залишився без змін, у 40% – зменшився (табл. 3).

Таблиця 3 – Зміни у діяльності туристичних підприємств Житомирської області протягом 2009-2015 рр.

Показники	% опитаних підприємств, у яких збільшився означений показник	% опитаних підприємств, у яких означений показник залишився без змін	% опитаних підприємств, у яких зменшився означений показник
Обсяг наданих туристичних послуг	0	20	80
Фінансовий результат	0	10	90
Вартість підприємства	0	50	50
Витрати	50	10	40

Джерело: узагальнено за даними анкетування туристичних підприємств Житомирської області

В опитуванні щодо проведення стратегічного аналізу брали участь туристичні підприємства Житомирської області різних організаційно-правових форм власності. Оцінка відповідей респондентів щодо здійснення моніторингу факторів зовнішнього середовища на туристичних підприємствах Житомирської області представлена в табл. 4.

Таблиця 4 – Оцінка відповідей респондентів щодо здійснення моніторингу факторів зовнішнього середовища на туристичних підприємствах Житомирської області

Варіанти відповідей	% респондентів
Не здійснюється	10
Здійснюється частково	30
Здійснюється лише на стратегічному рівні	30
Здійснюється повністю	30
Разом	100%

Джерело: узагальнено за даними анкетування туристичних підприємств Житомирської області

Згідно з наданими відповідями респондентів цілісний моніторинг факторів зовнішнього середовища здійснюється лише на 30% туристичних підприємств, що є досить низьким показником. На 10% анкетованих підприємств моніторинг зовнішнього середовища не здійснюється.

Як свідчать дані опитування, на більшості туристичних підприємств стратегічний аналіз здійснює власник (58% опитаних). На 25% туристичних підприємств суб'єктом здійснення стратегічного аналізу є керівник (директор) підприємства. Функціональні підрозділи туристичних підприємств здійснюють стратегічний аналіз на рівні 17%.

Таблиця 5 – Суб'єкти стратегічного аналізу на туристичних підприємствах Житомирської області

Варіанти відповідей	% респондентів
Власник	58
Керівник (директор) підприємства	25
Функціональні керівники структурних підрозділів	17
Разом	100%

Джерело: узагальнено за даними анкетування туристичних підприємств Житомирської області

Для здійснення дієвого стратегічного аналізу зовнішнього середовища туристичних підприємств недостатньо визначити рівень його нестабільності, а необхідно ідентифікувати загрози та визначити можливості середовища для суб'єктів господарювання. Ми погоджуємось, що «для успішного виживання у довготерміновому періоді менеджери повинні вміти передбачати труднощі, з якими може зіткнутись підприємство у майбутньому та нові можливості, що можуть для нього з'явитись» [Гордієнко, Дідковська, Яшкіна 2009].

Для туристичного підприємства для більш глибокого аналізу впливу факторів зовнішнього середовища доцільно використати методики багатовимірних порівнянь, застосування яких пов'язане зі складністю та різнобічністю зовнішніх явищ і процесів. Це ускладнює отримання єдиної цілісної оцінки впливу зазначених факторів, що передбачає використання системи різноспрямованих показників, які експертним шляхом стандартизуються. Фактори впливу зовнішнього середовища можна розподілити на стимулятори і дестимулятори. Стимулятори – показники, що відображають вплив факторів, які позитивно впливають на підприємство, дестимулятори – негативно. Для стандартизації показників та приведення їх до однієї основи дестимулятори оцінюються зі знаком «-». Одним з прикладів використання методики багатовимірних порівнянь є метод TOWS-аналізу, суттєва відмінність якого від SWOT – аналізу полягає в спрямуванні проведення стратегічного аналізу. Якщо SWOT –аналіз спрямований на оцінку сильних та слабких сторін діяльності підприємства та перехід до аналізу факторів зовнішнього середовища (можливостей розвитку та загроз), то при застосуванні TOWS-аналізу відбувається перехід від зовнішніх до внутрішніх факторів. Значним недоліком обох методів є слабка формалізація показників та суб'єктивність при оцінці імовірності можливостей та імовірності загроз зовнішнього середовища.

Застосування TOWS-аналізу в контексті оцінки зовнішнього середовища включає такі етапи:

1) формування переліку факторів зовнішнього середовища, що впливають на туристичні підприємства (та фінансовий потенціал як їх складову). Фактори розподіляються на дві групи: загрози або дестимулятори (-) та стимулятори або можливості (+).

В більшості методик стратегічного аналізу виділено політичні (або правові), економічні, соціальні, ринкові та технологічні фактори впливу

зовнішнього середовища на суб'єкти господарювання. При оцінці економічних факторів вивчають темпи інфляції, податкові ставки, платіжний баланс, рівень зайнятості населення тощо. Аналіз політичних та правових факторів передбачає оцінку протекціоністської митної політики, рівня державного регулювання економіки, нормативно-правового забезпечення діяльності суб'єктів господарювання, а також рівня корупції в країні. Соціальні фактори зовнішнього середовища включають суспільні цінності, настанови, очікування та уподобання. Керівництво підприємств повинно постійно спостерігати за технологічним зовнішнім середовищем, оскільки це дозволяє враховувати зміни в технології збору інформації, застосуванні нової техніки для проектування нових продуктів та послуг тощо. Аналіз ринкових факторів зовнішнього середовища дозволяє здійснювати постійний моніторинг за діями конкурентів, що сприятиме готовності підприємства до потенційних загроз.

Вплив означених факторів знаходить своє вираження у статистичних показниках. Адаптовані для туристичних підприємств показники, що відтворюють вплив факторів зовнішнього макросередовища (непрямої дії), представлено в табл. 6

Таблиця 6 – Фактори впливу, показники (індикатори) та інформаційна база для проведення стратегічного аналізу та моніторингу макросередовища туристичної галузі

Фактори впливу	Стратегічні показники (індикатори)	Інформаційна база
1	2	3
Політичні	1.1. Державне регулювання туристичної галузі адміністративними методами 1.1.1 Стандартизація туристичних послуг 1.1.2. Ліцензування (кількість виданих ліцензій) 1.1.3. Сертифікація 1.2. Нагляд і державний контроль за галуззю 1.3. Рівень корупції 1.4. Політична та правова стабільність	Статистична звітність, аналіз матеріалів ЗМІ, результати професійних конференцій; звіти контролюючих органів, прогнози органів державної виконавчої влади
Економічні	2.1. Рівень ВВП 2.2. Темпи зростання туристичного ринку 2.3. Обсяг туристичних потоків 2.4. Рейтинг 10 країн організованого туризму 2.5. Дохід від надання туристичних послуг 2.6. Сума операційних витрат при наданні туристичних послуг 2.7. Динаміка валютного курсу 2.8. Прогноз темпів інфляції 2.9. Прогноз попиту на туристичні послуги 2.10. Ставки оподаткування для туристичних підприємств	Звіти Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, дані статистичної звітності, експертні оцінки науково-дослідних установ; НБУ; звіти контролюючих органів; Податковий Кодекс

Закінчення таблиці 6

1	2	3
Соціальні	3.1. Середньомісячна заробітна плата населення 3.2. Доходи та витрати населення 3.3. Демографічна структура 3.4. Зростання населення 3.5. Рівень освіти 3.6. Рівень безробіття	Дані статистичної звітності, прогнози органів державної виконавчої влади
Технологічні	4.1. Прискорення темпів НТП 4.2. Державна підтримка інновацій у галузі туризму 4.3. Необхідність вкладення власних коштів у НДДКР 4.4. Перспективи виробництва вітчизняної техніки 4.5. Інноваційно-інвестиційний досвід 4.6. Наявність доступної інформації у техніко-технологічній сфері 4.7. Життєвий цикл інноваційних технологій	Статистична звітність, фінансова звітність; прогнози органів державної виконавчої влади
Ринкові	5.1. Кількість конкурентів – суб'єктів туристичної діяльності 5.1.1. Фізичних осіб 5.1.2. Юридичних осіб 5.2. Взаємодія з туроператорами 5.3. Взаємодія із клієнтами 5.3.1. Кількість громадян України, які виїжджали за кордон 5.3.2. Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну 5.3.3. Кількість внутрішніх туристів 5.3.4. Кількість екскурсантів	Статистична звітність, фінансова звітність; прогнози органів державної виконавчої влади

Джерело: побудовано за власними дослідженнями

2) визначаємо імовірність настання факторів (i) (від 0 до 1 за ступенем зростання імовірності);

3) визначаємо важливість кожного фактора (v) за шкалою від 0 до 10 (за ступенем збільшення важливості);

4) здійснюємо оцінку потенційного впливу кожного фактору як добуток:

$$K_{пв} = v \times i, \quad (1)$$

де $K_{пв}$ – коефіцієнт потенційного впливу фактору;

v – важливість фактору;

i – імовірність настання фактору.

5) визначаємо інтегральний коефіцієнт потенційного впливу факторів зовнішнього середовища на фінансовий потенціал туристичних підприємств Житомирської області та формуємо рейтинг таких підприємств за здатністю використати можливості зовнішнього середовища та здатністю протистояти загрозам зовнішнього середовища.

Інформаційною базою для дослідження впливу факторів зовнішнього середовища на туристичні підприємства Житомирської області послужили дані анкетування та статистичні дані. Додатково було ідентифіковано вагові коефіцієнти, що визначають імовірність загроз та можливостей, визначені на підставі опитування експертів (директорів та менеджерів вищої ланки туристичних підприємств). Проаналізувавши імовірність загроз та можливостей зовнішнього середовища, для розробки фінансової стратегії туристичних підприємств скористаємось методикою побудови TOWS-аналізу, який полегшує перехід від зовнішніх до внутрішніх факторів. Узагальнені результати оцінки зовнішніх можливостей та загроз для фінансового потенціалу туристичних підприємств Житомирської області представлено в табл. 7.

Таблиця 7 – Результати оцінки зовнішніх можливостей та загроз для фінансового потенціалу туристичних підприємств Житомирської області

Назва туристичного підприємства	Показник зовнішніх можливостей	Показник зовнішніх загроз	Рейтинг туристичного підприємства за здатністю використати можливості зовнішнього середовища	Рейтинг туристичного підприємства за здатністю протистояти загрозам зовнішнього середовища
ПП «Датур»	+100,6	-46,5	2	8
ПП «Світ курортів»	+51,1	-40,2	6	6
ТзОВ «Веді Тургруп-Україна»**	+138,4	-38,2	1	5
Море туров	+48,1	-75	9	10
ПП «Казковий тур»	+58,7	-21,3	5	1
ТОВ ТК «ПЗН»	+35,3	-26	10	2
SWEET TRAVEL	+49	-55,2	8	9
ПП «Світ –Тур-Житомир»	+64,1	-41,2	4	7
ПП «Автотур»	+77,1	-35,8	3	4
ПП ТА «Смайл»	+50,2	-30,6	7	3

* розраховано автором за даними анкетування туристичних підприємств Житомирської області

** розраховано автором за даними анкетування міжнародного туристичного оператора

Джерело: побудовано за власними дослідженнями

Як показують дані табл. 7, найбільші можливості адаптуватись та діяти в умовах утвореного зовнішнього середовища існують у міжнародного туристичного оператора ТзОВ «Веді Тургруп-Україна». Це означає, що можливості зовнішнього середовища сприяють покращенню ринкових позицій підприємства, задоволенню потенційного обсягу попиту на туристичні продукти та послуги, підвищенню конкурентоспроможності, підвищенню рентабельності туристичної діяльності. Міжнародний туристичний оператор «Веді Тургруп-Україна» створений в Україні в 2007 році як представник чеського туроператора «Веді тургруп», що входить до холдингу «VEDI TOURGROUP». Холдінг компаній Веді Тургруп має свої офіси в Празі, Карлових Варах (Чехія), Будапешті, Хевізе (Угорщина), Відні (Австрія), Пієштянах (Словаччина), а також в Україні. Перший рейтинг у «Веді тургруп»

свідчить про його високу конкурентоспроможність на ринку туристичних послуг. Водночас першим по рейтингу за здатністю туристичного підприємства протистояти загрозам зовнішнього середовища є ПП «Казковий тур». Таким чином, незважаючи на складні економічні умови функціонування, туристичні підприємства Житомирської області зуміли зберегти власні позиції на ринку.

На підставі застосування методу аналізу зовнішнього середовища було визначено його загрози та можливості, що дозволило провести рейтингування опитаних туристичних підприємств Житомирської області для можливості розробки ефективного стратегічного прогнозу. Таким чином, туристичні підприємства Житомирської області повинні зважати на активний вплив зовнішнього середовища, а також конкуренції на ринку. Це вимагає використання ефективних стратегічних інструментів, які забезпечать збереження та розвиток фінансового потенціалу підприємств сфери туризму.

Висновки. Для глибокого аналізу впливу факторів зовнішнього середовища на туристичні підприємства доцільно використати методики багатовимірних порівнянь, застосування яких пов'язане зі складністю та різнобічністю зовнішніх явищ і процесів. Це ускладнює отримання єдиної цілісної оцінки впливу зазначених факторів, що передбачає використання системи різноспрямованих показників, які експертним шляхом стандартизуються. На підставі застосування методу аналізу зовнішнього середовища було визначено його загрози та можливості, що дозволило провести рейтингування опитаних туристичних підприємств Житомирської області для можливості розробки ефективного стратегічного прогнозу. Таким чином, туристичні підприємства Житомирської області повинні зважати на активний вплив зовнішнього середовища, а також конкуренції на ринку. Це вимагає використання ефективних стратегічних інструментів, які забезпечать збереження та розвиток фінансового потенціалу підприємств сфери туризму.

Література

- Аакер, Д. (2007). *Стратегическое рыночное управление: 7-е изд.* / пер. с англ. под ред. С.Г Божук. СПб: Питер.
- Анташов, В., Уварова, Г. (1996). *Экономический советник менеджера*. Уч. пособие: Мн. «Финансы, учет, аудит». 320 с.
- Білецька, І. (2009). М. *Формування економічної моделі стратегічного управління туристичним підприємством*: дис. канд. екон. наук: 08.00.04. Тавр. нац. ун-т ім. В.І.Вернадського. Сімф.
- Гордієнко, Л. (2011). *Стратегічний аналіз*: навчальний посібник. К.: Алерта. 520 с.
- Кіндрацька, Г. (2010). *Стратегічний менеджмент*: навч. посібник: 2-ге вид., перероб. і доповн. Львів: Видавництво Львівської політехніки.
- Лазаришина, І. (2005). *Економічний аналіз в Україні: історія, методологія, практика*: монографія. Рівне: НУВГП. 369 с.
- Люкшинов, А. (2000). *Стратегический менеджмент*. М: ЮНИТИ-ДАНА. 375 с.
- Офіційний сайт Головного управління статистики у Житомирській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zt.ukrstat.gov.ua/>
- Пласкова, Н. (2007). *Теория и практика стратегического экономического анализа результативности бизнеса*: монографія. М.: МАКС-ПРЕ. 368 с.
- Редченко, К. (2003). *Стратегічний аналіз у бізнесі*: навч. посібник. Львів: «Новий світ-2000». 272 с.
- Dźwigoł, H. (2015a). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2016). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106.

- Dźwigoł, H. (2015b). Warsztat badawczy w naukach o zarządzaniu. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 83, 133-142.
- Dźwigoł, H. (2015c). Założenia do budowy metodyki badawczej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 78, 99-116.
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Kharazishvili, Y., Lyashenko, V., Zoloznova, Y., & Kvilinskyi, O. (2016). Impact of Infrastructure Component on Socioeconomic Approach to Modernization of the Region. *European Cooperation*, 8(15), 108-119.
- Lyashenko, V., Tolmachova, A., & Kvilinskyi, O. (2016). Państwowa polityka rozwoju przedsiębiorczości w kontekście stabilności społecznoekonomicznej (na przykładzie Ukrainy), *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 4, 155-164. [in Polish].

References

- Aaker, D. (2007). *Stratehicheskoe rynochnoe upravlenye: 7-e yzd. / per. s anhl. pod red. S.H Bozhuk*. SPb: Pyter. 496 s.
- Antashov, V., Uvarova, H. (1996). *Ekonomycheskyj sovetnyk menedzhera*. Uch. posoby: Mn. «Fynansy, uchet, audyt». 320 s.
- Bilets'ka, I. (2009). *Formuvannia ekonomichnoi modeli stratehichnoho upravlinnia turystychnym pidpriemstvom*: dys. kand. ekon. nauk: 08.00.04. Tavrijskiy nats. un-t im. V.I.Vernads'koho. Simf.
- Dźwigoł, H. (2015a). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2016). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106.
- Dźwigoł, H. (2015b). Warsztat badawczy w naukach o zarządzaniu. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 83, 133-142.
- Dźwigoł, H. (2015c). Założenia do budowy metodyki badawczej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 78, 99-116.
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Hordiienko, L. (2011). *Stratehichnyj analiz: Navchal'nyj posibnyk*. K.: Alerta. 520 s.
- Kharazishvili, Y., Lyashenko, V., Zoloznova, Y., & Kvilinskyi, O. (2016). Impact of Infrastructure Component on Socioeconomic Approach to Modernization of the Region. *European Cooperation*, 8(15), 108-119.
- Kindrats'ka, H. (2010). *Stratehichnyj menedzhment: navch. posibnyk: 2-he vyd., pererob. i dopovn.* L'viv: Vydavnytstvo L'vivs'koi politekhniki, 2010.
- Lazaryshyna, I. (2005). *Ekonomichnyj analiz v Ukraini: istoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia*. Rivne: NUVHP. 369 s.
- Liukshynov, A. (2000). *Stratehicheskyy menedzhment*. M: YuNYTY-DANA. 375 s.
- Lyashenko, V., Tolmachova, A., & Kvilinskyi, O. (2016). Państwowa polityka rozwoju przedsiębiorczości w kontekście stabilności społecznoekonomicznej (na przykładzie Ukrainy), *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 4, 155-164. [in Polish].
- Ofitsijnyj sajт Holovnoho upravlinnia statystyky u Zhytomyrs'kij oblasti*. URL <http://www.zt.ukrstat.gov.ua/>
- Plaskova, N. (2007). *Teoryia y praktyka stratehicheskoho ekonomycheskoho analiza rezul'tatyvnosti byznesa: monohrafiia*. M.: MAKSPRE. 368 s.
- Redchenko, K. (2003). *Stratehichnyj analiz u biznesi: navch. posibnyk*. L'viv: «Novyj svit-2000». 272 s.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 05.05.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 13.05.2017

A Critical REVIEW
of Stanisław Podczarski's work:
ECONOMIC EFFICIENCY OF RESTRUCTURING PROCESSES OF
INDUSTRIAL ENTERPRISES ON THE EXAMPLE OF IRONWORKS IN
POLAND. Warsaw 2016, pp. 255

The steel industry in Poland was deployed in the southern part of the country and in the Mazowieckie Voivodship (Zachodniopomorskie), Zachodniopomorskie (Huta Szczecin). These 26 economic entities were involved in the economic transformation process with unfavorable technical and technological parameters and crude steel capacity of 20 million tons per year. Participation of the martensite process (over 30%) in the production of liquid steel; Almost 93% steel casting rate for classic ingot molds. On the other hand, over-employment (almost 145,000 employees), low productivity (about 130 tonnes / person) and obsolete technical equipment made it ineffective. The steel industry restructuring began in 1992 (after the government adopted the directions for development proposed by the consortium of Canadian companies (HATCH ASSOCIATES LTD., ERNST & YOUNG and STELTECH). They gave impetus to the development of sectoral restructuring programs. Following Poland's signature of the Association Agreement with the European Union, its modernization began in 1992, through the years 1998, 2001, 2002 and 2003. In those years a government program for the restructuring of the iron and steel industry was formed and it was extended for the years 2007-2010.

There are a number of publications in the Polish economic literature and in management science relating to the functioning and adaptation of the domestic iron and steel production capacities to market requirements and to its activities under free market conditions. From the perspective of past years, however, there was no comprehensive work, monographs, studies on the restructuring of Polish iron works. This problem appeared fragmentarily on the occasion of the restructuring of employment or finances in Polish enterprises. Thus, the publication of the monograph by S. Podczarski entitled: *"Economic effectiveness of restructuring processes of industrial enterprises on the example of ironworks in Poland"*. It fills a gap in the Polish literature on the economic effectiveness of iron works restructuring in Poland and broadens the scientific discourse on this problem. Hence, the work is not only theoretical but also utilitarian. The publication, in a highly substantive way, also notices the development trends of the restructuring of the iron and steel industry in Poland in the years 1991-2015. In my understanding, this time frame gave the author a distance and freedom of research, but also the ability to verify the assumed hypothesis. It sounded: as a result of iron industry restructuring processes, the level of their economic efficiency of resource management and production factors increased, and the level of economic efficiency of the iron and steel industry in Poland increased. Economic practice has confirmed that the author correctly used the distance in time to analyze and evaluate the restructuring measures, even those which started in Poland in 1992.

The work has a traditional structure, consisting of: introduction, five chapters, conclusion and bibliography. Its structure is logical. The presented contents arranged in a methodological and chronological way are complementary and written with great expertise of the problem. Its substantive value is expressed in individual chapters. And so the first chapter entitled: *The main elements of the theory of restructuring of industrial enterprises* (pp. 12-55)

contains theoretical aspects of economic transformation of enterprises. The author, basing on Polish and foreign literature, as well as available secondary sources, correctly presented the process of restructuring, both in legal, social and economic terms. Basing on the material collected, the restructuring requirements of steel companies in Poland were correctly defined. Their development directions were properly defined. This allowed the author to give a competent presentation of the effects of the restructuring of industrial enterprises.

The essence of economic efficiency and determinants of economic efficiency of restructuring processes of industrial enterprises, methods of diagnosing the economic effectiveness of the restructuring of enterprises, are the contents of the second chapter. (pp. 55-94) S. Podczarski correctly (p. 55 et seq.) introduces the researcher, the reader into the process of restructuring. He recognizes and rightly states, that the change of the paradigm of the market economy, the introduction of a new link to it, which is knowledge properly shapes a contemporary way of doing business, where globalization, innovation and competitiveness are ubiquitous. It is therefore rightly emphasized (page 60 and the following) that in order for a company to function properly, it is inevitable to introduce radical changes, restoring harmony in the enterprise and responding to contemporary civilization challenges. Restructuring must be a conscious choice, a constant activity based on legal regulations, results of research and diagnostic and design work, and recognizing the established and verified economic routines. This also applies (p. 63 et seq.) to the research methods used in the research process, both descriptive and statistical.

The directions and economic efficiency of ironworks restructuring processes in the European Union countries are the contents of the third chapter (94-123). The author began his reflections with a general statement that the instruments of industrial policy of the state constitute important premises for the restructuring of enterprises. In my opinion, he skillfully combined them with the rational solutions developed by Western countries. They relate to the English, German, French, Italian and Swedish experiences. Not without significance (p. 101 et seq.) were also the ones related to the transformations in the USA or Japan. They influenced the processes of implementation of development program of the latest generation microelectronics and computer systems into politics and economic practice. This significantly contributed to the improvement of technical and technological solutions in the industrial enterprises (metallurgical), reducing the electrolysis of the process, improving the production efficiency, improving the sintering quality and reducing the risk to the environment. The initiated process of transformations, which is rightly noted by the author (p. 116 et seq.), involved ownership, organization and social restructuring. These are important thoughts of the author opening the possibility of wider scientific discourse in this regard.

In continuation to these considerations is the fourth chapter, entitled: *Grounds for necessity and economic efficiency of the restructuring processes of iron works in Poland* (p. 123-148). This specific industrial policy of the Polish state is defined by numerous legal regulations (p. 123 and the following), which resulted in ownership restructuring consisting in privatization, isolating separate companies out of ironworks and the sale of the ironworks to foreign capital. In a complete manner, confirmed by the results of the research the economic efficiency of the ironworks before consolidation was presented. So the analysis covered ownership, organizational, technological and environmental restructuring. These activities affected the modernization of the production

infrastructure and the closure of many of the burdensome environmental departments, e.g. the martensite steelworks. All in all, a good chapter, reflecting the essence of the economic efficiency of the restructuring processes of iron works in Poland.

The economic efficiency of the restructuring processes of iron and steel industry in Poland is discussed in Section 5 (pages 148 – 223). It seems that the author makes in it a correct diagnosis of the economic efficiency of restructuring processes of iron works functioning until 2015. In my opinion, the indices necessary to carry out a full indicator analysis were correctly defined (p. 217 and n.). The effects of live labor, the share of COS steel in total steel production, profitability and fixed assets, and its dynamics are well illustrated. Unfortunately, and which was pointed out in the monograph, there is no complete data from the restructured enterprises. This made it impossible to carry out a full economic analysis to the detriment of the procedure, given that after the accession of Poland to the European Union, the process of consolidation of the restructuring process and the obligation to report (reports) to the competent minister had taken place.

However, despite all these shortcomings, the reviewed work fills the gap in the economic literature concerning the restructuring of iron works in Poland. The author professionally both in the theoretical part (chapters 1-3) and practical (chapters 4-5) presents the problem using a communicative, understandable language. The contents of the chapters correctly documented in the Polish and foreign literature, are logical and supported by the results of his own research and the available statistical data, which in fact shape the process of restructuring the economic entities of the steel sector in Poland. I would again like to emphasize a rich source documentation and orderly work. It is correct (properly described footnotes, tables, graphs) and covers both Polish and foreign literature (monographs, studies, articles) concerning restructuring processes. It can also be a good base for further research. It predestines the work to be popularized and used by the academic community and economic practice.

**Chairman of the Supervisory
Board of Luma Investment S.A.**

Dr. Radosław Miśkiewicz

РЕЦЕНЗІЯ
на навчальний посібник
«Казначейська справа»
кандидата економічних наук, доцента кафедри фінансів
Одеського національного економічного університету
Курганської Елеонори Іванівни

Необхідною умовою ефективного функціонування економіки будь-якої країни є наявність збалансованої системи державного регулювання, яке забезпечує подолання тих негативних ефектів, що не можуть бути нейтралізовані виключно за допомогою механізмів ринкової саморегуляції. Тому все більшого значення набуває питання наповнення державного бюджету та ефективного використання бюджетних коштів. Виконання функції цільового використання бюджетних коштів покладено на систему казначейства. Разом з тим, вітчизняні умови не дають можливості повною мірою адаптувати закордонний досвід щодо казначейського обслуговування бюджету і вимагають постійного вдосконалення фінансово-економічних механізмів стимулювання їхнього розвитку.

З підвищенням ролі установ, які здійснюють контроль за цільовим використанням бюджетних коштів, збільшується попит на кваліфікованих фахівців з управління фінансами. Підготовка спеціалістів потребує видання відповідної навчальної та наукової літератури. Тому, поглиблення теоретичних засад функціонування казначейської системи з урахуванням особливостей розвитку системи казначейства в Україні, безперечно, актуальні.

Навчальний посібник «Казначейська справа» Курганської Елеонори Іванівни складається із наступних частин: вступу, 10 розділів, списку рекомендованих джерел. У навчальному посібнику висвітлені теоретичні та практичні аспекти функціонування Державної казначейської служби в сучасних умовах, виявлено сутність і роль Державної казначейської служби, загальнометодологічні основи його створення та перспективи розвитку. Розкрито сутність та організацію платіжної системи виконання бюджетів, процеси казначейського обслуговування бюджетів за доходами та видатками, особливості казначейського виконання місцевих бюджетів, організацію бухгалтерського обліку та звітності в Державній казначейській службі, контроль в системі казначейства, організаційне, законодавче та інформаційно-технічне забезпечення діяльності органів казначейства.

Його структура дозволила автору детально розглянути різні аспекти діяльності органів Державної казначейської служби. Перевагою даного посібника є те, що автор дає чіткі визначення наукових термінів, які застосовуються в роботі.

Рецензований навчальний посібник «Казначейська справа» відповідає програмі дисципліни, має високий рівень науково-теоретичного обґрунтування.

Викладення матеріалу ґрунтується на глибокому системному аналізі законодавчих та інших нормативних актів, даних статистики, спеціальної наукової літератури. Навчальний посібник «Казначейська справа» Курганської Елеонори Іванівни може бути рекомендовано для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, науковців, практичних працівників у сфері фінансів.

У цілому за змістом, послідовністю матеріалу, логікою та структурою навчальний посібник «Казначейська справа» має наукову новизну та

практичну цінність.

На підставі вищевикладеного вважаю доцільним рекомендувати навчальний посібник «Казначейська справа» Курганської Елеонори Іванівни до видання.

**Академік Академії
економічних наук України,
Ад'юнкт кафедри економічної
політики та самоврядування
Державного економічного
університету в Познані
(Республіка Польща)**

**Олексій Квілінський,
PhD (Economics)**

Andrii Kyrychok

PhD (Social communications),
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Senior Lecturer
Kyiv, Ukraine
akyrychok@ukr.net

**TRAINING OF SPECIALISTS IN THE FIELD OF CRISIS
COMMUNICATIONS, AS A FACTOR OF EFFECTIVE PUBLIC
SAFETY**

Abstract. This scientific article lays stress on the problems which are connected with preparation of well-qualified specialists in the field of crisis communication. It raises a question about low-quality level of specialists preparation in the scope of national education. After analyzing the situation which exists in the educational environment in Ukraine this article describes the steps to improve crisis communication specialists system in the field of government defense. It recounts basic functions and skills that crisis communication specialist should have. Considering a problem of crisis communication specialists preparation a historical overview is being done. The article gives a bibliographic review of the sources that have been published on this subject. It emphasizes the importance of graduated students adaptation to their first work place. The attention is paid to the availability of practical component in the educational programs of the universities. The necessity of financing and development of scientific activity in this sphere is also emphasized and it stresses that only with the presence of own scientific works and well-qualified specialists the discipline of crisis communication will exist and develop in our country. It will help our country to build new and strong system of effective communication in the time of crisis.

Keywords: government defense, system of education, upgrading the educational system, crisis communication education, crisis communication specialist

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 16

Introduction. Nowadays Ukraine is in a position of crisis, so controversial social, economic and particularly political processes are specific to it. It is against this background that, Ukraine is again facing the problem of effective communication of state and Ukrainian society and, therefore, the question of active and efficient application of new communication technologies arises. Existing sociocultural guidelines influence the formation of new courses in public policy related to the definition of necessary training of specialists, designed to effectively consider serious issues concerning the problems and contradictions of modern Ukrainian society. One of the solutions to complex contradictions of social development is to overcome the crisis by means of establishing effective communication with citizens. This problem can now be laid, in particular, upon specialists in crisis communications. The current practice of professionals of mentioned profile indicates serious shortcomings in training, which ultimately result in the deepening crisis and decline in government's credibility.

The purpose of this research is to outline the main problems of specialists' training system in crisis communications in Ukraine and to define

possible ways for improvement of situation of relevant staff training.

Literature review and the problem statement. Analyzing the works of domestic and foreign scientists, who studied the problem of training specialists in crisis communications and studied in detail the components of this profession, we can provide theoretical insights into the origin of the concept itself, its structure and functioning. Thus, researchers T. Coombs [Coombs 2007], M. Regester [Regester 1989] were the first, who proposed a "A Concept of Applied Aspects of Crisis Communications Use", R. Heath and David Waymer [Waymer & Heath 2007], K. Fearn-Banks, [Fearn -Banks 1996], T. Coombs [Coombs 2007], S. Fink [Fink 1986] – the theory of modern ideology of crisis communications and M. Friedman first suggested the principles of interaction of crisis communications as an institution that cooperates with other institutions [Friedman 2002]. Also the works of I. Quarantelli [Quarantelli 1988], who suggested various methods of improving the efficiency of crisis communications response are worth noting.

Research results. Domestic education system needs a radical rethink from all points of view, which concerns the approaches to training of specialists in various disciplines, including specialists in crisis communications. Today, the first step to this from higher educational level was made – the Law of Ukraine "On Higher Education", which aims to democratize education sector and make it more competitive. Taking into consideration that Ukraine is going through profound changes in economic and social spheres, the state faces new challenges of 21st century [Heath & Millar 2004], in particular, such as the ability to train and prepare new qualified staff in the field of crisis communications. Current approaches to the study of these issues require total rethinking of all that has been achieved in the field of PR in order to identify new directions of improvement and development in crisis communications' training.

Due to the escalation of crisis in the political, economic and social dimensions, Ukraine feels a need for effective communication in crisis situations, and therefore the need for the formation and development of new, high-quality training of specialists in crisis communication as a branch of social science.

Speaking about the historical aspects of development of crisis communications as a science and, as a consequence, the emergence of areas of professional activity, the first scientists who contributed to the development of crisis communications and anti crisis technologies, as a professional field, were T. Coombs [Coombs 2009], R. Heath and D. Waymer [Waymer & Heath 2007], S. Boys [Boys 2009] and K. Fearn-Banks [Fearn-Banks, 1996].

The main problem in preparing professional staff in crisis communications is that this question has not been researched in our country. Scientist M. Friedman rightly notes that a certain gap in scientific understanding of the phenomenon of anti-crisis professionals, as a new professional group in modern Ukrainian society, can be seen in Ukraine [Friedman 2002]. It is obvious that the efficiency of communities' operation depends on rates and the formation quality of relatively new to the national labor market community.

The problem of education in the field of crisis communications in our country requires careful study because training of relevant professionals has specific character. Experts in crisis communications are obliged to have a wide range of knowledge, because their work is often non-linear, unusual and requires specific skills. Today's information war with Russia confirms that once again. The task of determining the ways and means of training in the field of crisis communications is complicated by the fact that the experts of this activity may hold different positions and to perform different functions, ranging from technical

routine work and ending with high managerial positions. Using the approach of I. Mitroff and G. Anahos we can define basic functions and knowledge of specialist in crisis communications, including:

- identification of groups, organizations, authorities, persons, support and understanding of which, organization, institution, etc. require or will require;
- monitoring the media and public opinion;
- development of programs and strategies to inform and interact with the components and recipients of social environment of institution;
- installation, support and development of necessary contacts, relationships and relations;
- preparation and publication of necessary information materials, articles, etc. for external and internal use of the company;
- public information system using media, trade publications, personal contacts with journalists and publishers;
- organization of preparing of photo-film-video materials, movies, multimedia;
- management of press conferences, exhibitions, demonstrations, special meetings, presentations and receptions;
- speechwriting and personal ability to speak in public;
- organization carriage of polling, content analysis of information materials and documents, to obtain and undertake interviews, negotiate, collect necessary information by different methods [Mitroff, Anagnos 2001].

All these aspects have to be applied effectively in a crisis situation.

As we can see, the range of knowledge, an expert on crisis communications should possess, is really wide. That is why, education in the field of crisis technologies require thorough study of the peculiarities of this professional activity at the country level. It is worth agree with the position of M. Regester that "participation of specialists in crisis situations, passage of which depends on public opinion, mood or intentions of partners, often provides direct political or economic impact. That is why governments, enterprises (organizations) can not carry out successful activities without effective communication with the public during the crisis, and it stimulates rise in communication protection level of the country" [Regester 1989]. As mentioned above, the issue of training of specialists in the field of crisis communications has a number of problems related to the adaptation of professionals, who have graduated the universities, to current labor market conditions and to the development of new qualified standards for training.

Having analyzed the situation of the domestic education market, we can make some generalizations about the problems that stand in the way to professional development of education in the field of crisis communications in our country. It should be noted that the problems faced by Ukraine in the training of experts of crisis technologies are almost the same as in other countries around the world. That's what D. Smith, chairman of PRLTD, CEO of Nords PR says about this: "This profession is not yet finally formed: its place and role in social stratification structures of society are not investigated in science terms, there are no scientific criteria and operation principles, standards of education, performance indicators" [Smith 1990].

D. Smith, a member of the Chartered Institute of PR in London, a founding member of the American Association of PR, Vice President of Royal & Associates Ltd has the same view of the situation. He insists that crisis communications are in the process of formation not only in the post-Soviet countries, but also in

other developed countries [Smith 1990]. Academic programs on this course appeared in the eighties of the last century; therefore, they are very young. That is why the issue what to teach, how to teach and who should teach future crisis technologies professionals remains open [Smith 1990]. According to scientist I. Mitroff, Ukrainian crisis management has similar problems to other post-Soviet countries [Mitroff 1994].

Another important problem is that Ukraine started to train bachelor specialists in public relations, within the sphere of which crisis technology specialists could be prepared, only in 2007, and for the qualification levels "Specialist" and "Master" – only in 2010. Consequently, our country has not yet made significant contribution to the development of training in the field of crisis communications. Nevertheless, there are schools in our country that train specialists in crisis technologies and conduct professional development training. But this type of preparation is made not on the basis of accreditation, but on the provision of temporary licenses. This fact affects the development of education in crisis technologies in Ukraine rather negatively than positively, because it affects the quality of education.

But the main problem, according to the author, is that there is no quality content in educational plans, where crisis technologies and peculiarities of anti-crisis response to crisis calls are neglected. Since our country started to prepare specialists in crisis technologies only seven years ago, it is obvious, that there are no developed models of education, procedures and teaching technologies are absent. In order to increase educational level of specialization, the problem should be studied from all directions; and seminars, round tables and so on should be held. But, unfortunately, the issues of content and training procedures in the field of crisis communications in our country have not been raised. T. Coombs says for this purpose: "Ukraine tends to use practices of international, not national, experience of discipline teaching and there is nothing wrong to follow best international standards of such education. At the worst (especially in business schools and at professional development training) it results in eclectic, random combination of elements of marketing, advertising, journalism, separate communication technologies (up to neurolinguistic programming), according to the principle of "what is around" (depending on which trainers, coaches and teachers were found and attracted)." [Coombs 2007].

Since crisis communications, as well as other scientific disciplines, are rapidly developing now, it would be appropriate to introduce enhancement of discipline proficiency that would be as close as possible to international standards. Abroad, there is also practice of issuing various special publications, in other words publications which would be dedicated to a particular field, in this case – PR publications, since this field includes crisis communications. Institutes and universities, which have degrees in "Public Relations", should carry out certain researches, in the field of crisis communications in general, as well as in methodological aspects of crisis in particular [Kyrychok 2016].

Also, our country has problems with human resourcing in the field of PR-education: those, who teach crisis communications, are historians, marketers, journalists or economists by education, who just mastered certain subject and now teach it. The question, why those who have practical experience do not teach, has entirely different nature, and there is no answer.

Due to the fact that employees of other professions occupy the professional field of crisis communications, and the practice itself is constantly enriching and changing, the necessity to divide the system for training experts in

the field of crisis communications into two parts acquires particular importance: into basic training system in academies and into the system of constant retraining of PR-specialists, who already practice [Coombs 2007].

Another important part of the problem is that in Ukraine there is no desire to develop crisis communications as a branch, which can be taught and which can bring benefits. It is necessary to qualitatively and radically overview educational plans, which train PR-specialists. It is obvious that the country should establish uniform rules and requirements for PR science.

ATO speakers can be called a sort of anti-crisis experts; they are opinion leaders in current situation and bring necessary information about everything that happens on and off the battle field to the public. By this, ATO speakers try to dress up our army that is absolutely correct. ATO speaker – a kind of spokesman – essentially serves as public relations manager. Direct communication with the audience is only one of many methods; but to the author's opinion, indirect methods of information presenting, which are not that intrusive but at that no less effective, play the most important role in information war. But there is no need to distinguish crisis communications in the military sphere as a separate sphere; naturally, each educational program has its own specifics, but we will be able to talk about it only, if the total training system will be rearranged. Due to the fact that foundations are all the same, any specialist, if desired, can go deeply into the sphere, he/she works in, more deeply. European model of education can serve as an example, where, for example, if a person wants to be a journalist who writes about medicine, he first should master medicine, and then – the journalism. The author implies that the most important is to learn a discipline and then, if needed, you can additionally retrain at any particular sphere. Also, information warfare is carried on rather by warmongers than by PR-experts but, essentially, it does not change core of the matter, because they have one and the same training system. But, let's go back to the analysis of the educational situation of crisis communications in Ukraine [Kyrychok 2017].

An essential element, in our opinion, is a practical training during the education. It is practice, which allows us to learn the occupation as best as possible. Thus, teachers should explain all the intricacies of the profession including the concept of crisis PR, features of image and reputation restoration as well as the concept of information warfare.

A society, where education becomes a real capital and the main resource, makes new and even strict requirements for training in terms of their educational needs, according to democratization of society in Ukraine. It is very important to create an approach to teaching, by which the teacher not just gives knowledge but also cheers students to self-development and training of required qualities such as creativity, cognition and so on. This can be considered as methodological basis for development and operation of modern national system of professional education in the field of crisis technologies. Society should realize that the value of knowledge is to be able to apply it and to have certain abilities that are unique or at least rare. Thus, there is no need to accumulate background of theoretical knowledge; we should practice and cultivate necessary qualities, as mentioned above.

Another important aspect is to encourage innovation, but due to the low level of funding, researches are not carried out in our country. The current labor market requires not only deep theoretical knowledge, but also the ability to apply knowledge in unusual situations independently, which will allow reaching a new

level of education. Nowadays anti-crisis branch dynamically develops in Ukraine. This also concerns all kinds of it. Crisis communications' specialists are increasingly in demand on the labor market, since crisis is quite noticeable now in all spheres of society. That is why crisis communication experts rise steadily of social movement and society in general. Servants of all government ranks, private businesses and all the spheres of people's influence defer to the opinion of crisis experts. It became essentially to have a person, responsible for anti-crisis activities and thus lobbying interests of certain subjects in the face of community, in the staffing list of a company. At this point we must act proactively. Educational plans, which have been introduced in Ukraine since the beginning, are of long standing; that is why our task is to develop qualitatively new educational models to improve the quality of education of professionals in the field of crisis communications.

If we imagine perfect model of development, we should include, at least, approximate forecast for the future. That is, by analyzing the situation, various types of monitoring and other means we need, at least partially, predict what sort of education in crisis communications will be in the future. This will enable us to have a coherent picture of movement direction.

Development prospects of the topic. It is worth considering this topic as very promising, whereas as a result of total globalization and informatization world is becoming more open to communicative, business and political relations. As a result, there is a need for lobbying and promoting the interests of a country, an individual, a product on the market.

Nowadays Ukraine is at a position of war with Russia, as well as military operations are conducted on all fronts of military action, and they are also reflected in the information space. This phenomenon is called the "information war", which unfortunately our country loses. This means that during the years of independence Ukraine was not involved in the formation of its image and did not try to find its niche in information space. Now all government agencies, responsible for promoting the image of Ukraine in the global information space, are involved and mobilized. As a result, if Ukraine will acquire good reputation, internal commercial structure will also need PR-promotion. Here, exactly, a need for training specialists in this branch appears, because the prospects of PR development in Ukraine are quite powerful as well as new perspectives in preparing young, qualified individuals who will move this direction forward in our country.

Conclusions:

1) Modern education in the field of crisis communications has a number of drawbacks, including non-compliance of received training with professional requirements of the labor market, the deficiency of qualified higher-education teaching personnel, even with the number of candidates and doctors of science, the low interest of the country in the matter considering training of experts in the field anti-crisis technologies.

2) An essential element, in our opinion, is practical training during the education. It is practice, which allows learning the profession in a best way.

3) Such an approach is required to teaching, where teacher will not simply give the knowledge, but also push them to learning, self-development and cultivation of essential qualities such as creativity, cognition and so on.

4) Due to the fact, that we live in a world, which is steadily growing, we need to act proactively. That means that educational plans, which have been introduced in Ukraine since the beginning, are of long standing; that is why our

task is to develop qualitatively new educational models to improve the quality of education of professionals in the field of crisis communications.

References

- Boys, S. (2009). *Inter-organizational crisis communication: Exploring source and stakeholder communication in the Roman Catholic clergy sex abuse case*. In R. L. Heath, E. L. Toth, & D. Waymer (Eds.), *Rhetorical and critical approaches to public relations* (pp. 290 –300). New York: Routledge.
- Coombs, W. T. (1999). *Ongoing crisis communication: Planning, managing, and responding*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Coombs, W. T. (2007). *Ongoing crisis communication: Planning, managing, and responding (2nd edn.)*. Los Angeles: Sage.
- Coombs, W. T. (2009a). *Conceptualizing crisis communication*. In R. L. Heath & H. D. O’Hair (Eds.), *Handbook of crisis and risk communication* (pp. 100 –119). New York: Routledge.
- Fearn-Banks, K. (1996). *Crisis communication: A casebook approach*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Fink, S. (1986). *Crisis management: Planning for the inevitable*. New York: AMACOM.
- Friedman, M. (2002). *Everyday crisis management: How to think like an emergency physician*. Naperville, IL: First Decision Press.
- Heath, R. L., & Millar, D. P. (2004). A rhetorical approach to crisis communication: Management, communication processes, and strategic responses. In D. P. Millar & R. L. Heath (Eds.), *Responding to crisis: A rhetorical approach to crisis communication* (pp. 1–17). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kyrychok, A. (2016). Special aspects of using a mentoring approach to training public relations specialists. *Advanced education*, 6: 82–86.
- Kyrychok, A. (2017). Educational Training of Specialists in the Field of PR Based on Competency Approach. *Future Human Image*, 7: 71–85.
- Mitroff, I. I. (1994). Crisis management and environmentalism: A natural fit. *California Management Review*, 36 (2): 101–113.
- Mitroff, I. I., & Anagnos, G. (2001). *Managing crises before they happen: What every executive and manager needs to know about crisis management*. New York: AMACOM.
- Quarantelli, E. L. (1988). Disaster crisis management: A summary of research findings. *Journal of Management Studies*, 25: 373 – 385.
- Regester, M. (1989). *Crisis management: What to do when the unthinkable happens*. London: Hutchinson Business.
- Smith, D. 1990. Beyond contingency planning: Towards a model of crisis management. *Industrial Crisis Quarterly*, 4: 263 – 275.
- Waymer, D., & Heath, R. L. (2007). Emergent agents: The forgotten publics in crisis communication and issues management research. *Journal of Applied Communication Research*, 35: 88 –108.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 05.05.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 10.05.2017*

Вілков В.Ю.

к.філос.н., доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
старший науковий співробітник філософського факультету
Київ, Україна
tvvvilkof59@gmail.com

Руденко С.В.

д.філос.н., доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
заступник декана філософського факультету, доцент кафедри української
філософії і культури
Київ, Україна
rudenkosrg@gmail.com

**ЗАПРОВАДЖЕННЯ «НАУКОВОГО КОМУНІЗМУ» В СРСР ЯК
ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ
СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ПОЛІТОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ І НАПРЯМУ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЛІТИКИ В КИЇВСЬКОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ¹**

Анотація. Стаття є однією з перших спроб цілісного аналізу процесів виникнення в системі підготовки кадрів для викладацької та науково-дослідної діяльності в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка такого навчального курсу та спеціалізації, як «науковий комунізм».

Особливої актуальності цій проблематиці надає те, що в сучасній суспільствознавчій картині генезису соціально-політичних наук в Україні минулої доби існує абсолютна «біла тридцятирічна пляма». Наявна література про етапи набуття ними статусу самостійної, інституційно запроваджуваної і контрольованої з боку державної влади галузі знання і пізнання вкрай мізерна. Вона має лише інформаційно-довідковий характер. А висвітлення передумов і детермінант становлення спеціалізованої підготовки тих, чиєю професійною діяльністю ставало відтворення і розвиток теоретичного і прикладного знання про політику в межах філософського факультету Київського університету з початку 1960-х років до початку 1990-х років ХХ століття обмежується в публікаціях кількома абзацами.

Аналіз загальноуніверситетської специфіки вищезазначеного періоду проведено в контексті оцінки викликів політичній системі радянського суспільства постсталінської епохи та її запитів. Він орієнтований на теоретичне осмислення об'єктивних умов і причин, а також суб'єктивної мотивації політичної та наукової еліти щодо створення в СРСР «наукового комунізму» як матриці або напрямку соціально-політичних досліджень і загальнообов'язкової навчальної дисципліни, пропонує авторську інтерпретацію найбільш значних цілей і конкретних завдань її введення у структуру вищої освіти.

Особливу увагу у статті приділено висвітленню впливу соціетальних, насамперед, політичних та ідеологічних чинників на характер наукової

---

¹ Сьогодні повна назва: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

діяльності професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, організаційне забезпечення та ідейно-теоретичне наповнення процесу підготовки політологів за часів так званого «розвиненого соціалізму» в Радянському Союзі.

Ключові слова: науковий комунізм, СРСР, соціально-політичні науки, політолог, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, філософській факультет

Формул: 0, рис.: 0, табл. 0, бібл.: 17

Vyacheslav Vilkov

PhD (Philosophy), Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Senior researcher at Faculty of Philosophy
Kyiv, Ukraine
vilkof@voliacable.com

Sergii Rudenko

Doctor of Science (Philosophy), Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Vice-Dean of the Faculty of Philosophy,
Associate Professor of Ukrainian Philosophy and Culture Department
Kyiv, Ukraine
rudenosrg@gmail.com

THE INTRODUCTION OF "SCIENTIFIC COMMUNISM" IN THE SOVIET UNION AS A DETERMINING FACTOR OF CREATING A SYSTEM OF SPECIALIZED POLITICAL SCIENCE EDUCATION AND RESEARCH POLICY DIRECTLY AT KIEV UNIVERSITY

The article is one of the first attempts of integral analysis of occurrence process of such curriculum and specialization as "scientific communism" in the training system for teaching and research activities in the Kyiv National University named after Taras Shevchenko.

The fact that in modern social science picture of the genesis of social and political sciences in Ukraine of last epoch there is an absolute "thirty years long white spot" provides this problem particular relevance. The available literature on the steps of their obtaining of the status of independent, institutionally introduced and controlled by the government sector of knowledge and perception is extremely miserly. It has only informational and reference character. While lighting conditions and determinant of the formation of specialized training of those whose profession became reproduction and development of theoretical and applied knowledge of policies within the faculty of philosophy of the Kiev University since the early 1960s to the early 1990s of the twentieth century are limited to publications in several paragraphs.

Analysis of the general university specificity of the above period was conducted in the context of the evaluation of challenges to the political system of Soviet society of Post-Stalinist epoch and its requests. It is focused on theoretical understanding of objective conditions and causes, as well as subjective motivation of political and scientific elite to establish "scientific communism" in the Soviet Union as a matrix or direction of social and political studies and mandatory subject, it proposes the author's interpretation of the most significant

objectives and specific tasks of its introduction into the structure of higher education.

The article pays particular attention to the highlighting of the influence of societal and primarily political and ideological factors to the nature of scientific activity of the teaching staff of higher education institutions, organizational support, ideological and theoretical content of the preparation process of political scientists during so-called "developed socialism" in the Soviet Union.

Keywords: scientific communism, USSR, social and political science, political scientist, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Philosophy

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 17

Вступ. Розглядаючи питання становлення та розвитку, а також значної трансформації процесу запровадження і викладання соціально- чи суспільно-політичних², а зрештою, і суто політичних дисциплін на філософському факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, аналізуючи характер та причини тих радикальних змін, що відбулися протягом останнього півсторіччя з ідейно-теоретичними, методологічними, ідеологічними і світоглядними засадами і приписами політичних наук (так само, як їх структурно-функціональним забезпеченням у межах та за допомогою системи вищої освіти), нагадаємо, що дослідники університетської історії виокремлюють два великі, окремі, принципово відмінні один від одного, етапи.

І це, безсумнівно, повністю обумовлено історією України ХХ століття. Перш за все, панівним суспільним ладом, типом соціально-економічної моделі, геополітичною ситуацією і тенденціями в міжнародних відносинах, характером політичного режиму і роллю ідеології за часів СРСР та української державної незалежності. Відповідно – особливостями запитів та вимог чинних на той чи інший час інститутів політичної влади і суспільно-політичної системи до системи вищої освіти.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Отже, перший етап – викладання політичних дисциплін як структурно та інституційно побудований самостійний чи окремих процес фахової освіти – окреслюється хронологічно-типово так: «Кафедра політичних наук була створена 1963 року як кафедра наукового комунізму для забезпечення викладання в університеті наукового комунізму (соціально-політичної теорії марксизму) – загальнообов'язкової на той час навчальної дисципліни». З часом на її базі були сформовані дві нові – кафедра наукового комунізму гуманітарних і кафедра наукового комунізму природничих факультетів. «З відкриттям на початку 70-х років ХХ ст. на філософському факультеті спеціальності «Науковий комунізм» з кафедри наукового комунізму гуманітарних факультетів виокремилась кафедра наукового комунізму філософського факультету, яка забезпечувала навчальний процес на цій спеціальності» [Генеза філософських студій у Київському університеті 2010, с. 302; Політологія: освітньо-професійний комплекс 2007, с. 16]. Або ж – як виняток – більш персоналізовано та

² У величезному обсязі наукової суспільствознавчої літератури минулого і сучасності утворився складний смисловий взаємозв'язок між поняттями «суспільне» та «соціальне» [стислий аналіз див., наприклад: Вілков В.Ю., Салтовський О.І. 2004, с. 123-129]. Два домінуючі підходи – це ототожнення або, навпаки, різноманітне розмежування сенсів-значень цих концептів (відповідно – феноменів). У цій статті ми будемо орієнтуватися на перший варіант, тобто синонімічне їх застосування.

деталізовано наступним чином: «У 60-х роках ХХ століття як навчальна дисципліна у вузах СРСР та УРСР був уведений курс наукового комунізму. В університеті ім. Т.Г.Шевченка кафедра наукового комунізму була створена у 1963 р. і до 1972 р. її очолював доктор історичних наук, професор Й.Д. Ремезовський, а з 1972 р. – доктор філософських наук, професор В.Г. Антоненко. У 1978 р. кафедру наукового комунізму було поділено на дві – кафедру наукового комунізму гуманітарних факультетів, яку очолив професор В.Г. Антоненко, і кафедру наукового комунізму природничих факультетів, яку очолив доктор історичних наук, професор В.П. Хижняк. У 1960-ті рр. кафедра займалась розробкою наукової проблеми «Ленінській етап у розвитку наукового комунізму», підсумком якої було проведення у 1969 р. першої міжвузівської конференції з наукового комунізму на однойменну тему, а також видання колективної монографії «Ленінській етап у розвитку наукового комунізму» (К., 1969)» [Гене́за філософських студій у Київському університеті 2010, с. 278].

Наведені вище висловлювання – це типова і вкрай рідкісна довідка щодо процесу створення системи спеціалізованої політологічної освіти та напряму наукових досліджень політики в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Література аналітичного характеру з цього питання відсутня.

Метою статті є висвітлення: передумов, умов і чинників, а також мотивацій правлячого класу та наукової еліти щодо створення в СРСР «наукового комунізму» як матриці або напряму соціально-політичних досліджень і загальнообов'язкової навчальної дисципліни; призначення й ролі в цьому процесі науково-дослідних інституцій та вищих навчальних закладів; особливостей створення та подальшого функціонування системи спеціалізованої політологічної освіти і напряму наукових досліджень політики в Київському університеті імені Тараса Шевченка в період 60-х – 80-х років ХХ сторіччя.

Результати дослідження. Для більш глибокого й адекватного розуміння історичної, суспільно-політичної ситуації, тобто причин виникнення в суспільствознавстві такого напрямку, як «науковий комунізм», усвідомлення мотивації його появи як обов'язкової дисципліни в системі вищої освіти СРСР та України, відповідно – запровадження окремої фахової спеціалізації у структурі філософських факультетів для підготовки кадрів з теорії соціалістичного і комуністичного будівництва, теоретичного/наукового осмислення і прогностичного бачення їх актуальних проблем, суперечностей, стратегії, нагальних завдань, що, нарешті, передбачало і кваліфіковане забезпечення агітаційно-пропагандистської роботи серед громадян країни³, треба зазначити декілька суттєвих моментів.

Перший. Запровадження у структурі вищої освіти в СРСР окремої дисципліни «Науковий комунізм» ситуаційно пов'язують із так званою «хрущовською відлигою» початку 60-х років ХХ сторіччя. А саме: необхідністю, з одного боку, подолання суттєвих недоліків викладання основ

---

³ Новації (включно зі створенням профільних кафедр) стосувалися не лише ВНЗ, але і науково-дослідних інститутів (наприклад, Інститути філософії АН СРСР та окремих республік, Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та ін.), системи партійних органів і партійно-просвітницької роботи (загальносоюзна та республіканські партійні школи, університети марксизму-ленінізму, товариства «Знання», ідеологічна діяльність партійних функціонерів різного рівня, інститути підвищення кваліфікації викладачів та багато іншого).

філософії, історії КПРС, соціально-політичних знань (зокрема, соціологічних та економічних, що здатні пояснювати різноманітні аспекти та проблеми, загальні процеси та закономірності функціонування та розвитку соціуму та сучасної світосистеми), яке нерідко характеризувалися низьким професійним рівнем суспільствознавців і науковців, догматизмом (на кшталт релігійних, хоча й суто світських філософсько-світоглядних вірувань/переконань), ідейно-теоретичним архаїзмом чи рудиментарністю, начотництвом та примітивізмом лекційного матеріалу (чим нерідко грішила певна частина професури та проти чого приховано протестували критично мислячі студенти й молоді викладачі); асоціювалося із тоталітарною добою «культу особистості» (Й. Сталіна), жорсткими приписами партійної пропаганди і навчальної літератури (славнозвісний Короткий курс історії ВКП (б), що мав четвертий розділ «Про діалектичний та історичний матеріалізм»⁴, перше видання «Курсу» 1938 р., а до 1956 р. він із деякими несуттєвими змінами був перекладений 67 мовами та мав загальний тираж близько 43 мільйонів примірників). А з іншого боку, завданнями: «підготовки кваліфікованих кадрів для науки та культури»; формування у населення та особливо молоді «марксистсько-ленінського світогляду та високих громадянських якостей»; потребами модернізації ідеології, всього механізму її відтворення та поширення (зрозуміло, неможливих без системи освіти), в умовах протистояння з «маоїстським викликом» КНР, конфронтації з провідними країнами Заходу, різким підйомом антиколоніального і національно-визвольного руху (революціями) у країнах Азії, Африки, Латинської Америки; ідеологічного протистояння та аргументованої, ідейно-теоретично обґрунтованої критики «ревізіонізму», «націоналізму», «антирадянзму» тощо, адептами та пропагандистами яких вважалися не лише всі так звані «сили реакції та реваншизму» на Заході, але і всі політичні партії та рухи лівого спектру, що не підтримували чи засуджували політику СРСР, стратегічні або тактичні програмні документи, ідеологічні постулати КПРС (а реально – її керівних органів та лідерів).

Персоніфіковано розробку та введення «наукового комунізму» як базового складника радянського суспільствознавства пов'язують із М. Хрущовим, а передусім – впливовим ідеологом у Політбюро КПРС М. Суловим, а також із ініціативністю нового покоління філософів, істориків і соціологів – майбутніх впливових науковців та керівників провідних наукових академічних інститутів – Ю. Францевим, М. Руткевичем, О. Ковальовим, академіками-суспільствознавцями П. Федосєєвим та О. Румянцевим. Для них «науковий комунізм» уявлявся чимось на кшталт «теорії змін соціалістичного суспільства», соціологічна наука «без соціологічної фактології, але з прогнозом найближчого майбутнього. Це, на їхню думку, було те, що потрібно знати про радянське суспільство, щоб брати участь в остаточному його перетворенні на комуністичне. Не дарма ж у Третій програмі партії, прийнятій на XXII з'їзді КПРС 1961 року, було дано, нарешті, розгорнуте

⁴ Стосовно цього сучасні оцінки є повністю справедливими, оскільки підкреслюють, що четвертий розділ «Короткого курсу історії ВКП(б)» («Про діалектичний та історичний матеріалізм»), який був написаний Й. Сталіним, «зобов'язував за його життя ставитися до його положень як до символу віри, але ця праця через її жахливу порівняно з «першоджерелами» банальність не могла слугувати марксистським філософським богослов'ям і була негайно забута після смерті «класика»» [Попович 2009, с. 8].

визначення комунізму» [цит. за: Сечнев [Електронний ресурс]]⁵.

А загалом, для адекватної оцінки причин появи «наукового комунізму» як галузі суспільствознавства та обов'язкової навчальної дисципліни треба пам'ятати, що на початку 60-х «запит на політичну науку йшов у Радянському Союзі «зверху», від осіб, тісно пов'язаних з політичною практикою» (інтереси членів Президії ЦК КПРС, ідеї та переконання молодих науковців та ініціативних консультантів апарату ЦК КПРС, а в майбутньому видатних учених-політологів, наприклад, Р. Шахназарова чи Ф. Бурлацького, який брав участь у підготовці нової – 1961 року – партійної програми). І мова, насамперед, «ішла про глобальні зміни в усьому державному соціальному і політичному житті», а «для цього потрібна була наука, яка обґрунтувала б перетворення» «диктаторської, прокультовської, тоталітарної держави» сталінської доби «на сучасну цивілізовану, демократичну» [Воробьев 2004, с. 170].

Вихідним адміністративним імпульсом у процесі появи «наукового комунізму» російські та деякі західні дослідники (зокрема, Пол Картер) вважають виступ М. Суслова на Всесоюзній нараді завідувачів кафедр суспільних наук 30 січня 1962 року, де він, зокрема, проголосив: «Чи не треба доручити міністерству вищої освіти та інститутам академії наук, філософії, історії, економіки, академії суспільних наук при ЦК КПРС із залученням кафедр практично зайнятися зараз ретельною підготовкою до викладання у вишах самостійних курсів основ наукового комунізму, розробкою програм курсу і підготовкою підручника» [цит. за: Сечнев [Електронний ресурс]].

Остаточним адміністративним кроком щодо офіційного запровадження навчального курсу «наукового комунізму» став наказ Міністерства освіти від 27 червня 1963 року: «Введення у вишах СРСР курсу основ наукового комунізму». На цей предмет у сітці занять відводилося 70 годин.

Другий. Незважаючи на нібито тоталітарність радянської системи управління та політичного режиму, всевладдя партійних структур, все ж вважати, що дисципліна «науковий комунізм» легко, без проблем «увійшла в життя» системи вищої школи, стрімко набула інституційної підтримки для реалізації завдань щодо запровадження та підтримки процесу викладання на філософських факультетах або як галузі наукових досліджень у структурі суспільствознавчих науково-дослідних інститутів, було б помилковим. Бо в перші роки після введення в систему підготовки фахівців з вищою освітою,

---

⁵ Для дослідників політичної науки, а також тих, хто не знайомий з історією і постулатами радянської партійної доктрини, нагадаємо, що останнє роз'яснення, яке було офіційно задекларовано від імені КПРС, дано в «Новій редакції» Програми партії. Вона була прийнята за часів початку перебудови в СРСР XXVII з'їздом у 1986 р. і оптимістично-утопічно та абстрактно-гуманістично проголошувала: «Комунізм – це безкласовий суспільний лад з єдиною загальнонародною власністю на засоби виробництва, повною соціальною рівністю всіх членів суспільства, де разом зі всебічним розвитком людей виростуть і продуктивні сили на основі науки і техніки, що постійно розвиваються, всі джерела суспільного багатства поллються повним потоком і здійсниться великий принцип «Від кожного – за здібностями, кожному – за потребою». Комунізм – це високоорганізоване суспільство вільних і свідомих трудівників, в якому утвердиться громадське самоврядування, праця на благо суспільства стане для всіх першою життєвою потребою, усвідомленою необхідністю, здібності кожного будуть застосовуватися з найбільшою користю для народу» [Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза 1986, с. 138].

цей навчальний курс – внаслідок зняття Н.Хрущова, неготовності працівників гуманітарних кафедр вишів викладати «нове та по-новому» суспільно-політичне знання (тобто нездатності читати студентам переосмислений марксизм відповідно до викликів та запитів нової доби) та, особливо, майже неприхованого опору з боку корпусу ортодоксальних викладачів курсу «Історії КПРС»⁶ – як загальнообов'язкова навчальна дисципліна «перебував у нестійкому становищі, навіть обговорювалася можливість його скасування». Тому лише про рубіж «1967 року можна сміливо говорити, що дисципліна закріпилася». Про таке однозначно свідчить постанова ЦК КПРС «Про заходи щодо подальшого розвитку суспільних наук і підвищення їх ролі в подальшому комуністичному будівництві» (1967 р.), яка фактично затвердила в системі вищої освіти викладання курсу «Основи наукового комунізму», сприйнятого як своєрідна «матриця суспільних наук взагалі і філософії зокрема» [Сечнев [Електронний ресурс]].

Третій. За радянських часів структура марксистського суспільствознавства нерідко типово пояснювалася покликаннями на праці В.І. Леніна. Особливо – «Карл Маркс» і «Три джерела і три складники марксизму», де він сформулював ідейно-теоретичні витoki та базові елементи (ключові структурні галузі-напрями) марксистського вчення про всесвітньо-історичний процес, суспільне життя, висловив ідеї щодо подальшого його розвитку і концептуального облаштування. І фактично така модель теоретичної тріади шляхом введення та розробки «наукового комунізму» була остаточно сформована на середину 60-х років ХХ ст. Ось, зокрема, смислове роз'яснення в одному з посібників уже початку періоду «перебудови»: «Марксизм-ленінізм представляє собою цілісну і струнку систему філософських, економічних і соціально-політичних поглядів, що відображають об'єктивні закономірності розвитку світу і слугує дієвою духовною зброєю революційного перетворення суспільного життя на комуністичних засадах. Відповідно до цього, він включає в себе три основні тісно взаємопов'язані, що одна одну доповнюють, і в той же час відносно самостійні частини – філософію діалектичного та історичного матеріалізму, марксистсько-ленінську політичну економію і науковий комунізм» [Тадевосян 1986, с. 12-13].

Логіка такої інтерпретації витоків та статусу «наукового комунізму» у структурі марксистського суспільствознавства перетворювалася у 60-х роках

⁶ Одна з основних причин цього, окрім ментально-психологічних або ідеологічно-світоглядних чинників, що живили радянську ортодоксію і догматизм, полягала в тому, що такі дисципліни, як «Історія партії» та «Науковий комунізм» від самого початку тематично дублювали одна одну. І перш за все, тому, що їх джерельною базою слугували праці засновників марксизму, програми комуністичної партії, постанови її керівних органів, матеріали з'їздів, виступи партійних лідерів. Серед викладацького складу вишів така ситуація (та ще за умов різкого «преформатування» правлячої політичної еліти у країні, швидких змін партійних настанов та безперервних ідеологічних кампаній), а також враховуючи відсутність у багатьох з його представників професійної філософської освіти, вільного та творчого мислення, навичок застосування методології філософського пізнання, таким чином, необхідної кваліфікації до історико-філософського аналізу, здібності науково-творчого розуміння та інтерпретації суті, ідейно-теоретичного змісту, а головне – прогностичного і суспільно-політичного значення навіть першооснов марксистської теорії, породжували враження випадковості та суб'єктивізму в офіційному запровадженні згорі нової соціально-політичної дисципліни і наукової галузі у суспільствознавстві.

минулого століття на парадигмальну. Про що свідчать навіть назви публікацій. Зокрема, видатного українського й російського філософа, який, як визнають багато дослідників, дав «початок Київській школі філософів», завідувача кафедр філософії НТУ «КПІ» та КНУ імені Тараса Шевченка (1958-1962 рр.), директора Інституту філософії АН УРСР, а потім Інституту філософії АН СРСР, академіка АН УРСР та чл.-кор. АН СРСР [див., наприклад, Філософський енциклопедичний словник 2002, с. 302-303], П.В. Копніна: «Науковий комунізм – складова частина марксизму-ленінізму», що була видана у Києві в 1963 році [див.: Копнін 1963]⁷.

Четвертий. Як було зазначено вище, «науковий комунізм» як галузь досліджень, а також навчальна дисципліна (для фахової освіти комплекс нормативних курсів і спецкурсів) послуговував «матрицею», тобто вихідною та системотвірною метамоделлю або напрямом суспільствознавчого, соціально-політичного пізнання, знання, концептуалізації. І сталося це тому, що, по-перше, на основі загального курсу або дисципліни «науковий комунізм» майже із самого початку утворилося декілька окремих тематичних блоків, а у структурі його як нової соціально-політичної галузі науки сформувалося декілька основних дослідницьких напрямків, для чого в кадровому плані у деяких провідних університетах Радянського Союзу були створені спеціальні кафедри та розпочата підготовка фахівців як для СРСР, так і інших країн («соціалістичних» та «соціалістичної орієнтації»).

По-друге, цей предмет та науковий напрям, у поєднанні з такими комплексними галузями наук (відповідно, на різноманітних факультетах ВНЗ – навчальних дисциплін, курсів, спецкурсів тощо), як «політична економія» та «марксистсько-ленінська філософія» (тобто, «діалектичний та історичний матеріалізм», або ж, якщо вкрай лаконічно, за основним змістом: філософська матеріалістична теоретична модель й обґрунтування найбільш загальних закономірностей розвитку природи, пізнання, суспільного буття та свідомості, включаючи інші складники, тематику та проблематику, перш за все, таку багатовимірну і масштабну галузь, як історія філософської та

⁷ Додатково зі специфікою морально-психологічної атмосфери, адміністративними та ідеологічними реаліями діяльності впливових радянських філософів у ті часи можна ознайомитися у статтях сучасних українських науковців [зокрема: Попович 2009; 4]. Причому, треба пам'ятати, що процес запровадження «наукового комунізму» в систему суспільствознавства в СРСР охопив не лише ВНЗ. Так, розповідаючи про роль П.В. Копніна як видатного філософа, організатора філософської науки та реформатора структури Інституту філософії АН України, П. Йолон, у тому числі, зазначив: «Павло Васильович розпочав з того, що скасував відділи діалектичного та історичного матеріалізму, офіційно мотивуючи своє рішення тим, що діалектичний та історичний матеріалізм є навчальними дисциплінами, тому розвивати їх – завдання вишівських філософів. Насправді їх скасування дало новому директорові змогу зменшити питому вагу кон'юнктурної тематики у наукових планах, розв'язати кадрові питання, вивільнити фінансові та штатні ресурси й спрямувати їх на зміцнення інших, повноцінних, а головне – нових дослідницьких напрямків. Це було нелегке рішення, прийняття якого за тих умов вимагало чимало мужності. Щоб якось урівноважити ситуацію, Копнін створив відділ філософських питань будівництва комунізму. Це мудре рішення стало пречудовим контраргументом проти ідеологічних нападок і дало можливість працевлаштувати тих наукових співробітників, які спеціалізувалися на суспільно-політичній проблематиці, ...вдалося швидко відновити нормальний морально-психологічний клімат у колективі... У підсумку в колективі виробився свого роду імунітет проти будь-якого роду інтриг, який забезпечив здорову робочу атмосферу на наступні роки» [Йолон 2009, с. 60].

суспільно-політичної думки) перетворився в СРСР та ряді інших країн «соціалістичного табору» (головним чином – НДР, Польщі, Чехословаччині, Болгарії)⁸ на метанарацію.

Вона ж, як відомо, є не просто парадигмою чи визнаною єдино правильною багатьма науковцями теоретичною моделлю, а є концепцією, «що претендує на універсальність, домінування в культурі та «легітимуює» знання, різні соціальні інститути, певний спосіб мислення», а також ідеологією, що «нав'язує суспільству й культурі в цілому комплекс ідей», «обмежуючи, упорядковуючи та контролюючи, як, зрештою, і «здійснюючи» насильство над людиною та її свідомістю» [Коротченко 2001, с. 459]⁹.

П'ятий. Характерними ознаками початкового («науково-комуністичного») етапу у формуванні політичних досліджень, їх теоретико-методологічних засад, в аспектах праці викладачів філософського факультету Київського університету та здійснення ними процесу викладання тих дисциплін, що розкривають сутність фундаментальних уявлень про політичні феномени та процеси, їх інституційні виміри, структурно-функціональні особливості, прикладні та актуальні проблеми політичної діяльності, культури та свідомості тощо, можна визнати те, що навчальні програми і плани (а також кількість відведених на них годин), предмет, тематична структура, ідейно-теоретичні наголоси, проблематика курсу наукового комунізму і т.п. фактично повністю визначалися централізовано, уніфіковано, стандартизовано. Тобто Міністерством освіти СРСР (за наявності контролю з боку ЦК КПРС) та запроваджувалися відповідними республіканськими структурами, які, безумовно, були лише адміністративним «передавальним механізмом», інституціоналізованим інструментом для втілення змісту «єдино правильних», а зазвичай – ортодоксальних, ідейних та концептуальних приписів філософії марксизму, необхідних і актуальних, часто кон'юнктурних на той чи інший час, настанов марксистсько-ленінської партійної ідеології через розгалужену систему вищої освіти. Безсумнівно, все це суттєво впливало на підготовку фахівців у царині соціально-політичних наук.

Причому, аналогічну оцінку можна дати не лише ситуації з забезпеченням навчального процесу при викладанні курсів соціально-політичних дисциплін для спеціальності/спеціалізації «науковий комунізм» на будь-якому філософському факультеті (або відділенні, як це було в МДУ імені М.В. Ломоносова), але й багатьом іншим дисциплінам, що читалися для студентів усіх гуманітарних чи природничих факультетів університетів чи інститутів, інших вищих навчальних закладів – які усі, без винятку, були,

⁸ Зазначимо також, що протягом 70-х – першої половини 80-х років минулого століття чимало громадян соціалістичних країн і країн соціалістичної орієнтації (Латинська Америка, Азія, Африка), що розвиваються, навчалось на філософських факультетах (відділення чи окремий напрям фахової підготовки), отримувало дипломи за спеціалізацією «науковий комунізм». Але, підкреслимо, що наукові ступені кандидата наук і доктора наук були лише зі спеціальності «філософія». Спеціалізація «науковий комунізм» зберігалася лише на рівні вищої фахової освіти.

⁹ До речі, іронія діалектики розвитку цивілізації у наші часи – як свідчить багато аналітичних матеріалів західних науковців, політичних експертів та публіцистів – виявляється в тому, що щось симптоматично подібне відбувається з лібералізмом (як симбіозом політичної ідеології та філософії, а також приписів економічної теорії), яскравим маніфестом якого стала всесвітньовідома програмна стаття Френсіса Фукуями «Кінець історії?», що була опублікована у США в 1989 році та менш ніж за рік видана у перекладі в СРСР.

хоча і за різним галузевим підпорядкуванням (наприклад, Збройних сил чи КДБ), проте за своїм статусом лише державними, – підручниками, посібниками, різноманітними хрестоматіями¹⁰, повними або вибраними зібраннями творів, окремими виданнями праць «засновників марксизму», різноманітною методичною літературою (базовими програмами навчальних курсів, планами семінарських занять, методичними рекомендаціями/порадами). До речі, те ж саме відбувалося і з курсами «Філософія», «Історія КПРС», «Політична економія» (капіталізму/соціалізму) як для фахової, так і неспеціалізованої освіти.

А загалом, у період 60-х – середини 80-х років ХХ століття у країні тиражувалися лише рекомендовані, а насправді – нормативно затверджені, фактично дозволені міністерствами (зокрема, Міністерством вищої та середньої спеціальної освіти УРСР) абсолютно типові, переважно російськомовні видання, що готувалися авторським колективом, зазвичай на чолі з академіками АН СРСР (визнаними державними інституціями фахівцями в галузі філософських та соціальних наук). Потім такі підручники нерідко перекладалися мовами титульних народів республік Радянського Союзу або країн соціалістичної співдружності.

Найбільш яскравий приклад – це підручник за редакцією академіка П.М. Федосєєва (у 1955-1962 роках – директор Інституту філософії АН СРСР; у 1962-1965 – академік-секретар Відділення філософії Академії наук СРСР; у 1962-1967 і в 1971-1988 роках – віце-президент АН СРСР, що курирував гуманітарний блок; у 1967-1973 роках – директор Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (якщо не враховувати зміну його назв, то період функціонування 1921-1991 рр.), який з доповненнями перевидавався протягом близько 20-ти років. Зокрема, один із варіантів його перекладного поширення – це посібник «Науковий комунізм» київського видавництва «Вища школа» в 1980 році.

Серед підручників, навчальних посібників, методичної літератури для забезпечення курсу викладання наукового комунізму, що були видані за часів УРСР (а нині майже зникли з фондів бібліотек) та авторами яких, у тому числі, були провідні науковці та викладачі філософського факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, можна згадати такі: Фіногєєв С.Г. Творчий розвиток комуністичними і робітничими партіями марксизму-ленінізму в сучасних умовах. – К., 1961; Науковий комунізм. – К., 1970; Гаєвський Б.А., Колобкова В.В., Ремезовський Й.Д. Розвиток наукового комунізму в сучасних умовах. – К., 1972; Науковий комунізм. – К. – Вип. 1, 1973; Ремезовський Й.Д. Антикомунізм – головна ідейно-психологічна зброя імперіалізму. – К., 1974; Науковий комунізм. – К. – Вип. 2, 1974; Науковий комунізм (семінарські заняття): Навч. пос. для вузів / Голов. ред. проф. Ремезовський Й.Д. – К., 1975; Науковий комунізм у системі суспільних наук / Й.Д. Ремезовський, О.В. Лазоренко. – К., 1978; Науковий комунізм / П.М. Федосєєв. – К., 1980; Научный коммунизм в системе общественных наук / В.С. Пазенок, Н.Г. Кириченко – К.: ВПШ при ЦК Компартии Украины, 1980; Критика антимарксистских концепций в курсе научного коммунизма / редкол.: В.Г. Антоненко, Н.Г. Кириченко. В.С. Пазенок. – К., 1985; Научный коммунизм: Словарь / Редкол.:

¹⁰ Наприклад, одні з перших спеціалізованих для курсу наукового комунізму видання: «Маркс Карл, Энгельс Фридрих и Ленин Владимир Ильич. О научном коммунизме». Изд. 2-е. М., 1965; Маркс К. Про науковий комунізм / К. Маркс, Ф. Енгельс, В.І. Ленін. – 2-е вид., зі змін. і доп. – К., 1965.

Антоненко В. Г. (пред.) и др. – К., 1985; Научный коммунизм: Методика комплекс. изуч. вуз. курса: Темы 1-15: [Пособие] / М-во высш. и сред. спец. образования УССР, Упр. обществ. наук, Учеб.-метод. каб. по высш. образованию [В.Д. Бабкин и др.]. – К., 1988; Научный коммунизм: Методика комплекс. изуч. вуз. курса: Темы 16-30: [Пособие] / М-во высш. и сред. спец. образования УССР, Упр. обществ. наук, Учеб.-метод. каб. по высш. образованию [В.Г. Антоненко и др.]. – К., 1988; Научный коммунизм: Нагляд. пособия и методика их использ. / М-во высш. и сред. спец. образования УССР, Упр. обществ. наук, Учеб.-метод. каб. по высш. образованию, Ин-т повышения квалификации преподавателей обществ. наук при Киев. ун-те [Составители А.В. Александрова и др.]. – К., 1988; Научный коммунизм: Курс лекций / Н.И. Сазонов, А.А. Мамалуй, Н.Ф. Николаевский и др. – Х., 1988.

А взагалі, загальна тенденція з видавництва суспільно-політичної літератури була такою, що розширення кола авторів, які писали підручники чи посібники, тим самим могли опублікуватися, почалося лише з кінця 70-х років, тоді як видавницький бум та поява серед них багатьох нових імен прийшовся на період після проголошеної «перебудови», починаючи з другої половини 80-х років [див., як приклад, далеко не повний перелік навчальної літератури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://biblus.ru/Default.aspx?book=19879j2>]. Процес же їх підготовки та видання припинився на рубежі 1990-1991 років в умовах наближення розпаду СРСР, руйнування радянської економічної і політичної систем («розвиненого соціалізму»)¹¹, конституційних змін (скасування 6-ої статті Конституції СРСР), які, в сукупності, позбавляли КПРС монопольного права на «володіння державною владою», лишали незаперечного статусу бути «керівною і спрямовуючою силою» у країні та бути суддею всіх ідеологічно-світоглядних питань. За таких реалій «процес перебудови остаточно дійшов» до скасування курсу «Науковий комунізм», через запровадження – на вкрай нетривалий час – різновидів курсів суспільно-політичних дисциплін, а потім

¹¹ Вперше термін «розвинений соціалізм» був ужитий Генсеком ЦК КПРС Л.В. Брежневим у зверненні до громадян з нагоди 50-ї річниці Жовтневої революції в 1967 році. А в Преамбулі Конституції СРСР 1977 року вже чітко записано, що «керуючись», у тому числі, «ідеями наукового комунізму»: «В СРСР побудовано розвинуте соціалістичне суспільство. На цьому етапі, коли соціалізм розвивається на своїй власній основі, все повніше розкриваються творчі сили нового ладу, переваги соціалістичного способу життя, трудящі все ширше користуються плодами великих революційних завоювань». У прийнятій слідом Конституції УРСР (1978 р.) так само констатувалося, що «у нашій країні побудовано розвинуте соціалістичне суспільство». Своїми смислами і значеннями новий концепт підкреслював (на відміну від попередньої і так званої сталінської конституції 1936 року, де стверджувалося, що в СРСР соціалізм побудований «в основному», оскільки створені «основи соціалізму»), що до середини 70-х соціалізм в Радянському Союзі набув майже досконалої форми (у просторіччі став «повним соціалізмом»). Втім, адекватні радянські вчені не прагнули вживати виключно поняття «розвинений соціалізм». Дистанціюючись від партійних ідеологічних штампів, вони замінювали його у своїх працях на більш нейтральне, зокрема: «зрілий соціалізм» [Советская конституция и мифы советологов 1981, с. 16, 44, 71]. Тоді як значна частина творчої інтелігенції та наукового співтовариства гуманітаріїв, які завжди, як мінімум, з великою іронією ставилися до реалій свого існування у країні «соціалізму, що перемиг», поміж собою в оцінці соціалістичного статус-кво жартували: «Розвинений, але не повний. Повний, але не розвинений».

заміну всіх їх на курс «Політологія».

Шостий. Щодо викладацької діяльності працівників філософського факультету в період 60-х – початку 80-х років ХХ ст. то треба зазначити те, що вони фактично не мали офіційно схваленої можливості вносити корективи у структуру й навчально-методичне забезпечення навчального процесу, метанараційну марксистсько-ленінську інтерпретацію проблем теорії та практики політичного життя, тлумачення різноманітних аспектів функціонування і розвитку суспільних систем (перш за все, соціалістичної та капіталістичної). Лише деякі «вікна свободи», безсумнівно, у межах ідейно-теоретичних приписів марксистського вчення та жодним чином не всупереч положенням чинних програмних документів правлячої партії, були можливими при підготовці та читанні невеликих (за масштабами тематики та кількістю часу) спецкурсів. Як правило, з критичного висвітлення західної (що в будь-якому тематичному контексті зазвичай іменувалася «буржуазною») політичної думки. І перш за все – сучасної. Те ж саме стосується й інтерпретації чи коментування при викладанні нормативних чи спеціальних курсів з «актуальних проблем»: зарубіжних («західних») соціально-політичних учень і концепцій, методології соціального та політологічного пізнання, національно-визвольних, робітничих, соціалістичних та комуністичного рухів, проблем партійного, соціалістичного та державного будівництва, суспільного/державного управління, інтерпретації соціально-економічних і суспільно-політичних тенденцій і протиріч, критики ідеологічних засад/доктрин сіонізму, антирадянізму, антикомунізму, націоналізму, висвітлення питань війни та миру, демократії та іншого.

Ось, наприклад, декілька назв праць, що моли б слугувати допоміжною (за виключенням робіт метрів з історії зарубіжної філософії) літературою для викладачів та майбутніх фахівців з суспільствознавчої проблематики або наукового комунізму: Євдокименко В.Ю. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. – К., 1967; Дмитриев А.В. Политическая социология США: Очерки. – Л., 1971; Критика современной буржуазной философии. Учебное пособие. – М., 1973; Современное революционное движение и национализм / Под. ред. В.В. Загладина и Ф.Д. Рыженко. – М., 1973; Критика современных буржуазных концепций в курсе научного коммунизма / Под. ред. А.П. Шептулина, В.С. Александрова, Н.И. Дряхлова, Е.С. Троицкого. Пособие для преподавателей. – М., 1974; Критика буржуазных теорий конвергенции капитализма и социализма. – К., 1974; Троицкий Е.С. Немарксистские концепции социализма и борьба за общественный прогресс в странах Азии и Африки. – М., 1974; Критика буржуазной фальсификации национальной политики КПСС. – М., 1974; Грзал Л., Повов С. Критика современных буржуазных социологических теорий. – М., 1976; Методологические проблемы истории философии и общественной мысли. – М., 1977; Современная буржуазная философия. Учеб. пособ. / Под. ред. А.С. Богомолова, М.К. Мельвиля, И.С. Нарского. – М., 1978; Критика современных буржуазных и ревизионистских концепций по проблемам строительства социализма и коммунизма. – М., 1980; Иордан М.В. Интернационализм против национализма. – М., 1980; Осипов Г.В., Дадияни Л.Я. Научная несостоятельность методологических основ социальных и социологических концепций сионизма. – М., 1980; Погода Н.Г. Сионизм – орудие империалистической реакции. – К., 1981; Советская конституция и мифы советологов / А.И. Лукьянов, Г.И. Денисов,

Э.Л. Кузьмин, Н.Н. Разумович – М., 1981; Критика социально-политических концепций антикоммунизма. – К.: ВПШ при ЦК Компартии Украины, 1981; Савельев В.Л. «Советология» в лабиринте лжетеорий: (Критика бурж. фальсификаций руководства КПСС развитием соц. демократии). – К., 1982; Егоров С.А. Политическая система, политическое развитие, право: Критика немарксистских политических концепций. – М., 1983; Критика современных буржуазных и ревизионистских концепций в процессе преподавания научного коммунизма. Часть I и II. – Казань, 1984; Евдокименко В.Е., Ефименко В.П. Сионизм: антинаучность теории, реакционность политики. – К., 1984; Клерикальный антисоветизм: система идеологических диверсий / П.Л. Яроцкий (рук. авт. кол.), А.А. Ротовский, А.И. Уткин и др. – К., 1984; Варварцев Н.Н. Национализм в обличье советологии (критика современной буржуазной историографии Украины). – К., 1984; Вилков Ю.С. Методологические основы критики буржуазного национализма. – К., 1985; История политических и правовых учений. (Отв. ред. В.С. Нарсесянц) В 5-ти т. М., 1985-1993. Ярощук Н.З. Почему национализм обречен. – М., 1985; Хмара Н.И. Буржуазный национализм и милитаризм. – М., 1986. І цей список літератури з суспільно-політичної (за сучасною термінологією – «політологічної»¹²) проблематики та тематики, безсумнівно, можна значно розширити.

У контексті наведеної інформації необхідно також зазначити, по-перше, що обсяг перекладної літератури з політичних наук, соціальної та політичної філософії, теоретичної соціології окремих/секторальних напрямків чи проблематики політологічного знання, навіть історії світової політичної думки, особливо ХХ сторіччя, складав малий відсоток бібліотек різного рівня підпорядкування та поповнення фондів (від республіканського до вишівського і факультетського).

По-друге, значна кількість тем, проблем і питань, що нині вже традиційно відносяться до курсу чи курсів політичних наук (так само, як загального, нормативного курсу політології), насамперед, проблематика політичної влади, держави, політичної системи, класифікації ідеологій, культури, політичної свідомості, суб'єктів політичного процесу, його соціальних основ та рушійних сил тощо, також викладалися в межах курсу «Філософія». Він, нагадаємо, був загальнообов'язковим для всієї системи вищої освіти СРСР та УРСР (усіх факультетів вищих навчальних, а тривалий час і середньо-спеціальних закладів країни) та структурно включав до себе дві частини. Друга з них мала назву «Історичний матеріалізм» (фактично – це марксистська версія «соціальної філософії» з концептуальними елементами теорії політики, філософії історії, політичної філософії).

По-третє, вкрай обмеженою була кількість державних видавництв (за абсолютною відсутністю приватних) або їх окремих редакцій, що спеціалізувалися на підготовці та тиражуванні соціально-політичної чи суспільствознавчої літератури. За радянських часів невеликою залишалася і чисельність періодичних наукових видань – журналів з проблематики

¹² Оперуючи назвою чи терміном «політологія», необхідно враховувати те, що він, головним чином, застосовується для позначення окремої науки й навчальної дисципліни в межах інтелектуального пострадянського простору, частково східноєвропейського. За традиціями ж історії західного наукового співтовариства, наприклад, США, поняття «політологія» не застосовується. Дисципліна має загальну назву «політичні науки» (political science), а той, хто ними займається професійно – дослідник політики, дослівно – «політичний учений» (political scientist).

філософії або суспільно-політичних наук. Тому в 70-х – першій половині 80-х років минулого сторіччя для більшості науковців та викладачів ВНЗ опублікувати результати своїх наукових досліджень у формі монографій, посібників, підручників, статей, методичних розробок, рецензій і т.п. було майже неможливо. Крім того, кожен авторський текст (незважаючи на науковий статус його автора – викладач без наукового ступеню і звання чи доктор наук, професор, академік Академії наук республіки/Союзу) зазнавав із боку редакторів видань та рецензентів (офіційних, а нерідко і так званих «чорних») фундаментальної правки, фактично змушуючи автора переробляти текст, із застосуванням, у тому числі та без всякого сумніву, кон'юнктурного налаштованого «ідеологічного фільтру».

По-четверте, оцінюючи з сучасних ідейно-теоретичних, ідеологічних або світоглядних позицій сутність та суспільне призначення такої галузі знання, таким чином, і дисципліни/курсу, як «науковий комунізм», треба враховувати ряд принципових моментів.

Найважливішим із них можна визнати те, що «науковий комунізм» не був радянським аналогом того, що в межах західного наукового співтовариства зараховують до суто чи «класичних» політичних наук. І справа полягає не тільки в його ідеологічній ангажованості з боку вкрай лівих чи ортодоксальних соціал-демократичних переконань, що оформилися у другій половині XIX – першій половині XX століть (ідейно та змістовно відтворюючи головний марксистський припис та оцінку сутності власного вчення ще засновниками марксизму, які вважали, що така теорія є «ідеологічною наукою та науковою ідеологією»), бо, зазначимо, марксистське вчення явно або приховано орієнтоване на ідеологічні настанови/приписи і не відповідає стандартам не ангажованого сцієнтизму, що начебто мав би бути притаманним будь-якому науковому знанню про політику. Визначальним тут є те, що напрям такого (марксистського) дослідження та навчальна дисципліна, яка отримала назву «науковий комунізм» були значно *ширшими та іншими* за своїм предметним полем і методологічними установками, ніж традиційна теорія політики чи ґрунтовна концепція політичних явищ та процесів, що претендує на універсальність.

І такий погляд на предметне поле, структуру, науково-пізнавальні, політико-ідеологічні та світоглядні функції наукового комунізму сформувався ще на самому початку розробки та запровадження його як наукової галузі та нормативної дисципліни. Так, у СРСР ще в середині 60-х років минулого століття «розгорнулася широка дискусія про місце політичних досліджень у гуманітарних науках. Ентузіасти з Радянської асоціації політичних (державознавчих) наук¹³ закликали до виділення політології в особливу дисципліну». Їхні супротивники «доводили, що все марксистське суспільствознавство є політичним. На роль своєрідного «замінника»

---

¹³ РАПДН - у 1955 році на Третньому Всесвітньому конгресі політичної науки «секція економічних, філософських та правових наук при Союзі радянських співтовариств дружби та культурних зв'язків з зарубіжними країнами» стала членом Міжнародної асоціації політичних наук (МАПН), у квітні 1960-го секцію перетворили на Радянську асоціацію політичних (державознавчих – цей додатковий термін був наприкінці 70-х виключений із назви організації) наук і в тому ж році наукове керівництво нею було передано Академії Наук СРСР. Радянська асоціація брала участь у роботі МАПН до кінця існування СРСР, з 1967 року, з незначними перервами, її представники займали пост віце-президента МАПН. Додатково див.: [Баталов [Електронний ресурс]].

політичної науки став претендувати науковий комунізм – синтетична наука, що увібрала в себе елементи філософії, політекономії, соціології, політології та деяких інших дисциплін». У підсумку «зіткнулися два підходи. Один передбачав вивчення політики не тільки як особливої предметної сфери, але формування самостійної дисципліни зі своїми методологічними та інституціональними можливостями. Інший припускав «цілісний світогляд» у марксистсько-ленінських ідеологічних термінах або «холізм» у модних нині термінах. Намічені таким чином підходи до освоєння політичної проблематики та проведення політичних досліджень (суто дисциплінарний і міждисциплінарний) не тільки збереглися, але й отримали розвиток у наступні часи, зазнавши при цьому різноманітних, нерідко парадоксальних мутацій». Тоді як суперництво «двох полярних підходів – міждисциплінарного і суто дисциплінарного, – а також досить поширене прагнення поєднати обидва підходи сприяли різноманіттю політичних досліджень». Насамперед, відповідно до системних, предметних, методологічних та ідейних приписів, що уособлювали тогочасну західну політичну науку: політичної філософії, історії політичної думки та філософії права, державознавства, політичної соціології (особливо політичної поведінки еліт і мас) структурно-функціонального аналізу політичних процесів та інститутів, геополітики, міжнародних відносин та глобальних проблем сучасності. Такі напрями наукової діяльності в дослідженні «теорії і практики політики» були найбільш характерні для структур загальносоюзного рівня – ВПШ, Інституту та Академії суспільних наук, підрозділів Академії наук, інститутів Держави і права, США і Канади, Наукової інформації з суспільних наук, Світової економіки і міжнародних відносин, кафедр ряду провідних вишів МДУ, МДІМВ (де в умовах тісної інтелектуальної комунікації і відносного вільнодумства сформувалися теоретики, чий імена з часом набули світового визнання, зокрема, Р. Арбатов або В. Бестужев-Лада), ЛДУ [Воробьев 2004, с. 170-171].

Друга з двох вище згаданих стратегій облаштування політичної науки в СРСР, яка атрибутивно оформилася під ім'ям «наукового комунізму» стала реалізовуватися, головним чином, через систему вищої освіти, створення кафедр на філософських факультетах, частково – структур Інститутів філософії.

Ось, наприклад, тлумачення предмету та структурних особливостей дисципліни з типового підручника так званої «доби застою»: «Науковий комунізм – невід'ємна частина марксизму-ленінізму. Він вивчає закономірності розвитку світового революційного процесу, закономірності виникнення та розвитку комуністичної формації – вищої сходинки прогресу людства. Ці закономірності визначають основний зміст соціальних змін в нашу епоху – епоху переходу від капіталізму до соціалізму і комунізму. ... Марксистсько-ленінське вчення – це цілісна і струнка *система філософських, економічних і соціально-політичних поглядів*, що взаємно доповнюють один одного. Тільки сукупність всіх цих поглядів дає теоретичну основу для розв'язання проблем революційного перетворення суспільства. У широкому розумінні *науковий комунізм* (або *науковий соціалізм*, що рівнозначно) є марксизм-ленінізм в цілому» [Научный коммунизм: Учебник для вузов 1981, с. 3-4].

Наочним свідченням того, що предметне поле наукового комунізму охоплює не лише політичні феномени та процеси, досліджує не лише політичну підсистему життєдіяльності суспільства, а інтегрує у своєму

просторі завдання наукового аналізу соціальних, культурних та економічних підсистем, цивілізаційних та інших детермінант, взаємозв'язків, тенденцій, актуальних проблем функціонування і розвитку базових вимірів суспільно-історичного буття та основних форм суспільної свідомості, може бути приклад структури курсу наукового комунізму, що фіксувався програмами навчання для вишів.

Так, структурно типовий курс на рубежі 80-х років ХХ ст. включав до себе чотири загальні розділи. Перший, окрім традиційно теоретико-методологічної проблематики (предмет, місце в системі наук, взаємодія з ними, методи пізнання), передбачав висвітлення історії суспільно-політичної думки (домарксистські, що називалися утопічними, соціалістичні вчення, далі – теоретичні суспільно-політичні погляди К. Маркса та Ф. Енгельса, ленінський етап у розвитку соціалістичних і комуністичних ідей та проектних настанов їх реалізації). Другий був присвячений розгляду проблем теорії соціалістичної революції, аналізу тенденцій сучасної епохи та революційного процесу, історичній логіці становлення світової соціалістичної системи, основним протиріччям та причинам кризи світового/глобального капіталізму – економічним, соціальним, політичним, ідеологічним та духовним, ролі в таких умовах революційного робітничого та національно-визвольного руху, осмисленню проблем війни та миру. Третій орієнтував на ретельне вивчення радянського марксистсько-ленінського варіанту – різноманітні аспекти теорії та практики, причому не лише політичні – побудову соціалізму (як першої фази комуністичного суспільства) від завоювання влади у жовтні 1917 року до створення системи соціалістичної співдружності на засадах однотипності економічного ладу та розвиненої кооперації, подібності політичних систем, ідеології та цінностей, орієнтирів внутрішньої та зовнішньої політики тощо. І четвертий розділ пропонував осмислення марксистсько-ленінського, з суттєвими доповненнями ідей та прогностичного бачення керівництвом правлячої партії суті суспільного, бездержавного ідеалу майбутнього людства. Тобто – комунізму. Матеріал цього розділу, поряд з висвітленням реальних та актуальних соціально-економічних та суспільно-політичних процесів (науково-технічна революція, урбанізація, демографія, соціальна політика, міжнародні та міжнаціональні відносини, проблеми розвитку демократії та виховання, управління суспільним життям, завдання формування нової культури та сім'ї, ідеологічна конфронтація в сучасному світі та ін.), також пропонував інтерпретацію, схему історичної логіки етапності «комуністичного будівництва». До нього, згідно з партійною доктриною, нібито вже приступило радянське суспільство, комуністична партія і народ. Хронологічна нижня межа четвертого розділу окреслювалася етапом офіційно проголошеного в СРСР та зафіксованого у Конституції 1977-го року «розвиненого соціалізму». Зміст цього розділу (посібників, навчальних програм і планів), його тем та характер питань, ідеї, категоріально-понятійний апарат були зовсім відірваними від реальності, найбільш заідеологізованими у структурі курсу. Внаслідок чого ідеї, що нерідко вимушено висловлювалися викладачами на заняттях чи в публікаціях, породжували неприйняття у громадян, викликали неприховану іронію з боку науковців, колег, студентів. При цьому в теоретичному та ідеологічно-пропагандистському плані комплекс таких «наукових» уявлень і стратегічного бачення перспектив комунізму застосовувався, перш за все, для боротьби проти західної соціологічної та соціально-політичної теорії. Головне – проти так званої «буржуазної футурології». Насамперед: концепцій

«конвергенції»¹⁴, а також теоретичних моделей на кшталт «нового індустріального суспільства», «постіндустріального суспільства» та їм подібних, у яких західні (особливо американські економісти, соціологи, теоретики політики) доводили, що технологічні, соціально-економічні, таким чином і політичні відмінності між двома системами будуть поступово зникати, а соціалістична модель облаштування суспільства буде наближатися до оновленої капіталістичної моделі (перейменованої у ринкову), яка нібито подолає свої фундаментальні та руйнівні протиріччя, стане дійсно ліберально-демократичною та соціально орієнтованою.

Що стосується навчання на спеціалізації «науковий комунізм», то така фахова освіта на філософському факультеті, насамперед, передбачала ґрунтовну, загальну філософську освіту. Тобто система вимагала від студентів обов'язкового засвоєння комплексу базових філософських знань за університетськими стандартами вищої спеціалізованої освіти в СРСР, набуття здібностей та навичок їх застосування для здійснення педагогічної та науково-дослідної діяльності. Тому аналогічні студентам-філософам нормативні навчальні дисципліни (з метою автентичності візьмемо офіційні документи останнього періоду існування спеціалізації з наукового комунізму – дипломну залікову відомість Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка 1988 року), майже з однаковою кількістю годин, були такими: «Історія філософії» (зарубіжної, народів СРСР, марксистсько-ленінської), «Діалектичний матеріалізм», «Історичний матеріалізм», «Історія та теорія атеїзму», «Етика», «Естетика», «Психологія», «Педагогіка вищої школи», «Статистика», «Радянське право», «Іноземна мова», «Політекономія», «Народногосподарське планування», «Всесвітня історія», «Методика та техніка соціологічних досліджень». Крім того, стандарти фахової освіти вимагали проходження «соціологічної» та «педагогічної» практик, написання та захист трьох курсових (IV, VI, VIII семестри), а в підсумку дипломної роботи, складання двох державних іспитів з таких предметів, як «марксизм-ленінізм» та «науковий комунізм». Щодо переліку курсів, які, власне, і визначали особливості спеціалізації під назвою «науковий комунізм», то він включав до себе не так і багато і не виключно ідеологізовано. Причому, головним чином, отримання у процесі навчання політологічної спеціалізації відбувалося за рахунок не «нормативних дисциплін», а «спеціальних курсів».

¹⁴ Як нагадує український учений П. Йолон, П.В. Копнін був прихильником ідей концепції конвергенції. «Копнін вважав, – пише П. Йолон – що капіталізм, яким він постав на середину ХХ сторіччя, та соціалізм радянського зразка мають як позитивні, так і істотні негативні риси, але вони обидва не мають історичної перспективи. Істина перебуває десь посередині. Головний недолік радянської моделі соціалізму Павло Васильович вбачав у тому, що вона не залишає місця для свободи особистості та демократії, а тому не може забезпечити умов для поступального розвитку суспільства. Він відстоював своєрідну концепцію конвергенції соціалізму та капіталізму. Суспільство майбутнього має увібрати в себе все краще, що вироблено кожною з цих суспільно-економічних формацій: від соціалізму – вдосконалений з урахуванням досвіду капіталізму соціально-економічний устрій, ґрунтований на суспільній власності та принципі соціальної справедливості; від капіталістичної системи – історично вироблені норми прав людини та демократичні форми правління. Це нове суспільство має бути нічим іншим, як демократичним соціалізмом. У Радянському Союзі початок становлення такого суспільства, за переконанням Павла Васильовича, повинні були покласти процеси демократичних перетворень внутрішньопартійного життя з наступною екстраполяцією їх на суспільство загалом. Елемент утопічності був явно притаманний цим очікуванням» [Йолон 2009, с. 69].

Так, до перших відносилися всі перелічені вище загальноосвітні та філософські. А до них додавалися лише розширений (у порівнянні з міністерськими стандартами для всіх студентів ВНЗ) курс «Наукового комунізму» (298 годин), а також такі дисципліни, як «Виникнення та розвиток світової системи соціалізму», «Наукове управління соціальними процесами при соціалізмі», «Теорія та практика комуністичного виховання», «Критика ідеології сучасного антикомунізму», «Історія міжнародного комуністичного та робітничого руху», «Методика викладання наукового комунізму», «Історія соціалістичних учень». Останній серед названих був найбільшим – 246 годин.

Всі інші («Класова, інтернаціональна сутність зовнішньої політики КПРС», «Соціологічні проблеми формування особистості», «Теорія та практика соціалістичного будівництва», «Теорія та практика ідеологічної боротьби», «Актуальні проблеми соціалістичної духовної культури», «Методологічні проблеми наукового комунізму», «Основи партійного будівництва», «Критика немарксистських концепцій соціалізму», «Актуальні проблеми ленінської теорії соціалістичної революції», «Діалектика удосконалення соціалізму», «Соціально-класова структура сучасного буржуазного суспільства», «Співвідношення загального і особливого в політичній системі соціалізму») були лише невеликими спецкурсами, що за обсягом навчального часу не перебільшували, за винятком одного, присвяченого аналізу та інтерпретації однієї з праць В.І. Леніна (43 години), 18-20-ти годин.

Висвітлюючи історію політологічної освіти періоду 70-х – 80-х років ХХ ст., необхідно підкреслити, що, незважаючи на численні проблеми, інформаційну «залізну завісу» від Заходу, ідеологічну ангажованість та явні або неявні дозвільні принципи, що визначали характер викладання суспільно-політичних дисциплін взагалі, та наукового комунізму зокрема, в СРСР, все ж таки ті, хто бажав цього, мали можливість отримати необхідне й сучасне політологічне знання, яке активно розвивалося в межах діяльності західного наукового співтовариства. Хоча й обмежено, але такий доступ до першоджерел давали реферативні журнали (наприклад, «Общественные науки за рубежом», який виходив у 9-ти «серіях», у тому числі серед них були за такими напрямками, як «Проблеми наукового комунізму», «Філософія та соціологія», «Держава та право», «Історія»); переклади або ґрунтовні, розгорнуті коментарі праць західних науковців, особливо з проблематики історії суспільно-політичної думки і теоретичної соціології, що за колом дослідницьких питань і концептуальних узагальнень значною мірою перетиналася з предметною сферою політичних наук, соціальної філософії та соціології політики¹⁵. Лише для прикладу нагадаємо: Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы. Пер. с англ. – М., 1972; Социальная утопия Дж. Гэлбрейта. Критика концепции «нового индустриального общества». – М., 1978; Современная прогрессивная философская и социологическая мысль в США. Пер. с англ. – М., 1977; Кепеци Б. Идеология «новых левых». Пер. с венг. – М., 1977; Скворцов Л.В. История и антиистория. К критике методологии буржуазной философии истории. – М., 1976; Шиллер Г. Манипуляторы сознанием. – М., 1980;

¹⁵ Великий список літератури, що присвячена аналізу, інтерпретації чи репродукції західної наукової думки в галузі соціології політики або політичної соціології див., наприклад: URL: <http://texts.news/obschaya-sotsiologiya-knigi/politicheskaya-sotsiologiya-obschie-68750.html>

Парсонс Г. Человек в современном мире. – М., 1985; Буржуазная социология на исходе XX века. Критика новейших тенденций. – М., 1986. До згаданої літератури треба віднести і збірники перекладів сучасних західних політологів, що мали загальну назву «Политология: вчера и сегодня» та почали виходити наприкінці 1980-х.

Безсумнівно, величезне наукове значення для адекватного створення та змістовного викладання курсу «наукового комунізму», навіть в умовах СРСР, можна вважати такі видання, як «Современная буржуазная политическая наука: проблемы государства и демократии. Под общ. ред.: Шахназаров Г.Х. – М., 1982; Вятр Е. Социология политических отношений. – М., 1979; Проблемы политических наук. – М.: 1980; Филиппов Г.Г. Социальная организация и политическая власть. М., 1985; «Власть: Очерки современной политической философии Запада. Под ред. В.В. Мшвениерадзе. – М., 1989; Федосеев А.А. Современная американская буржуазная политология: истоки, традиции, новации. – Л., 1989; Трент Дж. Политическая наука вне политических границ. Международное и институциональное развитие политической науки // Политические отношения: прогнозирование и планирование: Ежегодник Советской ассоциации политических наук. – М., 1979; Дойч К. Основные изменения в политологии (1952-1977). Политические отношения: прогнозирование и планирование // Ежегодник советской ассоциации политических наук. – М., 1979 та багато інших.

У цих працях була системно і оптимально викладена історія ідей, методологія та сучасні теоретичні підходи в інтерпретації базових проблем політичних наук, детально і послідовно розкрито процес формування та розвитку основних західних політологічних «національних шкіл» (перш за все, США, Англії, Франції, Німеччини, Італії). А все це знання і нині є системотвірним елементом ідейно-теоретичних та методологічних засад для пошуків науковців, викладачів, навчання студентів у галузі політології, впливає на структуру й тематику нормативних і спеціальних курсів, що роблять освіту політологів фаховою.

У той же час, роль Радянської асоціації політичних наук (з 1992 року – Російської асоціації політичних наук), її видання «Ежегодник советской ассоциации политических наук» та праці його авторів у формуванні політичних наук в межах суспільствознавства в СРСР, велике значення для поширення політологічного знання та методології досліджень, що напрацьовувалися західними науковцями – дослідниками політики, нині недооцінюється, а багатьом представникам нового покоління політологів і зовсім не відома. Безсумнівно, на діяльність Радянської асоціації політичних (державознавчих) наук, тематику і характер публікацій у «Щорічниках» значний вплив здійснював партійно-адміністративний апарат, ідеологічні приписи та обмеження, тоді як перші 10-15 років своєї діяльності Асоціація поєднувала та неформально спрямовувала, «політологічно» коригувала або формувала за західними стандартами наукову діяльність, головним чином, лише вчених радянсько-російських «двох столиць» (Москви та Ленінграда). Але вже з середини 80-х асоціація, окрім сотень індивідуальних членів, мала 13 регіональних відділень, одне з них – Українське. А визначальне значення діяльності Асоціації, через її «Щорічник» та інші публікації членів мало як ідейно-теоретичне і методологічне підґрунтя для формування структурного виміру – напрямів, тематики, об'єктів, «предметного поля» тощо – дослідження політики і, перш за все, у теоретичному плані (що, до речі,

яскраво виявилось при переході системи науки і освітан вищої школи від «наукового комунізму» до «політології»). Оскільки панівна більшість наукових публікацій видатних учених-суспільствознавців у СРСР фактично визначили такі базові та взаємопов'язані галузі політологічних розвідок, як «Історія політичних учень», «Теоретичні та методологічні проблеми політичних досліджень», «Політика, держава та право», «Політичні системи соціалізму», «Політичні системи країн, що розвиваються», «Політичні системи капіталістичних країн» та іншу суміжну проблематику [див., наприклад: Воробьев 2004, с. 174-176; Баталов [Електронний ресурс], с. 34-46].

Ще однією структурою, яка давала за радянських часів (та і нині значною мірою сприяє цьому) можливість отримати новітню та якісну інформацію в галузі всіх наук, що вивчають суспільство, насамперед, багатьох напрямків політичної науки, філософії, соціології, культурології, правознавства, економіки, глобальних та регіональних проблем сучасності, став Інститут наукової інформації з суспільних наук (ІНІОН). Його висококваліфіковані співробітники готували реферативні та аналітичні видання, інформаційні огляди тощо, де детально, без купюр висвітлювалися матеріали статей або монографій західних авторів.

Висновок. А загалом, можна впевнено стверджувати, що в СРСР та УСРС на філософських факультетах провідних університетів уже з кінця 80-х та незважаючи на формально офіційно визначену та сплановану структуру (тематичні блоки, навчальні плани та програми) ще «чинного» курсу «наукового комунізму», його змістовний складник почав суттєво змінюватися шляхом насичення лекційного матеріалу ідеями, методологією, концепціями, категоріально-понятійним апаратом, що розроблялися в межах політичних наук і досліджень представниками західного наукового співтовариства¹⁶.

Література

- Баталов, Э. Я. *Двадцать лет российской трансформации. Восхождение к политической науке.* URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/12/15/1214861762/Batalov.pdf>.
- Вілков, В. Ю., Салтовський, О. І. (2004). *Людина і світ. Навчальний посібник.* – К.: Центр навчальної літератури, 352 с.
- Воробьев, Д. М. (2004). Политология в СССР: Формирование и развитие научного сообщества // *Полис, № 4*, с. 169-178.
- Губерський, Л. В., Конверський, А. Є., Бичко, І. В., Огородник, І. В. та ін. (2010). *Гене́за філософських студій у Київському університеті. 2-е видання. Монографія* / авт. Колектив: Л.В. Губерський, А.Є. Конверський, І.В. Бичко, І.В. Огородник та ін. – К., 492 с.
- Йолон, П. (2009). Павло Копнін та українська філософська думка // *Філософська думка, № 3*, с. 53-70.
- Конверський, А. Є. (2004). Філософський факультет (документи та матеріали) / За ред. д-ра філос. наук, проф. Конверського А.Є. – К.: Центр навчальної літератури, 319 с.
- Конституція (Основний закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77>.
- Копнін, П. В. (1963). «Науковий комунізм – складова частина марксизму-ленінізму». – К., 43 с.
- Коротченко, Е. П. (2001). *Метанаррация / Постмодернизм. Энциклопедия.* – Минск: Интерпрессервис, с. 459-461.

¹⁶ Висвітлення цього питання запропонується у наступній статті авторів.

- Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза.* – М.: Политиздат, 1986. – 352 с.
- Політологія: освітньо-професійний комплекс: напрям підготовки 030104 – «Політологія» спеціальність – «Політологія» (6.030104; 7.040301; 8.040301): Навч. посібник.* – К.: Центр учбової літератури, 2007 – 680 с.
- Попович, М. (2009). Про філософську культуру країни на ім'я «СРСР» // *Філософська думка*, № 3. – С. 5-15.
- Сечнев, А. «Против антисоветской идеологии маоцзедунизма». *Зачем в СССР был создан научный коммунизм и как он стал оружием против Китая.* URL: <https://lenta.ru/articles/2015/08/08/sciencecommunism/>.
- Лукьянов, А. И., Денисов, Г. И., Кузьмин, Э. Л., Разумович, Н. Н. (1981). *Советская конституция и мифы советологов.* – М.: Политиздат, 270 с.
- Тадевосян, Э. В. (1986). *Проблемы научного коммунизма: Учеб. пособие для ун-тов марксизма-ленинизма.* – М.: Политиздат, 350 с.
- Філософський енциклопедичний словник.* – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
- Федосеев, П. Н., Афанасьев, В. Г., Брутенец, К. Н. и др. (1981). *Научный коммунизм: Учебник для вузов / П.Н. Федосеев, В.Г. Афанасьев, К.Н. Брутенец и др.* 5-е изд. – М.: Политиздат, 431 с.

References

- Batalov, E. Ya. *Dvadtsat let rossiyskoy transformatsii. Voshozhdenie k politicheskoy nauke.* Retrieved from <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/12/15/1214861762/Batalov.pdf>.
- Fedoseev, P. N., Afanasev, V. G., Brutenets, K. N. i dr. (1981). *Nauchnyiy kommunizm: Uchebnik dlya vuzov / P.N. Fedoseev, V.G. Afanasev, K.N. Brutenets i dr.* 5-e izd. Moskva: Politizdat.
- Filosofskyy entsyklopedychnyy slovnyk.* (2002). Kyiv: Abris.
- Huberskyy, L. V., Konverskyy, A. Ye., Bychko, I. V., Ohorodnyk, I. V. ta in. (2010). *Geneza filosofskyykh studiy u Kyyivskomu universyteti. 2-e vydannya. Monohrafiya / avt. Kolektyv: L.V. Huberskyy, A.Ye. Konverskyy, I.V. Bychko, I.V. Ohorodnyk ta in.;* Kyiv.
- Konstitutsiya (Osnovniy zakon) Soyuzu Radyanskih SotsiaIstichnih Respublik.* Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77>
- Konverskyy, A. Ye. (2004). *Filosofskiy fakultet (dokumenti ta materialy) / Za red. d-ra filos. nauk, prof. Konverskogo A.Ye.* Kyiv: Tsentr navchalnoyi literatury.
- Kopnin P. V. (1963) *Naukovyy komunizm – skladova chastyna marksyzmu-leninizmu.* Kyiv.
- Korotchenko, E. P. (2001). *Metanarratsiya / Postmodernizm. Entsiklopediya.* Minsk: Interpresservis.
- Lukyanov, A. I., Denisov, G. I., Kuzmin, E. L., Razumovich, N. N. (1981). *Sovetskaya konstitutsiya i mify sovetologov.* Moskva: Politizdat.
- Materialyi XXVII siezda Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuz.* (1986). Moskva: Politizdat.
- Politolohiya: osvitiio-profesiynny kompleks: napryam pidhotovky 030104 – «Politolohiya» spetsialnist – «Politolohiya» (2007) (6.030104; 7.040301; 8.040301): Navch. posibnyk.* Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury.
- Popovich, M. (2009) Pro filosofsku kulturu kraini na imya «SRSR» // *Filosofska dumka*, № 3.
- Sechnev, A. «Против антисоветской идеологии маотседунизма». *Zachem v SSSR*

- byil sozdan nauchnyiy kommunizm i kak on stal oruzhiem protiv Kitaya.*
Retrieved from <https://lenta.ru/articles/2015/08/08/sciencecommunism/>
- Tadevosyan, E. V. (1986). *Problemy nauchnogo kommunizma: Ucheb. posobie dlya un-tov marksizma-leninizma.* Moskwa: Politizdat.
- Vilkov, V. Yu., & Saltovskyy, O. I. (2004). *Lyudyna i svit. Navchalnyy posibnyk.* Kyiv: Tsentr navchalnoyi literaturi.
- Vorobev, D. M. (2004). Politologiya v SSSR: Formirovanie i razvitie nauchnogo soobshchestva // *Polis, № 4.*
- Yolon, P. (2009). Pavlo Kopnin ta ukrayinska filosofska dumka // *Filosofska dumka, № 3.*

Data przesłania artykułu do Redakcji: 18.05.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 24.05.2017

Костенко Р.В.

д.пед.н., доцент,
Одеська національна академія зв'язку імені О.С. Попова,
доцент кафедри менеджменту та маркетингу
Одеса, Україна
kostenko7@mail.ua

**ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПІДХІД ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ МЕНЕДЖЕРІВ-ЕКОНОМІСТІВ ЯК
ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ**

Анотація. У статті розглянуто та теоретично обґрунтовано нові підходи до економічної освіти менеджерів-економістів як фактору підвищення конкурентоспроможності персоналу організації. Здійснено теоретичний аналіз сутності інформаційного підходу та інформатизації цієї освіти. Підкреслюється необхідність комплексного використання традиційних методів підготовки економістів до здійснення професійної діяльності з комп'ютерно зорієнтованими методами цієї підготовки.

Ключові слова: інформаційний підхід, інформатизація економічної освіти, менеджери-економісти, професійна підготовка, конкурентоспроможність персоналу організації
Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 25

Rostyslav Kostenko

Doctor of Science (Pedagogics), Associate Professor,
Odessa National A.S. Popov Academy of Telecommunications,
Associate Professor at Department of Management and Marketing
Odessa, Ukraine
kostenko7@mail.ua

**THE INFORMATION APPROACH AND INFORMATION OF
ECONOMIC EDUCATION OF THE MANAGERS – ECONOMISTS
AS THE FACTOR OF INCREASE OF COMPETITIVENESS OF THE
PERSONNEL OF ORGANIZATION**

Abstract. In clause is considered and theoretically is proved the new approaches to economic education of the managers - economists as to the factor of increase of competitiveness of the personnel of organization. The theoretical analysis of essence of the information approach and informations of this education is carried out. The necessity of complex use of traditional methods of preparation of the economists to realization of professional activity with methods, focused on the computer, of this preparation is emphasized.

Keywords: the information approach, information of economic education, managers - economists, vocational training, competitiveness of the personnel of organization

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 25

JEL Classification: J31, M12, O33

Вступ. В сучасних умовах розвитку економіки конкурентоспроможність персоналу організації є здатністю її працівників конкурувати з працівниками інших організацій за рахунок набутих ними знань, умінь, навичок, здібностей, фізичного та духовного розвитку тощо.

Конкурентоспроможність працівників організації проявляється у здійсненні ними виробничої діяльності та має своє відображення у конкурентоспроможності товарів і послуг, що випускає підприємство. Це в свою чергу виражається через такі показники, як продуктивність праці, матеріаломісткість, фондовіддача та якість продукції. Конкурентоспроможність персоналу організації залежить від можливостей, наданих з боку роботодавця. Оскільки ринок праці є досить неоднорідним та постійно зазнає змін через впровадження інновацій та нестабільність ринкової економіки, конкурентоспроможність працівників організації є відносним показником.

Актуальність проблеми впровадження інформаційного підходу та інформатизації економічної освіти менеджерів-економістів визначається тим, що в сучасних конкурентних умовах на ринку праці набувають значення такі складові конкурентоспроможності працівників організації, як знання, уміння та навички, набуті у процесі професійної підготовки, а також відповідність психологічних особливостей працівника вимогам обраної професії та умовам праці.

Аналіз досліджень та постановка завдання. З енциклопедичних джерел відомо, що вперше особливу міру кількості інформації запропонував Р. Хартлі (1928), і розвиток окреслених ним ідей зумовив формування теорії інформації. Значну роль у цьому процесі відіграли праці К. Шеннона, відомого дослідженнями логарифмічної міри кількості інформації. Інформаційний підхід почав розвиватися з технічних дисциплін, які вивчають засоби зв'язку, й історично першими серед них були телеграфія і телефонія [Економічна енциклопедія 2000].

На загальнонаукову і філософську значимість інформаційного підходу першими звернули увагу Н. Вінер [Вінер 1968] і У.Р. Ешбі [Ешбі 1959]. Н. Вінер виходив з того, що в основі будь-якої цілеспрямованої діяльності лежить інформація. При цьому природа суб'єкта й об'єкта діяльності несуттєва. Ця ідея разом з ідеєю зворотнього зв'язку лягла в концептуальну основу кібернетики. Кібернетика звернула увагу філософії на активний, продуктивний (функціональний) характер інформації, що змусило переосмислити традиційні уявлення про категорії відображення і продуктивних сил. Н. Вінер і У. Ешбі на багатому фактичному матеріалі довели релевантність нової науки і плідотворність інформаційно-кібернетичної філософської рефлексії. У.Р. Ешбі узвичаїв одне з концептуальних понять інформатики – розмаїтість, обґрунтував закон необхідної розмаїтості і принцип посилення. Обоє вчених, поряд з вербально-логічними, плідно використовували математичні засоби у філософських узагальненнях.

В економічній енциклопедії знаходимо: «Інформаційний підхід – специфічний сучасний засіб пізнавальної та практичної діяльності, який концентрує увагу дослідника або фахівця на вивченні та використанні всіх видів інформації, інформаційного аспекту будь-яких явищ (що органічно доповнює основні традиційні аспекти дійсності – речовинний та енергетичний). Крім того, інформаційний підхід – один із взаємопов'язаних загальнонаукових підходів, які сформувалися в другій половині ХХ ст.

(системний, структурний, функціональний, модельний, імовірнісний тощо)» [Економічна енциклопедія 2000].

Розвиток кібернетики викликав значний інтерес філософів до поняття інформації та інформаційних проблем. Найбільш відомими є праці А.Д. Урсула [Урсул 1971], який філософськи узагальнив досягнення кібернетики і теорії інформації. Вчені (А.Д. Урсул, І. Земан) одними з перших філософів міркували про більш загальний характер поняття інформації у порівнянні з поняттями матерії і свідомості, про філософсько-категоріальний статус інформації, про внутрішню інформацію як атрибут матерії і про неенергетичні форми пізнання і управління [Земан 1966]. Л. Бріллуен обґрунтував концепцію зв'язаної (фізичної) інформації [Бріллуен 1960] яка передувала загальнонауковому атрибутивному підходу до поняття інформації. В.Б. Гухман [Гухман 2001], вивчаючи філософську сутність, підстави і можливості інформаційного підходу, розглядає його як загальнонауковий комплекс (інструмент) пізнання дійсності в інформаційних поняттях.

За С.В. Мочерним, «семантичне ядро інформаційного підходу – система сучасних уявлень про інформацію (як явище, що є змістом відповідної загальнонаукової категорії, денотатом терміна «інформація» в його сучасному тлумаченні); витoki інформаційного підходу – у працях інженерів і математиків, в яких зроблено перші спроби кількісної оцінки інформації в контексті конкретних практичних завдань техніки зв'язку» [Економічна енциклопедія 2000].

Зараз відомі лише окремі методичні компоненти інформаційного підходу, не систематизовані в жодну з трьох названих концепцій, хоча необхідність у цьому відчувається постійно [Гухман 2001]. Зокрема, відомі принцип росту розмаїтості (Є.А. Сєдов [Сєдов 1976]), принцип взаємної інформації, що впливає з теорії інформації К.Е. Шеннона [Шеннон 1963], принципи кодування і зв'язку (К.Е. Шеннон, В.А. Котельников [Котельников 1956], У.Р. Ешбі та ін.), що складають методичний базис теорії зв'язку й інформатики.

З філософських робіт, що торкаються онтологічних підстав феномена інформації, виділимо праці В.В. Налімова з концепції семантичного вакууму і семантичного поля [Налімов 1993]. За С.В. Мочерним, «Розвиток інформаційного підходу пов'язаний з поширенням його ідей на живу природу, з виникненням у кібернетиці глибоких змістових аналогій між технічними пристроями, живими істотами та соціальними інститутами на базі найзагальніших властивостей процесів управління. Сама сутність життя тепер нерідко співвідноситься не лише з білковим субстратом та передачею спадкової (генетичної) інформації, а головне – з нагромадженням та використанням усіма живими організмами різноманітної інформації в онтогенезі протягом усієї життєдіяльності» [Економічна енциклопедія 2000].

Вчені обґрунтували психологічний аспект принципу взаємної інформації, семантико-прагматичний і модельний підходи до пізнання інформаційної природи психіки. Складність дослідження феномена психіки пояснює наявність принципово різного розуміння вченими її інформаційної природи – функціонального (Д.І. Дубровський, А.М. Кочергін) і атрибутивного (Л.М. Веккер). Це протистояння позицій важливе для філософського осмислення інформаційного підходу в цілому, а не тільки до проблем свідомості і психіки [Гухман 2001].

Мочерний С.В. зазначає: «Дослідження психіки людини дали поштовх швидкому розгалуженню інформаційної проблематики у психології (теорія

сенсорної інформації, сприйняття та переробки інформації людиною, інформаційні теорії емоцій, поведінки, пам'яті, інформаційний підхід до роботи мозку). Природним став перехід до проблеми інформаційного моделювання мислення, нові уявлення поширюються в науках про пізнання – фізіології вищої нервової діяльності, психології, гносеології, евристиці» [Економічна енциклопедія 2000].

Праці інших вчених відомі інформаційним імперативом у теоріях розвитку систем. Так, М.М. Моїсеєв [Моїсеєв 1987] та І. Пригожин [Гленсдорф, Пригожин 1973] виявили закономірності мінімізації ентропії у нерівноважних системах, що самоорганізуються, сформулювали принцип мінімуму дисипації, що концептуально важливий для пошуку синергетичної версії закону збереження інформації у відкритих системах.

Звертає на себе увагу плідне співробітництво філософів і вчених у вирішенні перерахованих проблем, де поряд з вербально-логічною формою філософської рефлексії широко використана математична форма [Гухман 2001].

За С.В. Мочерним: «У сформованому вигляді інформаційний підхід є методологічним засобом, в якому органічно поєднуються змістовно-якісні та формально-кількісні аспекти науково-пізнавальної та практичної діяльності» [Економічна енциклопедія 2000]. Отже, інформаційний підхід привертає все більшої уваги вчених, зокрема його прикладні аспекти, що підкреслює явне розуміння його філософської значущості.

Метою цієї статті є розгляд теоретичних засад інформаційного підходу та інформатизації освіти менеджерів-економістів як фактору підвищення конкурентоспроможності персоналу організації.

Результати дослідження. Підвищення конкурентоспроможності персоналу організації тісно пов'язане з його професійною підготовкою, перепідготовкою та професійним розвитком, що є цілеспрямованим впливом на працівників через їх професійне навчання під час здійснення ними трудової діяльності з метою підвищення ефективності виробництва організації, оволодіння персоналом навичками виконання нових та більш складних завдань з максимально можливим використанням професійних здібностей працівників. Саме тому розвиток та підвищення конкурентоспроможності персоналу організації тісно пов'язані з освітою, професійною підготовкою та підвищенням кваліфікації працівників.

Професійна підготовка менеджерів-економістів – це систематизований та цілеспрямований процес формування у них професійних знань, умінь та навичок з використанням різноманітних методів такої підготовки та форм її організації. Цей процес спрямований на здійснення професійної самореалізації працівника, сприяє формуванню його духовно-ціннісної сфери, забезпечує отримання професійної освіти або додаткової спеціальності на основі раніше отриманого освітньо-кваліфікаційного рівня та досвіду попередньої трудової діяльності, що у сучасних економічних умовах забезпечує підвищення конкурентоспроможності персоналу організації [Dźwigoł 2014; Dźwigoł 2015a; Dźwigoł 2015b; Dźwigoł 2016].

Якщо професійна підготовка або перепідготовка персоналу здійснюється в самій організації, вона забезпечує первинну підготовку працівників до здійснення трудової діяльності, а також підвищення кваліфікації працівників, які мають вищу освіту.

Підвищення конкурентоспроможності персоналу організації забезпечує ефективне використання трудового потенціалу працівників, сприяє їх професійній мобільності та соціальній адаптації, знижує безробіття у

суспільстві, готує працівників до структурної перебудови різних галузей сучасної економіки. Це у свою чергу має позитивний вплив на оновлення асортименту товарів та збільшення обсягів їх виробництва, покращує фінансові результати підприємства. Таким чином, підвищення конкурентоспроможності персоналу організації є важливим напрямком її розвитку, ефективного функціонування та конкурентоспроможності серед інших підприємств на ринку.

Професійна підготовка та перепідготовка менеджерів-економістів забезпечує підвищення конкурентоспроможності й самих працівників на сучасному ринку праці. Підвищуючи кваліфікаційний рівень або отримуючи нову спеціальність або професію, вони отримують нові можливості як для просування на ринку праці, так і створення професійної кар'єри в самій організації.

Прискорений розвиток інформаційних та комп'ютерних технологій висуває нові вимоги щодо підготовки менеджерів-економістів до здійснення професійної діяльності. Суттєвого значення в цьому контексті набуває інформатизація економічної освіти, призначенням якої є набуття менеджерами-економістами знань, умінь та навичок роботи з інформаційними ресурсами, інформаційно-комунікативними технологіями для подальшої успішної професійної діяльності, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності персоналу організації.

Енциклопедія освіти визначає інформатизацію освіти, як упорядковану сукупність взаємопов'язаних організаційно-правових, соціально-економічних, навчально-методичних, науково-технічних, виробничих і управлінських процесів, спрямованих на задоволення інформаційних, обчислювальних і телекомунікаційних потреб, що пов'язані з можливостями методів і засобів інформаційних та комунікаційних технологій учасників навчально-виховного процесу, а також тих, хто цим процесом управляє та його забезпечує [Енциклопедія освіти 2008].

Сучасний словник іншомовних слів визначає інформатизацію, як поширення застосування комп'ютерів і комп'ютерних технологій обробки інформації [Сучасний словник іншомовних слів 2006].

Биков В.Ю. під інформатизацією освіти розуміє «сукупність взаємопов'язаних організаційно-правових, соціально-економічних, навчально-методичних, науково-технічних, виробничих та управлінських процесів, спрямованих на задоволення інформаційних, обчислювальних і телекомунікаційних потреб (інших потреб, що пов'язані з упровадженням методів і засобів інформаційно-комунікаційних технологій учасників навчально-виховного процесу, а також тих, хто цим процесом управляє та його забезпечує, в тому числі здійснює його науково-методичний супровід і розвиток)» [Биков 2010].

Можна погодитись з його думкою про те, що інформатизація освіти є більш широким поняттям, ніж комп'ютеризація освіти, а процес інформатизації освіти включає процес її комп'ютеризації. З поняттям інформатизації освіти вчений пов'язує широке упровадження у систему освіти методів і засобів інформаційно-комунікаційних технологій, створення на цій основі комп'ютерно орієнтованого інформаційно-комунікаційного середовища, з наповненням його електронними науковими, освітніми та управлінськими ресурсами, з наданням можливостей суб'єктам освітнього простору здійснювати доступ до ресурсів середовища, використовувати його засоби і сервіси під час розв'язування різних завдань [Биков 2010].

Овчарук О.В., досліджуючи міжнародний досвід впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освіту, доходить висновку, що «створення та організація інформаційного освітнього простору, забезпечення учнів та педагогів відповідним обладнанням та програмним забезпеченням є важливим завданням системи освіти у країнах світу» [Овчарук 2010].

Досліджуючи проблему підготовки менеджерів-економістів до здійснення професійної діяльності на основі комп'ютерних технологій з метою підвищення конкурентоспроможності персоналу організації, не можна не звернути увагу на те, що інформаційно-комунікаційне середовище суттєво впливає на процес засвоєння знань, умінь та навичок, необхідних для подальшої роботи.

Поняття комп'ютерної освіти В.Ю. Биков пов'язує з оснащенням структурних елементів системи освіти на всіх її організаційних рівнях комп'ютерними засобами із створенням у системі освіти комп'ютерно орієнтованої інформаційно-комунікаційної платформи інформатизації освіти. До комп'ютерних засобів вчений відносить персональні комп'ютери, мультимедійні засоби, спеціальні сервери, засоби організації локальних і корпоративних мереж, їх під'єднання до мережі Інтернет та ін. [Биков 2010].

Вчені (А.Ю. Михайлюк, Л.М. Огнівчук, М.В. Сніжко), досліджуючи технологію впровадження новітніх інформаційно-аналітичних систем у навчальний процес, зазначають, що «використання інформаційно-аналітичних систем у навчальному процесі, підкріплене відповідним навчально-методичним забезпеченням і нерозривно пов'язане із суб'єктом навчання, будує нове освітнє інформаційно-навчальне середовище, цілісність якого досягається шляхом комплексної реалізації сформованої в рамках суспільства знань цілі навчання й виховання на рівні інтеграції новітніх інформаційних технологій у системі інших навчальних дисциплін» [Михайлюк, Огнівчук, Сніжко 2010].

Биков В.Ю. зазначає, що комп'ютеризація освіти є базовою, обов'язковою складовою процесу інформатизації освіти та суспільства в цілому. На його думку, у діяльності навчальних закладів усіх типів і рівнів акредитації проблемам інформатизації повинна приділятися першочергова увага. Він вважає, що значне місце повинні зайняти дослідження, пов'язані з вивченням педагогічних умов формування комп'ютерно орієнтованого навчального середовища, моделюванням його складу і структури, визначенням місця і ролі, яке займають і відіграють у ньому засоби навчання та інформаційно-комунікаційні технології. Ми погоджуємось з вченим, що педагогічні технології, які базуються на інформаційно-комунікаційних технологіях, зокрема мультимедійні та дистанційні технології навчання повинні знайти свій подальший розвиток, а комп'ютерно орієнтовані засоби навчання мають стати базовими інструментами навчальної діяльності [Биков 2010].

За С.В. Мочерним: «Дослідження інформаційного аспекту виробництва й обігу матеріальних та інших цінностей органічно пов'язане з вивченням і порівнянням різноманітних інформаційних потоків, з удосконаленням інформаційних систем та їх окремих компонентів, у т.ч. інформаційної ролі людини як творця економіки і суб'єкта економічних відносин. Специфічними є проблеми класифікації та кодування економічної інформації, її зв'язку з іншими видами соціальної інформації, аналізу й реалізації форми документа – важливого носія економічної інформації, використання з цією метою комп'ютерної техніки» [Економічна енциклопедія 2000].

Бондар Н.П., Глушак О.М., досліджуючи проблему впровадження

засобів інформатизації у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів, доходять висновку, що «стрімкий розвиток інформатизації освіти надає великі можливості для всебічного та гармонійного розвитку учнів і студентів, а також свідчить про те, що значну кількість наявних сьогодні засобів інформаційно-комунікаційних технологій у світі можна активно використовувати у навчальному процесі, оскільки це сприяє не лише розширенню педагогічних, у тому числі технічних, можливостей, але і сприяє творчому, естетичному зростанню» [Бондар, Глушак 2010].

Погоджуючись з думкою вчених, зазначимо, що процес підготовки менеджерів-економістів до здійснення професійної діяльності стає сьогодні практично неможливим без використання комп'ютерних та інформаційно-комунікаційних технологій. Як зазначають вчені (С.В. Мочерний та ін.), «розгалуженою є проблематика інформаційного підходу в економічних науках та економіці як сфері людської діяльності, в основу яких покладено теорію економічної інформації. Видами цього родового поняття є, наприклад, інформація на виробництві, а також планова, галузева, констатуюча та управлінська, первинна й похідна, фінансова, банківська, бухгалтерська, торговельна, ринкова, валютна, зовнішньоекономічна інформація тощо» [Економічна енциклопедія 2000].

На думку В.В. Вербицького, інформатизація освіти, тобто широке впровадження комп'ютерної технології у навчання, є сьогодні однією з головних умов успішної інформатизації суспільства. Вчений зазначає, що комп'ютерна технологія навчання означає використання комп'ютерів під час початкових занять, іспитів для індивідуального навчання, розвитку інтелектуальних і творчих можливостей учнів [Вербицький 2010].

Підготовка сучасних менеджерів-економістів до здійснення професійної діяльності на основі комп'ютерних технологій розглядається нами як педагогічна система, основними принципами якої виступають поєднання традиційних і комп'ютерно орієнтованих методів, комплексне застосування друкованих та електронних джерел навчальної інформації, традиційних та комп'ютерно орієнтованих форм організації навчального процесу, що забезпечують активне використання комп'ютерних та інформаційних технологій у процесі такої підготовки. Головним системоутворювальним чинником підготовки менеджерів-економістів до здійснення професійної діяльності на основі комп'ютерних технологій є взаємозалежність складових цієї підготовки, а також комплексне та взаємодоповнювальне застосування традиційних та комп'ютерно орієнтованих методів та форм навчання, що забезпечує підготовку конкурентоздатних фахівців, спроможних швидко адаптуватися до вимог ринку праці.

Вважаємо, що основними особливостями інформатизації економічної освіти менеджерів-економістів, яка має забезпечувати якісне здійснення ними професійної діяльності на основі комп'ютерних технологій, є:

- реалізація принципу суцільної підготовки менеджерів-економістів у вищих навчальних закладах [Karbownik, Dźwigoł, Wodarski 2012] до здійснення професійної діяльності на основі комп'ютерних технологій в умовах неперервної професійної освіти з поетапною організацією навчального процесу з формування у сучасних менеджерів-економістів необхідних компетенцій для роботи з програмним забезпеченням, що використовується під час роботи на різних сегментах фінансового ринку;

- розвиток творчих та розумових здібностей менеджерів-економістів засобами інформаційних технологій відповідно до вимог сучасного

суспільства та ринку праці;

– використання наочності під час підготовки менеджерів-економістів до здійснення професійної діяльності на основі комп'ютерних технологій, що забезпечує формування компетенцій у сфері технічного та фундаментального аналізу різних сегментів фінансового ринку, оскільки всі дані фундаментального аналізу у вигляді звітів, статистичних даних та інших матеріалів, а також дані технічного аналізу у вигляді графіків курсів фінансових активів менеджери-економісти аналізують в унаочненому вигляді;

– реалізація принципу інтерактивності підготовки менеджерів-економістів до здійснення професійної діяльності на основі комп'ютерних технологій;

– застосування проблемності в процесі підготовки менеджерів-економістів до здійснення професійної діяльності на основі комп'ютерних технологій, що базується на застосуванні проблемних методів викладання під час такої підготовки та використанні проблемних ситуацій під час роботи на ринку, що сприяє ефективному формуванню необхідних компетенцій у сучасних менеджерів-економістів;

– реалізація принципу неперервного самоконтролю ефективності підготовки менеджерів-економістів до роботи на валютному ринку на основі комп'ютерних технологій, що сприяє системності навчальної діяльності з метою підготовки компетентних фахівців зі сформованою самоорганізацією, самостійністю та відповідальністю за результати своєї діяльності;

– застосування комп'ютерних та інформаційних технологій з метою підтримки процесу підготовки менеджерів-економістів до здійснення професійної діяльності на основі комп'ютерних технологій та формування необхідних компетенцій у сфері застосування комп'ютерної техніки під час роботи на різних сегментах фінансового ринку.

Висновки. Отже, реалізація інформаційного підходу до підготовки менеджерів-економістів до здійснення професійної діяльності на основі комп'ютерних технологій відбувається за допомогою використання комп'ютерно зорієнтованих методів на основі їх комплексного застосування у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу. Використання інформаційного підходу у процесі підготовки та підвищення кваліфікації менеджерів-економістів відіграє найважливішу роль у формуванні їх готовності до здійснення професійної діяльності на основі комп'ютерних технологій та сприяє підвищенню конкурентоспроможності персоналу підприємства в цілому. Наприклад, формування знань, умінь та навичок технічного та фундаментального аналізу, підготовка майбутніх економістів до інвестиційної діяльності повинні відбуватись з використанням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Інформаційний підхід до цієї підготовки полягає у комплексному використанні традиційних методів навчання з комп'ютерно зорієнтованими методами.

Література

Биков, В. Ю. (2010). Проблеми і цілі інформатизації освіти України. *Освіта в інформаційному суспільстві: до 25-річчя шкільної інформатики : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* / [ред. В.О. Огнев'юк, Л.Л. Хоружа, В.Ю. Биков та ін.]. – К. : Київський ун-т імені Бориса Грінченка, с. 13-19.

Бондар, Н. П., Глушак О. М. (2010). Про стан і перспективи вивчення курсу ІКТ у ВНЗ України. *Освіта в інформаційному суспільстві: до 25-річчя шкільної інформатики*

- : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / [ред. В.О. Огнев'юк, Л.Л. Хоружа, В.Ю. Биков та ін.]. – К.: Київський ун-т імені Бориса Грінченка, с. 23-26.
- Бриллюэн, Л. (1960). *Наука и теория информации* – М. : Государственное издательство физико-математической литературы, 391 с.
- Вербицкий, В. В. (2010). Актуальні питання інформатизації позашкільної освіти еколого-натуралістичного спрямування. *Освіта в інформаційному суспільстві: до 25-річчя шкільної інформатики: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* / [ред. В. О. Огнев'юк, Л.Л. Хоружа, В.Ю. Биков та ін.]. – К.: Київський ун-т імені Бориса Грінченка, с. 26-28.
- Винер, Н. (1968). *Кибернетика или управление и связь в животном и машине* – 2-е изд. – М. : Изд-во «Советское радио», 328 с.
- Гленсдорф, П., Пригожин, И. (1973). *Термодинамическая теория структуры, устойчивости и флуктуаций* – М. : Мир, 280 с.
- Гухман, В. Б. (2001). *Философская сущность информационного подхода: дис. ... д.филос.н.: 09.00.08 – философия науки и техники; Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова; Тверской государственный технический университет.* – Москва-Тверь, – 402 с.
- Земан, И. (1966). *Познание и информация* / И. Земан – М. : Прогресс, 252 с.
- Котельников, В. А. (1956). *Теория потенциальной помехоустойчивости* / В. А. Котельников – М. : Госэнергоиздат, 152 с.
- Кремень, В. Г. (2008). *Енциклопедія освіти*. Академія педагогічних наук України. – К.: Юрінком Інтер, 1040 с.
- Михайлюк, А. Ю., Огнівчук Л. М., Сніжко М. В. (2010). Технологія впровадження новітніх інформаційно-аналітичних систем у навчальний процес. *Освіта в інформаційному суспільстві: до 25-річчя шкільної інформатики : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* [ред.: В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, В. Ю. Биков та ін.]. – К.: Київський ун-т імені Бориса Грінченка, с. 56-61.
- Моисеев, Н. Н. (1987). *Алгоритмы развития* – М. : Наука, 304 с.
- Мочерний, С. В. (2000). *Економічна енциклопедія: у 3-х томах* / [редкол.: С.В. Мочерний та ін.] – К.: Видавничий центр "Академія", Т.1, 864 с.
- Налимов, В. В. (1993). *В поисках иных смыслов* / В.В. Налимов – М. : Издательская группа «Прогресс», 280 с.
- Овчарук, О. В. (2010). Стратегії реалізації доступу до ІКТ в освіті / О. В. Овчарук // *Освіта в інформаційному суспільстві: до 25-річчя шкільної інформатики : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* / [ред. В.О. Огнев'юк, Л.Л. Хоружа, В.Ю. Биков та ін.]. – К. : Київський ун-т імені Бориса Грінченка, с. 67-68.
- Седов, Е. А. (1976). *Эволюция и информация* – М. : Наука, 232 с.
- Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень* / [уклад. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк]. – К: Довіра, 2006. – 789 с.
- Урсул, А. Д. (1971). *Информация. Методологические аспекты* – М. : Наука, 293 с.
- Шеннон, К. Э. (1963). *Работы по теории информации и кибернетике* / К. Э. Шеннон – М. : Издательство иностранной литературы, 832 с.
- Эшби, У. Р. (1959). *Введение в кибернетику* – М. : Изд-во иностранной литературы, 432 с.
- Dźwigoł, H. (2016). Menedżer do zadań specjalnych. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 89, 95-106.
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2015a). Warsztat badawczy w naukach o zarządzaniu. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 83, 133-142.
- Dźwigoł, H. (2015b). Założenia do budowy metodyki badawczej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 78, 99-116.
- Karbownik, A., Dźwigoł, H., & Wodarski, K. (2012). System zarządzania ryzykiem w uczelni

wyższej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 60, 125-139.

References

- Bikov, V. U. (2010). Problemy i cili informatizacii osviti Ukrainy. Osvita v informacijnomu suspilstvi: do 25-richchya shkilnoi informatyky : materialy Vseukrainskoi naukovo-praktichnoi konferencii, 13-19.
- Bondar, N. P. (2010). Pro stan i perspektyvy vyvchennia kursu IKT u VNZ Ukrainy. Osvita v informacijnomu suspilstvi: do 25-richchya shkilnoi informatyky : materialy Vseukrainskoi naukovo-praktichnoi konferencii, 23-26.
- Brillyuehn, L. (1960). Nauka i teoriia informacii. Gosudarstvennoe izdatelstvo fiziko-matematicheskoi literatury, 391 s.
- Dźwigoł, H. (2016). Menedżer do zadań specjalnych. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 89, 95-106.
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2015a). Warsztat badawczy w naukach o zarządzaniu. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 83, 133-142.
- Dźwigoł, H. (2015b). Założenia do budowy metodyki badawczej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 78, 99-116.
- Eshbi, U. R. (1959). *Vvedenie v kibernetiku*. Izd-vo inostrannoi literatury, 432 s.
- Glensdorf, P., & Prigozhin, I. (1973). *Termodinamicheskaya teoriya struktury, ustojchivosti i fluktuacij*, 280 s.
- Guhman, V. B. (2001). *Filosofskaia sushchnost informacionnogo podhoda*. Moskovskij gosudarstvennyj universitet imeni M.V. Lomonosova; Tverskoj gosudarstvennyj tekhnicheskij universitet, 402 s.
- Mochernij, S. V. (2000). *Ekonomichna encyklopediya*, 864 s.
- Karbownik, A., Dźwigoł, H., & Wodarski, K. (2012). System zarządzania ryzykiem w uczelni wyższej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 60, 125-139.
- Kremen, V. G. (2008). *Encyklopediya osvity*. Akademiya pedagogichnih nauk Ukraini, 1040 s.
- Kotelnikov, V. A. (1956). *Teoriia potencialnoj pomekhoustojchivosti*. Gosehnergoizdat, 152 s.
- Mihajlyuk, A. U., Ognivchuk, L. M., & Snizhko, M. V. (2010). Tekhnologii vprovadzhennia novitnih informacijno-analitychnyh system u navchalnyj proces. Osvita v informacijnomu suspilstvi: do 25-richchya shkilnoi informatyky : materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferencii, 56-61.
- Moiseev, N. N. (1987). *Algortmy razvitiya*. Nauka, 304 s.
- Nalimov, V. V. (1993). *V poiskah inyh smyslov*. Izdatelskaya gruppa «Progress», 280 s.
- Ovcharuk, O. V. (2010). Strategii realizacii dostupu do IKT v osviti. *Osvita v informacijnomu suspilstvi: do 25-richchya shkilnoi informatyky : materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferencii*, 67-68.
- Sedov, E. A. (1976). *Evoliuciya i informaciia*. Nauka, 232 s.
- Shannon, K. E. (1963). *Raboty po teorii informacii i kibernetike*. Izdatelstvo inostrannoi literatury, 832 s.
- Skopnenko, O. I., & Cimbalyuk, T. V. (2006). Suchasnyj slovnyk inshomovnyh sliv: Blizko 20 tis. sliv i slovospoluchen, 789 s.
- Ursul, A. D. (1971). *Informaciya. Metodologicheskie aspekty*. Nauka, 293 s.
- Verbickij, V. V. (2010). Aktualni pytannia informatyzacii pozashkilnoi osvity ekologo-naturalistychnogo spriamuvannia. Osvita v informacijnomu suspilstvi: do 25-richchya shkilnoi informatyky: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferencii, 26-28.
- Viner, N. (1968). *Kibernetika ili upravlenie i sviaz v zhivotnom i mashine*. Izd-vo «Sovetskoe radio», 328 s.
- Zeman, I. (1966). *Poznanie i informaciya*. Progress, 252 s.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 05.05.2017
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 13.05.2017*

Рецензія на статтю
Костенка Р.В.
«ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПІДХІД ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
ОСВІТИ МЕНЕДЖЕРІВ-ЕКОНОМІСТІВ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ»

Модернізація економіки України посилює значимість людського фактора в усіх сферах діяльності, вимагає новітніх підходів до управління персоналом сучасних організацій. Глобальним трендом сучасності є формування і становлення «суспільства знань» з притаманними процесами виробництва, розподілу та використання наукових знань. Зазначені особливості актуалізують проблему управління інтелектуальною складовою людських ресурсів, зокрема, управління новою категорією працівників – «працівники знань». Відтак формування та розвиток «працівників знань» вимагають обмежитися застосуванням принципів традиційного менеджменту в управління такими працівниками. Практика управління потребує створення принципово нової моделі управління персоналом, що безумовно, має забезпечувати якісно новий рівень конкурентних переваг персоналу організації. В цьому плані зростає роль впровадження інформаційного підходу та інформатизації діяльності в усі ділянки роботи сучасних менеджерів, менеджерів-економістів, зокрема. У світлі наведеного вище рецензована стаття «Інформаційний підхід та інформатизація економічної освіти менеджерів-економістів як фактор підвищення конкурентоспроможності персоналу організації» є актуальною і відповідає вимогам часу.

У статті здійснено теоретичний аналіз сутності інформаційного підходу та інформатизації освіти. Логічно доведено тісний взаємозв'язок підготовки, перепідготовки сучасних менеджерів-економістів та підвищення їх власної конкурентоспроможності. Зроблено висновок про зростання ролі у цьому зв'язку прискореного розвитку інформаційних та комп'ютерних технологій, що висуває нові вимоги щодо підготовки менеджерів-економістів до здійснення професійної діяльності. Автором проведено достатньо широкий аналіз тлумачень понять «інформатизація» та «інформатизація освіти». Зроблено висновок про необхідність комплексного використання традиційних методів підготовки економістів до здійснення професійної діяльності у поєднанні з комп'ютерно зорієнтованими методами цієї підготовки.

Зважаючи на актуальність і важливість проведеного дослідження, а саме: розкриття теоретичних засад інформаційного підходу та інформатизації економічної освіти в діяльності сучасних менеджерів-економістів, рецензовану статтю можна рекомендувати до публікації у збірнику наукових праць «Європейське співробітництво»

Доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту та
соціальних наук Львівського
навчально-наукового інституту ДВНЗ
«Університет банківської справи»

Семів Л.К.

Portable leafy functional diagnostics laboratory «PF-014»

The principle of operation of the device:

- The device is designed for measuring of the spectral coefficient of aqueous solutions directional transmission to determine the causes of lack of nutrition in the plant and develop recommendations for its feeding.
- On the ground of the measurements done recommendations for fertilizing a soil substrate on which crops are grown are made.
- The measuring effect of the device is based on the change of optical density of physical solutions under the light influence combined with chemicals (N, P, K, S, Ca, Mg, Cu, B, Zn, Mn, Fe, Mo, Co, J).
- The level of training is not essential for analysis.
- The duration of the research is 30-40 min. in place of growing crops without visiting specialized laboratories.

The portable laboratory allows:

- to determine the actual contents of elements in plants;
- to compare data of the contents of the plant with needs and allows to conclude about the excess or shortage of each element.

The principle of operation of the portable laboratory is based on:

- Chemical Law – Robert Hill Reaction – the photochemical reaction of chloroplasts extracted from plant during lighting reflects specularly the reaction of chloroplasts in natural photosynthesis;
- Physical Law – Beer–Lambert–Bouguer law – increasing of photochemical activity of chloroplasts is characterized by increased allocation of free oxygen. Its color dye chemical change causes the optical density of the solution to be measured.

Contacts on purchase of a portable laboratory:

+48-730-744-884

agro@clmconsulting.pl

Przenośne laboratorium liściowej funkcjonalnej diagnostyki «PF-014»

Zasada działania urządzenia:

- Urządzenie przeznaczone jest do pomiaru współczynnika spektralnego kierunkowej transmisji wodnych roztworów w celu określenia przyczyn braku energii rośliny i opracowania zaleceń dotyczących jej żywienia.
- Na podstawie pomiarów dostaje się zalecenia dotyczące nawożenia substratu glebowego, na którym rosną rośliny.
- Efekt pomiarowy urządzenia opiera się na zmianie gęstości optycznej roztworów fizycznych pod wpływem światła w połączeniu z substancjami chemicznymi (N, P, K, S, Ca, Mg, Cu, B, Zn, Mn, Fe, Mo, Co, J).
- Poziom szkolenia specjalista nie jest konieczny do analizy.
- Czas trwania badania - 30-40 minut na miejscu uprawy roślin bez konieczności odwiedzania specjalistycznych laboratoriów.

Przenośne laboratorium pozwala:

- Określić rzeczywistą zawartość elementów w roślinie.
- Porównać zawartość elementów w roślinie z jej optymalnym zapotrzebowaniem, czyli wyznaczyć nadwyżkę lub deficyt każdego z elementów.

Zasada działania laboratorium przenośnego opiera się na:

- Prawo chemiczne – Reakcja Roberta Hilla – reakcja fotochemiczna wydzielonych z rośliny chloroplastów podczas naświetlania odzwierciedla reakcję chloroplastów w czasie naturalnej fotosyntezy.
- Prawo fizyczne – prawo Beera-Lamberta-Bouguera – zwiększona aktywność fotochemiczna chloroplastów charakteryzuje się zwiększeniem wydzielania wolnego tlenu. Zmiana koloru dodanych barwników chemicznych odzwierciedla zmianę optycznej gęstości mierzonego roztworu.

Kontakt w sprawie zakupu przenośnego laboratorium:

+48-730-744-884

agro@clmconsulting.pl

Scientific Conference

On 1st of July, 2017 in **Warsaw, Poland** there will be organized the III International Interdisciplinary Scientific and Practical Conference «**Modern society cooperation and partnerships**».

The Conference is intended for researchers, doctoral candidates, postgraduate students, research and educational staff of Higher Educational Institutions, master students, practical employees from enterprises. Event topics cover research and developments in the field of Economy, Modern Information Technologies, Management and Marketing in various fields, Sociology, Psychology and Pedagogy, Engineering Sciences, including Mathematical Modeling of Systems and Processes, Philosophy and Culture, taking into consideration the modern international integration and national interests of States.

The Conference is organized by the joint initiative of Research and Program Council of representatives of like-minded European scientific community. The Conference purpose is to provide the communication in the field of research and help Scientists, especially Young Scientists, in the publication of their research results, and promote International Scientific Integration.

Научная конференция

1 июля 2017 года **в г. Варшава (Республика Польша)** проводится III Международная междисциплинарная научно-практическая конференция **«Современное сотрудничество и партнерство в обществе»**.

Участники конференции выступят с докладами и обсудят вопросы в режиме видеоконференцсвязи на специальной современной Интернет-платформе.

Темы, которые будут обсуждаться на конференции:

- Международное сотрудничество в образовании и науке.
- Проблемы признания научных достижений за рубежом.
- Миграция интеллектуального потенциала в мире.
- Экспорт и импорт технологий и знаний.
- Целесообразность, важность и необходимость обмена опытом на международном уровне.

Ссылки для участия в обсуждении каждый из участников получит после регистрации.

Конференция рассчитана на ученых, докторантов, аспирантов, научно-педагогических сотрудников высших учебных заведений, студентов-магистров, практических работников организаций. Тематика мероприятия охватывает исследования и наработки в области экономики, современных информационных технологий, менеджмента и маркетинга, социологии, психологии и педагогики, технических наук, в том числе математического моделирования систем и процессов, философии и культуры, юриспруденции, с учетом современных международных интеграционных процессов и национальных интересов государств.

Конференция организовывается по совместной инициативе программно-научного совета представителей-единомышленников Европейского научного сообщества. Ее цель – обеспечить коммуникацию в сфере научных исследований и помочь ученым, прежде всего научной молодежи, в публикации результатов исследований, а также, способствовать международной научной интеграции.

Присланные на Конференцию материалы, после получения положительной рецензии программно-научного совета, будут опубликованы организатором Конференции – компанией Consilium Sp. z o.o.

Стажировка – Перспективы профессионального развития для ученых и преподавателей в Польше

Приглашаем принять участие в стажировке «Перспективы профессионального развития для ученых и преподавателей в Польше» — дорожная карта для работников науки и образования.

Программа стажировки:

1. Процедура легализации пребывания граждан других государств на территории Польши: карты временного и постоянного пребывания, Карта Поляка, гражданство.
2. Процедура нострификации дипломов о высшем образовании и научных степенях.
3. Работа преподавателей из других стран в польском вузе (конкурс при приеме на работу, гостевой профессор, ERASMUS +).
4. Подтверждение знания польского языка.
5. Особенности работы и система оценки преподавателя в польском вузе.
6. Уровни заработных плат преподавателей в Польше.
7. Предпринимательство в образовании и науке:
  - регистрация бизнеса, организационно-правовые формы компаний;
  - собственное издательское дело в Польше (публикация научных журналов, монографий, их регистрация в наукометрических базах данных и т.д.);
  - организация образовательно-научных мероприятий на современных Интернет-платформах.

Мероприятие проводится Consilium Sp. z o.o. совместно с Институтом развития международного сотрудничества, целью которого является предоставление участникам практических и конкретных рекомендации по решению проблем, с которыми сталкиваются ученые и преподаватели, стремящиеся расширить сотрудничество с польскими вузами, научными учреждениями, технологическими парками и тому подобное.

Стажировка будет проводиться дистанционно, в форме вебинаров, ссылки на которые каждый участник получит после регистрации для участия.

Сертификат уровня знания польского языка B2 – бесплатный экзамен

Институт развития международного сотрудничества, который является партнером Consilium Sp. z o.o., проводит дистанционно, с использованием специализированной современной Интернет-платформы, **бесплатный экзамен** для лиц, для которых польский язык является иностранным, **на уровне B2**.

По результатам экзамена выдается сертификат, подтверждающий знание польского языка на уровне B2 согласно с общеевропейскими компетенциями владения иностранным языком: изучение, преподавание, оценка (Common European Framework of Reference, CEFR).

Сертификат необходим с целью подачи документов абитуриентами, поступающими в польский вуз, преподавателями — при присуждении научного звания профессора, доцента, с.н.с. и для других лиц.

Wymagania edytorskie dla autorskich materiałów

1. Artykuły powinny być napisane na aktualny temat, zawierać wyniki badań naukowych i uzasadnienia ustaleń naukowych.

2. Artykuły powinny być napisane w języku polskim, angielskim, ukraińskim lub rosyjskim, dokładnie sprawdzane przez autora, dotyczyć tematów Zbioru prac naukowych i zawierać wszystkie elementy konstrukcyjne (w podanej kolejności), a mianowicie:

2.1) Metadane (informacje o autorze (autorach) artykuła i jego streszczenia) są umieszczone konsekwentnie w języku artykułu oraz w języku angielskim, i zawierają w sobie (jeśli artykuł jest anglojęzyczny, wynikające metadane napisane są w języku angielskim):

- informacje o autorze (imię, inicjały, tytuł i stopień naukowy, miejsce pracy lub nauki, stanowisko, miasto, kraj, e-mail);

- tytuł artykułu;

- streszczenie w języku artykułu (od 30 do 100 słów), gdzie jest jasno sformułowana główna myśl artykułu, udowodniona jego aktualność. **Ważne!** Streszczenie w języku angielskim (**Abstract**) powinno być pouczające i oryginalne, odzwierciedlać główną treść artykułu i wyniki badań (streszczenie, referowanie artykułu), objętość anotacji w języku angielskim: 100-250 słów;

- kluczowe słowa (5-8 słów);

- liczba wzorów, tabel, rysunków i źródeł literackich w następujący sposób: w języku polskim (Formuły: 2; rys.: 3; tab.: 1; bibl.: 12); w języku angielskim (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); w języku ukraińskim (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); w języku rosyjskim (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библи.: 12);

- JEL klasyfikację (dla artykułów w gospodarce).

2.2) Tekst artykułu, który powinien składać się z wzajemnie powiązanych artykułów, które muszą zaczynać się od określonego tytułu, pogrubione, pogrubioną czcionką:

- **Wstęp.** Sformułowanie problemu w ogóle, jego związek z ostatnimi badaniami i publikacjami, a także z ważnymi zadaniami naukowymi i praktycznymi, z obowiązkowymi linkami w tekście do używanej literatury. Autor musi przeznaczyć tą część problemu, którą on bada i pokazać jej znaczenie;

- **Analiza badań i formułowanie problemu.** Formułowanie celu i metod badania tematów, które zostały omówione;

- **Wyniki badań.** Przedstawienie podstawowego materiału badawczego z uzasadnieniem wyników badań naukowych;

- **Wnioski.** Nowatorstwo naukowe, teoretyczne i praktyczne znaczenie badań, efekt społeczno-ekonomiczny, który pojawia się na skutek wprowadzenia wyników badań naukowych. Perspektywy dalszych badań w tym kierunku;

- **Literatura.** Spis literatury podaje się ogólnym spisem w końcu rękopisu. Należy umieszczać linki do wszystkich do źródeł pierwotnych. W tekście linki do źródeł pierwotnych używają się w nawiasach kwadratowych, wskazując nazwisko (a) autora (ów) i rok wydania (Nr.: «...[Аносов 2014] ...», «...[Коваленко, Подолай 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» itp. Źródła pierwotne podawane są w języku oryginalnym. Linki do prac niepublikowanych nie są dozwolone. **Do spisu literatury** zaleca się dołączenie tłumaczenia w języku angielskim (**References**), w którym mieści się spis źródeł w języku angielskim urządzony według międzynarodowej normy bibliograficznej **APA-2010**. Tytuły periodyków czasopism, zbiorów, itp.) podawane są w transliteracji, a w nawiasach - w języku angielskim. Liczba źródeł literackich powinna wynosić co **najmniej 10 linków**, z których co najmniej połowa powinna być z linkami do źródeł zagranicznych (jeśli artykuł jest w języku ukraińskim lub rosyjskim). **Nazwy źródeł**

w bibliografii są wymienione w kolejności alfabetycznej. Linkowanie do podręczników jest nieodpowiednie.

3. Objętość artykułu powinna wynosić 8-16 stron formatu A4, wszystkie marginesy - 2,5 cm, i:

– **dla metadanych (informacje o autora):** czcionka "Verdana"; 11 pt (rozmiar czcionki); interlinia 1; wyrównanie tekstu do lewej;

– **tytuł artykułu:** po 1 odstęp po metadanych; czcionka "Verdana"; 13 pt (rozmiar czcionki); interlinia 1; WIELKIMI LITERAMI; pogrubienie; wyrównanie tekstu – na środku;

– **dla metadanych (Streszczenie, słowa kluczowe, itp.):** czcionka "Verdana"; 11 pt; interlinia 1; wyrównanie tekstu do lewej do prawej;

– **dla tekstu podstawowego:** 1 odstęp po tytule artykułu; czcionka "Verdana"; 11 pt; odstęp między wierszami – pojedynczy; wcięcie - 1,25 cm; wyrównanie tekstu do lewej.

4. Artykuł powinien być jasny i precyzyjny, liczba tabel, wzorów i ilustracji (schematy, rysunki, wykresy, tabele) – powinna być minimalna, i stosować je trzeba tylko wówczas, gdy to znacznie poprawia treść artykułu, pozwala nam zrozumieć ją lepiej i głębiej w porównaniu z tekstową formą.

5. Ilustracje (schematy, rysunki, wykresy, tabele) w tekście powinny być umieszczone w centrum z podpisem pod nimi «Rysunek № - Tytuł ilustracji» z obowiązkowym linkiem do nich w tekście artykułu. Ilustracje powinny być wysokiej jakości. Tabele powinny o zwartej budowie, logicznie skonstruowane, posiadać numer seryjny i krótki wyrazisty tytuł, który dokładnie obejmuje temat i treść tabeli. Sformowanie tekstu tabeli: czcionka «Verdana», 12 punktów (rozmiar czcionki), 1 interlinia.

6. Tabele w tekście powinny być umieszczone w centrum tekstu z podpisem na nimi «Tabela № - Tytuł tabeli» z obowiązkowym linkiem do nich w tekście artykułu.

7. Formuły są tworzone za pomocą Edytora równań MS Equation. Każda formuła, z linkiem do niej w tekście artykułu (na przykład: «... przy użyciu proporcji (3) można ...») powinna być ponumerowana, w tym położenie formuły - w środku tekstu z numeracją po prawej stronie.

8. Cytaty, formuły, ilustracje, wszystkie dane cyfrowe podawane są z obowiązkowymi linkami do źródeł. Poniżej każdej tabeli i rysunku należy określić źródło (Źródło: ...). Do określania źródła, należy używać czcionki «Verdana», 9 pt (rozmiar czcionki).

9. Dozwolone formatowanie tekstu w formie listów. Mogą być używane listy punktowane, numerowane i wielopoziomowe. Do list numerowanych należy stosować cyfry arabskie «1.», «1.1.», «2)», «2.1)», itp. Do list punktowanych należy stosować symbole «-», «-» lub «•».

Requirements for design of the authors' materials

1. The paper should be written on the current issues, contain the results of deep research and explanation of received scientific conclusions.

2. The paper must be written in Polish, English, Ukrainian or Russian; the author should thoroughly proof the paper, it should correspond to the thematic orientation of the Collection and include all structural elements (in specified order), namely:

2.1) Metadata (information about author (s) of the article and its abstract part) that is placed sequentially in article mother language and English and include (if the article mother language is English, then metadata should be only in English):

- Information about author (full name, academic title and academic degree, place of work or study, position, City, State, E-mail);

- Title of the article;

- Abstract in article mother language (30-100 words), where is clearly formulated the main idea of the article and proved its actuality. **It is important!** Abstract in English should be informative and original, it should reflect the main content of the article and research results (summary of the article and its reviewing), the abstract in English should be 100-250 words;

- keywords (5-8 words);

- number of formulas, tables, figures and literature should be as follows: for Polish (Formuły: 2; rys.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); for English (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); for Ukrainian (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); for Russian (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библ.: 12);

- JEL Classification (for papers in Economics).

2.2) The text of the article should contain interrelated parts, which start with specified title in bold

- **Introduction.** Statement of problem in general view and its connection with the actual researches and publications and also with important scientific and practical problems, with the obligatory references in the text to the used literature. The author should separate from the general problem the part, which is explored by him, and show its actuality;

- **Literature review and the problem statement.** Statement of purpose and methods of theme research that is considered;

- **Research results.** Description of main material with explanation of scientific results;

- **Conclusions.** Scientific novelty, theoretical and practical importance of research, socio-economic effects arising from the implementation of scientific results. Prospects for further research in this area;

- **Literature.** The list of used literature should be placed at the end of the article. For all source material must be corresponding references. In the text the links to original source should be taken in square brackets with indication of Author(s) Surname(s) and the year of publication (example, «...[Anosov 2014] ...», «...[Kovalenko, Podolai 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» etc.). Original sources are specified in original language. References to the unpublished works are not permitted. If the article mother language isn't English, then **the reference list** is added with translation in English (**References**) due to the international standard bibliographic **APA-2010**. Names periodic editions (magazines, collections and other) are served transliteration, and in brackets in English. Number of references should have **at least 10 references**, from which at least one half should be references to foreign sources (if the article mother language is Ukrainian or Russian). **Source name in the references are placed in the alphabetically order.** To make references to textbooks, teaching aids are not rational.

3. The volume of the article is 8-16 pages of A4; page margins – 2,5 cm, and:

– **for Metadata (Author's information)**: font «Verdana»; 11 point (font size); single spacing; text alignment – by left;

– **for Paper Name**: in 1 line after Metadata; font «Verdana»; 13 point (font size); single spacing; IN CAPITAL; bold; text alignment – by center;

– **for Metadata (Abstract, Keywords etc)**: font «Verdana»; 11 point (font size); single spacing; text alignment – by width;

– **for Main Text**: in 1 line after Paper Name; font «Verdana»; 12 point (font size); single spacing; paragraph indent – 1,25 cm; text alignment – by width.

4. The text of the article should be clear, concise, number of tables, formulas and illustrations (schemes, figures, graphs, diagrams) - minimum and they should apply only if it significantly improves the content of the article, and in case of better and deeper understanding of the article meaning.

5. The graphics (schemes, figures, graphs, diagrams) within the text should be alignment by width with the caption at the bottom «Figure № – Name of graphic» (for the caption – alignment by left) with the obligatory link on it within the article text. The graphics should be in high resolution.

6. The tables should be compact, logically built, and have ordinal number and a short expressive title that covers the topic and content of the table. The table text design: font «Verdana»; 11 point; single spacing. The table within the text should be alignment by width with the caption at the top «Table № – Name of table» (for the caption – alignment by left) with the obligatory link on it within the article text.

7. The formulas should be created with the help of equation editor – MS Equation. Each formula on which there is the link within the article text (example, «... using equation (3) it is possible...»), should be numbered. At this the alignment of the formula by width and numbering alignment by right side.

8. Citing, tables, illustrations, all data are submitted with reference to the source. Under each table and figure should be indicated the source (Source: ...). For notations should be used the font: Verdana, 9 point.

9. It is possible to format the text using the lists. Lists can be bulleted, numbering and multilevel. For numbering lists should be used Arabic numbers «1.», «1.1.», «2)», «2.1)» etc. For the bulleted lists be used symbols «-», «-» or «•».

Вимоги до оформлення авторських матеріалів

1. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових висновків.

2. Стаття має бути написана польською, англійською, українською, російською мовами, ретельно вичитана автором, відповідати тематичним спрямуванням Збірника наукових праць і включати всі структурні елементи (з дотриманням вказаної послідовності), а саме:

2.1) Метадані (інформація про автора(ів) статті та її реферативна частина), що розміщуються послідовно мовою статті та англійською мовою та включають у себе (якщо мова статті англійська, то метадані надаються тільки англійською мовою):

- відомості про автора (прізвище, ініціали, вчене звання і вчений ступінь, місце роботи або навчання, посада, населений пункт, держава, E-mail);

- назва статті;

- анотація мовою статті (від 30 до 100 слів), де чітко сформульовано головну ідею статті і обґрунтовано її актуальність. **Важливо!** Анотація англійською мовою (**Abstract**) має бути інформативною й оригінальною, відображати основний зміст статті та результатів дослідження (стилий виклад статті, її реферування), обсяг анотації англійською мовою: 100-250 слів;

- ключові слова (5-8 слів);

- кількість формул, таблиць, рисунків та літературних джерел в наступному вигляді: для польської мови (Formuły: 2; rys.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); для англійської (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); для української мови (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); для російської мови (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библи.: 12);

- JEL класифікацію (для статей з економіки).

2.2) Текст статті, який повинен вміщати в себе взаємопов'язані розділи, які повинні починатися вказаним заголовком, виділеним напівжирним шрифтом:

- **Вступ.** Постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з останніми дослідженнями і публікаціями, а також з важливими науковими і практичними завданнями, з обов'язковими посиланнями в тексті на використану літературу. Автор повинен виділити із загальної проблеми ту частину, яку він досліджує, і показати її актуальність;

- **Аналіз досліджень та постановка завдання.** Формулювання мети і методів дослідження теми, що розглядається;

- **Результати дослідження.** Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням одержаних наукових результатів;

- **Висновки.** Наукова новизна, теоретичне і практичне значення досліджень, соціально-економічний ефект, який виникає внаслідок впровадження наукових результатів. Перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку;

- **Література.** Список використаної літератури розміщується наприкінці статті. На всі першоджерела повинні бути зроблені посилання. У тексті посилання на першоджерела проставляються у квадратних дужках із зазначенням Прізвищ автора(ів) та роком видання (наприклад, «...[Аносов 2014] ...», «...[Коваленко, Подолай 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» тощо). Першоджерела подаються мовою оригіналу. Посилання на неопубліковані роботи не допускаються. **До списку літератури** додається її переклад англійською мовою (**References**), де розміщуються ті ж самі джерела англійською мовою оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом **APA-2010**. Назви періодичних видань (журналів, збірників та ін.) подаються транслітерацією, а в дужках – англійською мовою.

Кількість літературних джерел має становити **не менше 10 посилань**, з яких не менше ніж половина має бути посиланнями на іноземні джерела (якщо мова статті українська або російська). **Назви джерел у списку літератури розміщуються за абеткою**. Посилатися на підручники, навчальні посібники тощо не доцільно.

3. Обсяг статті має становити 8 - 16 сторінок формату А4; всі поля – 2,5 см та:

– **для метаданих (інформація про автора)**: шрифт «Verdana»; 11 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; вирівнювання тексту – ліворуч;

– **для назви статті**: через 1 інтервал після метаданих; шрифт «Verdana»; 13 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; **ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ**; напівжирний; вирівнювання тексту – по центру;

– **для метаданих (Анотація, ключові слова тощо)**: шрифт «Verdana»; 11 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; вирівнювання тексту – по ширині;

– **для основного тексту**: через 1 інтервал після назви статті; шрифт «Verdana»; 11 кеглем (розмір шрифту); міжрядковий інтервал – одинарний; абзацний відступ – 1,25 см; вирівнювання тексту – по ширині.

4. Виклад статті мусить бути чітким, стислим, кількість таблиць, формул та ілюстрацій (схеми, рисунки, графіки, діаграми) – мінімальною і застосовувати їх потрібно лише у випадку, коли це значно поліпшує зміст статті, дає змогу зрозуміти його повніше і глибше порівняно з текстовою формою викладу.

5. Ілюстрації (схеми, рисунки, графіки, діаграми) по тексту мають бути розташовані по центру з підписом під ними «Рис. № – Назва ілюстрації» (підпис має бути розташований з вирівнюванням – по центру) з обов'язковим посиланням на них по тексту статті. Ілюстрації мають бути високої якості.

6. Таблиці повинні бути компактними, логічно побудованими, мати порядковий номер та короткий виразний заголовок, що точно охоплює тему і зміст таблиці. Оформлення тексту таблиці: шрифтом «Verdana», 11 кеглем (розмір шрифту), через 1 інтервал. Таблиці по тексту мають бути розташовані по центру документа з підписом над ними «Таблиця № – Назва таблиці» (підпис має бути розташований з вирівнюванням – ліворуч) з обов'язковим посиланням на них по тексту статті.

7. Формули створюються за допомогою редактору формул MS Equation. Кожна формула, на яку є посилання по тексту статті (наприклад, «... за допомогою співвідношення (3) можливо...»), повинна мати нумерацію, при цьому розташування формули – по центру тексту із нумерацією праворуч.

8. Цитати, таблиці, ілюстрації, всі цифрові дані подаються з обов'язковими посиланнями на джерела. Під кожною таблицею та рисунком має бути зазначено джерело (Джерело: ...). Для подання джерела потрібно використовувати шрифт «Verdana», 9 кегль (розмір шрифту).

9. Допускається форматування тексту у вигляді списків. Списки можуть використовуватись маркіровані, нумеровані та багаторівневі. Для нумерованих списків мають використовуватись арабські цифри «1.», «1.1.», «2)», «2.1)» тощо. Для маркірованих списків мають використовуватись символи «-», «-» або «•».

Требования к оформлению авторских материалов

1. Статья должна быть написана на актуальную тему, содержать результаты глубокого научного исследования и обоснования полученных научных выводов.

2. Статья должна быть написана на польском, английском, украинском или русском языках, тщательно вычитана автором, отвечать тематическим направлениям Сборника научных трудов и включать все структурные элементы (с соблюдением указанной последовательности), а именно:

2.1) Метаданные (сведения об авторе(ах) статьи и ее реферативная часть), которые размещаются последовательно на языке статьи и английском языках и включают в себя (если язык статьи английский, то метаданные приводятся только на английском языке):

- сведения об авторе (фамилия, инициалы, ученое звание и ученая степень, место работы или учебы, должность, населенный пункт, страна, E-mail);

- название статьи;

- аннотация на языке статьи (от 30 до 100 слов), где четко сформулирована главная идея статьи и обоснована ее актуальность. **Важно!** Аннотация на английском языке (**Abstract**) должна быть информативной и оригинальной, отражать основное содержание статьи и результатов исследования (краткое изложение статьи, ее реферирование), объем аннотации на английском языке: 100-250 слов;

- ключевые слова (5-8 слов);

- количество формул, таблиц, рисунков и литературных источников в следующем виде: для польского языка (Formuły: 2; rys.: 3; tab.: 1; bibl.: 12); для английского (Formulas: 2; fig.: 3; tabl.: 1; bibl.: 12); для украинского языка (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; бібл.: 12); для русского языка (Формул: 2; рис.: 3; табл.: 1; библи.: 12);

- JEL классификацию (для статей по экономической тематике).

2.2) Текст статьи, который должен вмещать в себя взаимосвязанные разделы, которые должны начинаться указанным заголовком, выделенным полужирным шрифтом:

- **Вступление.** Постановка проблемы в общем виде и ее связь с последними исследованиями и публикациями, а также с важными научными и практическими заданиями, с обязательными ссылками в тексте на использованную литературу. Автор должен выделить из общей проблемы ту часть, которую он исследует, и показать ее актуальность;

- **Анализ исследований и постановка задачи.** Формулирование цели и методов исследования темы, которая рассматривается;

- **Результаты исследования.** Изложение основного материала исследования с обоснованием полученных научных результатов;

- **Выводы.** Научная новизна, теоретическое и практическое значение исследований, социально-экономический эффект, который возникает вследствие внедрения научных результатов. Перспективы дальнейших научных разработок в этом направлении;

- **Литература.** Список использованной литературы размещается в конце статьи. На все первоисточники должны быть сделаны ссылки. В тексте ссылки на первоисточники проставляются в квадратных скобках с указанием Фамилии автора(ов) и года публикации (например, «...[Аносов 2014] ...», «...[Коваленко, Подолай 2005] ...», «...[The World Bank 2009] ...», «...[Gray 1998]...», «...[Gray, Dooley 1999]...» и т.д. Первоисточники подаются на языке оригинала. Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. **К списку литературы** прилагается его перевод на английском языке (**References**), где размещаются

те же источники на английском языке оформлены по международным библиографическим стандартом **APA-2010**. Названия периодических изданий (журналов, сборников и др.) подаются транслитерацией, а в скобках – на английском языке. Количество литературных источников должно составлять **не менее 10 ссылок**, из которых не менее чем половина должна быть ссылками на иностранные источники (если язык статьи украинский или русский). **Названия источников в списке литературы располагаются по алфавиту.** Ссылаться на учебники, учебные пособия не целесообразно.

3. Объем статьи должен составлять 8 - 16 страниц формата А4; все поля – 2,5 см, и:

– **для метаданных (информация про автора)**: шрифт «Verdana»; 11 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; выравнивание текста – по левому краю;

– **для названия статьи**: через 1 интервал после метаданных; шрифт «Verdana»; 13 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ; полужирный; выравнивание текста – по центру;

– **для метаданных (Аннотация, ключевые слова и др.)**: шрифт «Verdana»; 11 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; выравнивание текста – по ширине;

– **для основного текста**: через 1 интервал после названия статьи; шрифт «Verdana»; 11 кегель (размер шрифта); межстрочный интервал – одинарный; абзацный отступ – 1,25 см; выравнивание текста – по ширине.

4. Изложение статьи должно быть четким, кратким, количество таблиц, формул и иллюстраций (схемы, рисунки, графики, диаграммы) – минимальным и применять их нужно только в случае, когда это значительно улучшает содержание статьи, дает возможность понять его полнее и глубже по сравнению с текстовой формой изложения.

5. Иллюстрации (схемы, рисунки, графики, диаграммы) по тексту должны быть расположены по центру с подписью под ними «Рис. № – Название иллюстрации» (подпись должна располагаться с выравниванием по центру) с обязательной ссылкой на них по тексту статьи. Иллюстрации должны быть высокого качества.

6. Таблицы должны быть компактными, логично построенными, иметь порядковый номер и краткий выразительный заголовок, который точно охватывает тему и содержание таблицы. Оформление текста таблицы: шрифтом «Verdana», 11 кеглем (размер шрифта), межстрочный интервал – одинарный. Таблицы по тексту должны располагаться по центру документа с подписью над ними «Таблица № – Название таблицы» (подпись должна располагаться с выравниванием по левому краю) с обязательной ссылкой на них по тексту статьи.

7. Формулы создаются с помощью редактора формул MS Equation. Каждая формула, на которую имеется ссылка по тексту статьи (например, «... с помощью соотношения (3) можно...»), должна иметь нумерацию, при этом расположении формулы – по центру текста с нумерацией справа.

8. Цитаты, таблицы, иллюстрации, все цифровые данные подаются с обязательной ссылкой на источники. Под каждой таблицей и рисунком должен быть указан источник (Источник: ...). Для указания источника необходимо использовать шрифт «Verdana», 9 кегель (размер шрифта).

9. Допускается форматирование текста в виде списков. Списки могут использоваться маркированные, нумерованные и многоуровневые. Для нумерованных списков должны использоваться арабские цифры «1.», «1.1.», «2.1.» и т.д. Для маркированных списков должны использоваться символы «-», «-» или «•».